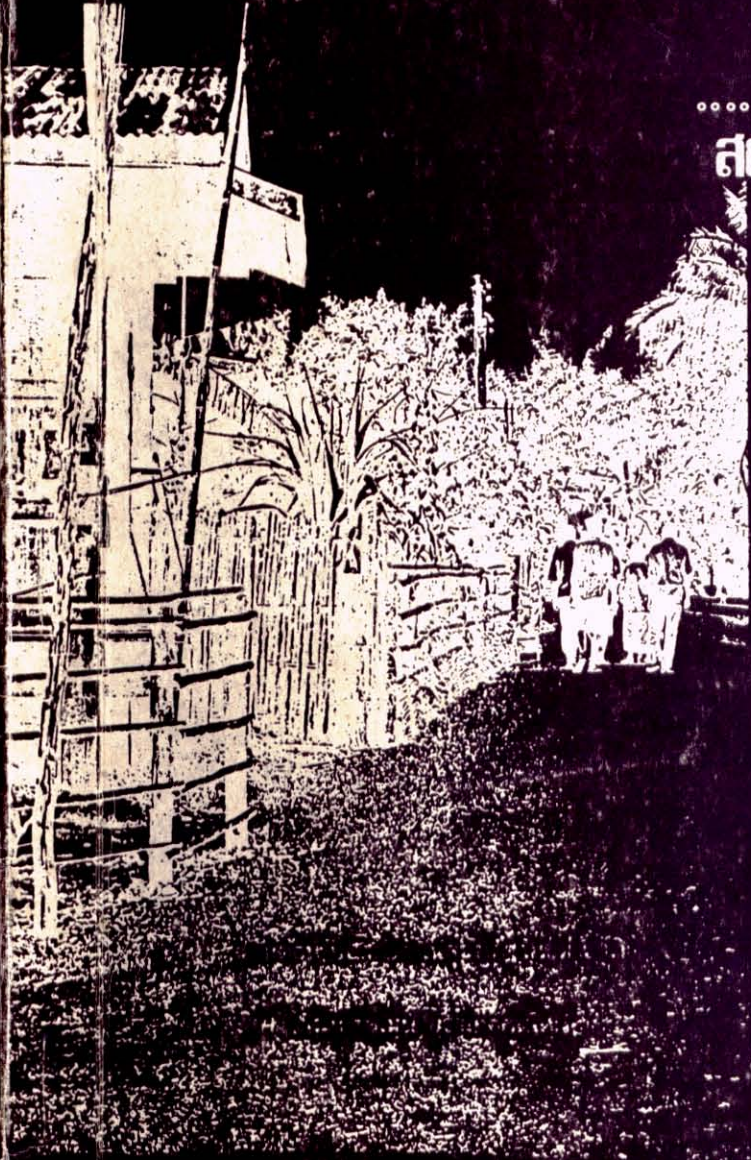

ISSN 0125 - 2801

วารสารวิจัยสังคม

สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ .....กับ..... สถานการณ์การพัฒนาปัจจุบัน

แนวทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไทย   เจนทร์ จามรึก

ภาวะสังคมไทย : โครงสร้างสังคม   พัทยา ฉายหุ

การวิจัยเชิงคุณภาพกับการพัฒนา   สมศักดิ์ ศรีสันติสุข

การวิจัยทางมานุษยวิทยา   กับการพัฒนา   บริษัท อุบโยคิน

ประสบการณ์ในงานพัฒนาชนบทของลมาคม

เทคโนโลยีที่เหมาะสม   พลทราพันธ์ ลวณเมือง
ชาญชัย วิมลปิยากร

นิคมสร้างตนเองกับการพัฒนาชนบท

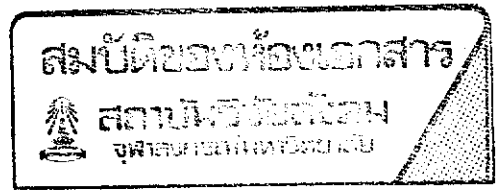
บทประเมินเบื้องต้น   อิศรเวทย์ ประมวลบุรุษการ

ปีที่ 6 ฉบับที่ 1

มกราคม - มิถุนายน 2526

วารสารวิจัยสังคม มีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ผลงานวิจัยของสถาบันฯ วิทยานิพนธ์ งานวิจัยหรือบทความที่เกี่ยวข้องกับสาขาวิชาด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และรายงานข่าวจากทางสถาบันฯ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ความรู้แก่คณาจารย์ หรือผู้ที่มีความสนใจเกี่ยวกับการวิจัย โดยได้รับเงินสนับสนุนการพิมพ์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เจ้าของ	สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
บรรณาธิการ	ผศ. สุรัชย์ หวันแก้ว ดร. จาริต ติงศภักย์
กองบรรณาธิการ	สุรียา วีรวงศ์ อาภา ศิริวงศ์ ณ อยุธยา พีเชียร ลิ้มปหวังอยู่ วิชัย ที่มพุมิสกุล
ปก	วิชัย ที่มพุมิสกุล
กำหนดออก	ปีละ 2 ฉบับ

เล่มที่ 6 ฉบับที่ 1

มกราคม-มิถุนายน 2527

สารบัญ

		หน้า
บทบรรณาธิการ		
แนวทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไทย	เสน่ห์ จามริก	1
ภาวะสังคมไทย : โครงสร้างสังคม	พัทยา สายหู	9
การวิจัยเชิงคุณภาพกับการพัฒนาสังคม	สมศักดิ์ ศรีสันติสุข	34
การวิจัยทางมานุษยวิทยากับการพัฒนา	ปรีชา อุปโยคิน	44
ประสบการณ์ในงานพัฒนาชนบทของสมาคมเทคโนโลยี ที่เหมาะสม	ชาญชัย ลิ้มปียากร และ พลทรัพย์ สวนเมือง	71
นิคมสร้างตนเองกับการพัฒนาชนบท : บทประเมินเบื้องต้น	ธีรเวทย์ ประมวลรัฐการ	101

สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทบรรณาธิการ

วารสารวิจัยสังคมฉบับนี้ เป็นฉบับแรกของปี พ.ศ. 2526 ซึ่งว่าด้วย “การวิจัยทางสังคมศาสตร์กับสถานการณ์การพัฒนานับปัจจุบัน”

บทความที่นำมาเสนอในฉบับนี้ ล้วนเป็นบทความที่ผู้เขียนได้ให้เกียรติมาร่วมเสนอในการประชุมสมัชชาทางวิชาการทางสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัย ประจำปี 2526 ของสถาบันวิจัยสังคม^{๕๕} ทงสน

ในปาฐกถานำการประชุมดังกล่าว ศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ได้เสนอแนวคิดที่สำคัญยิ่งต่อการวิจัยแบบสหสาขาวิชา เพื่อการพัฒนา ซึ่งเนื้อหาสาระสอดคล้องกับความจำเป็นของยุคสมัยเป็นอย่างยิ่ง ในบทความที่สองเรื่องภาวะสังคมไทย โครงสร้างสังคม ซึ่งเคยเสนอครั้งแรกในการสัมมนาเรื่องภาวะสังคมไทย ที่พทยา เมื่อเดือนเมษายน 2525 และทางสถาบันวิจัยสังคมเล็งเห็นความสำคัญของบทความจึงได้จัดการเสนอขึ้นอีกและก็ได้ได้รับความกรุณาเป็นอย่างดี ศาสตราจารย์ ดร. พทยา สายหู ได้ชี้ให้เห็นความหมายทางวิชาการของคำว่า “โครงสร้างสังคม” ที่มักจะใช้กันผิดพลาดทั้งในวงการวางแผนพัฒนาและในวงวิชาการ บทความนี้นับว่ามีความสำคัญต่อวงวิชาการและวงการพัฒนา

ในการวิจัยเชิงคุณภาพกับการพัฒนา ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข อดีตนักวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม ซึ่งปัจจุบันสอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยขอนแก่น เสนอหลักการและวิธีการของการวิจัยเชิงคุณภาพและในบทความการวิจัยทางมานุษยวิทยากับการพัฒนา ผศ. ปรีชา อุปโยกิน อดีตนักวิจัยของสถาบันวิจัยสังคม ซึ่งปัจจุบันสอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ชี้ให้เห็นบทบาทอันกว้างขวางของการวิจัยทางมานุษยวิทยาในการพัฒนา สำหรับบทความสองบทสุดท้ายนั้น ในประสบการณ์ในงานพัฒนาชนบทของสมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม พูลทรัพย์ สวนเมือง นักพัฒนาของสมาคมฯ และ ผศ. ชาญชัย ลิ้มปียากร ประจำคณะวิศวกรรมศาสตร์ และเลขาธิการสมาคมฯ ได้สรุปประสบการณ์แห่งความคิดและการปฏิบัติงานพัฒนามาแลกเปลี่ยนกัน ในการสัมมนาหัวเรื่อง

ประสบการณ์ทางเลือกการพัฒนาในประเทศไทย และในนิคมสร้างตนเองกับการพัฒนาชนบทนี้
ดร. ชีรเวชย์ ประมวลรัฐการ ได้นำเอาผลการประเมินเบื้องต้นจากการศึกษาวิจัยโครงการความช่วยเหลือ
เหลือเยอรมันในชนบทมาเสนออย่างน่าสนใจ ทำยที่สุคนธ์ขอขอบพระคุณผู้เขียนทุกท่าน และก็
หวังว่าจะได้รับฟังข้อคิดเห็นและแนะนำจากผู้อ่านบ้าง

สุริชัย หวันแก้ว

แนวทางการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไทย*

เสนาห์ อามริก**

จุดประสงค์ในการนำเสนอครั้งนี้ จะเป็นการกล่าวถึงแนวทางการวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์โดยมุ่งประเด็นของข้อจำกัดในเรื่องสังคมและวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะและเน้นสังคมและวัฒนธรรมที่กำลังมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา ผมขอตั้งประเด็น 3 ประเด็นใหญ่ คือ

ประเด็นแรก ข้อถกเถียงประการเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาวิจัยที่เราเรียกว่าสาขาวิชา

ประเด็นที่สอง การวิจัยการพัฒนา

ประเด็นที่สาม การถามตนเองว่าทำวิจัยไปเพื่ออะไรกัน และเพื่อใคร

ในประเด็นแรก ในเรื่องของกรวิจัยแบบสาขาวิชา เราได้พูดกันมากที่ว่าเราอยากจะให้งานการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ได้มีการประสานเชื่อมโยงกันตามสมควร และเราก็พูดกันมากในช่วงอย่างน้อยที่สุด 10 ปี ที่เราพูดมากในเรื่องของการศึกษาวิจัยหรือแม้กระทั่งการที่จะจัดโครงการศึกษาในหลักสูตรการเรียนการสอนต่าง ๆ ที่จะให้เป็นในรูปของสหวิทยาการหรือว่าสาขาวิชา แต่ว่าพูดกันไปพูดกันมาผมก็ยังมีความรู้สึกที่เราก็ยังติดอยู่ในรูปแบบของสาขาวิชาอยู่ดี

ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาวิจัยเฉพาะสาขาหรือเฉพาะเรื่องประเด็นปัญหาต่าง ๆ ก็ยังคงมีบทบาทสำคัญต่อไป แต่ผมคิดว่าเป็นการศึกษาวิจัย เฉพาะสาขาก็ดี เฉพาะเรื่องก็ดี มันเป็นความจำเป็นที่จะต้องทำสำหรับการที่เราแสวงหาความรู้ ความเข้าใจในระดับลึก อันนี้มีความจำเป็นอย่างยิ่งเพราะว่าแต่ละเรื่องมันก็มีระบบ มีหลักวิชา หรือการศึกษาอบรมตามประสบการณ์เฉพาะของมัน แต่ว่าข้อที่ควรระวังก็คืออย่าให้มองเห็นเรื่องของเฉพาะสาขาวิชาหรือเฉพาะเรื่องเป็นจุดจบในตัวเองเท่านั้นเอง

* บทความนี้ ตัดตอนและดัดแปลงมาจากปาฐกถานำการประชุมสมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์ เพื่อการวิจัย ประจำปี 2526 ของสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แสดงในวันศุกร์ 29 กรกฎาคม 2526 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

** นายกศมาคมสังคมศาสตร์ แห่งประเทศไทย

ในกิจกรรมวิจัยหลายด้านและระดับต่าง ๆ นั้น ผมอยากจะขอเอามาพูดเพียง 2 ประเภทที่ผมคิดว่าคงจะครอบคลุมกิจกรรมการศึกษาวิจัยของพวกเราได้ตามสมควร คือ การศึกษาวิจัยประเภทความรู้พื้นฐาน (basic research) และการวิจัยประยุกต์ ผมคิดว่าการศึกษาวิจัย 2 ประเภทนี้เป็นการศึกษาวิจัยที่จะต้องมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ไม่ใช่เป็นการวิจัยที่จะแบ่งโลกออกจากกัน

ในข้อแรกที่ผมได้พูดว่าถึงอย่างไรการศึกษาวิจัยเฉพาะสาขาวิชาเฉพาะเรื่อง ยังคงจะมีบทบาทต่อไป ในประเด็นต่อไปผมก็อยากจะพูดว่าการศึกษาวิจัยในเชิงของความรู้พื้นฐาน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งและจะเป็นฐานสำคัญของความหมายและคุณค่าของการวิจัยในเชิงประยุกต์ เพราะว่าการศึกษาวิจัยในเชิงประยุกต์อาจจะถือว่าเราศึกษาวิจัยไปเพื่อที่จะสนองความต้องการหรือประโยชน์เฉพาะหน้า เฉพาะเรื่อง เฉพาะราย ซึ่งเรามีอยู่มากมายในขณะนั้น แต่ว่าการวิจัยประยุกต์นี้ ถ้าขาดกรอบหรือฐานของผลงานในระดับการศึกษาแสวงหาความรู้พื้นฐานแล้วนั้น ผมเกรงว่าการวิจัยในเชิงประยุกต์จะเป็นการวิจัยที่ขาดทิศทางและจะไม่สนองประโยชน์และความต้องการที่มีคุณค่าต่อสังคมอย่างแท้จริง

เพราะฉะนั้นในขณะที่มีการศึกษาวิจัยในเชิงเฉพาะสาขาหรือเชิงประยุกต์มาก ๆ นี้ ก็จะดูปัญหาเฉพาะหน้า ดูปัญหาเฉพาะจุดมันก็จะมีประโยชน์อย่างมาก ถ้าจะเอาผลงานเหล่านี้หรือสิ่งที่ผู้พูดกันมากมายในโอกาสต่าง ๆ นั้น เอามาทำการประมวลผลและประเมินความรู้จากจุดต่าง ๆ จากสาขาต่าง ๆ ที่สะสมมานี้ เอามาประเมินดูว่าเราอยู่ในสถานะของความรู้ที่ไหน มันต้องอยู่ตรงไหนของสถานะทางความรู้ทางสังคมศาสตร์

เพราะฉะนั้นในเวลาที่กิจกรรมทางการศึกษาวิจัยดำเนินไปอย่างรวดเร็วกว่านี้ ผมคิดว่าน่าจะคิดถึงบทบาทของสถาบันวิจัยที่มีอยู่ในขณะนี้ว่าน่าจะมียบทบาทในการตั้งกลุ่มศึกษาผลงานต่าง ๆ ที่ได้กระทำไปแล้ว เอามาประมวลประเมินให้เห็นว่าเรามาถึงจุดของความรู้แค่ไหนบ้าง ทั้งนี้เพื่อที่จะได้สามารถที่จะกำหนดทิศทางและประเมินโครงการวิจัยที่มีต่อไปในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

ยกตัวอย่างเช่นการศึกษากับการพัฒนาอย่างนี้เป็นต้น ถ้าเมื่อเราจะลองเอามาประเมินดูว่าในเรื่องนี้เรามีการทำอะไรที่ไหนบ้าง ในภาคต่าง ๆ หรือภายในประเทศ ในต่างประเทศ แล้วก็เอามาประมวลดูอย่างนี้ ผมคิดว่าจะทำให้การวิจัยในทางสังคมศาสตร์ได้มีฐานที่เริ่มที่มั่นคงแล้วก็มีทิศทางที่สอดคล้องกับสภาพของปัญหา และความต้องการของสังคมอย่างแท้จริง

ผมพูดถึงการวิจัยประเภทที่จะไปรับจ้างหรือสนองความต้องการเฉพาะบริษัทนั้นหรือ รัฐบาลนี้แล้ว ผมอยากจะพูดถึงการวิจัยในแง่ของสังคมศาสตร์ ผมพูดถึงสังคมศาสตร์ในแง่ที่เป็นสถาบันวิชาชีพและสถาบันสังคม

อันนี้ผมอยากจะขอเรียนทำความเข้าใจในข้อนี้ด้วย จากแง่การวิจัยแบบสหสาขาวิชา จึงจะเกิดความหมาย มิฉะนั้นแล้วคำว่าสหสาขาวิชาก็มีความหมายแต่เพียงว่าเอาเรื่องวิจัยที่อยู่ใน สาขาต่าง ๆ มารวมเย็บเล่มเท่านั้นเอง แต่ว่ามันไม่ทำให้เกิดการสังเคราะห์ให้เห็นถึงสถานะความ รู้อย่างแท้จริง

นอกจากจะมีความจำเป็นที่จะประมวลและประเมินสถานะของความรู้ด้านต่าง ๆ ในทาง สังคมศาสตร์แล้ว ผมยังมองเห็นถึงความจำเป็นว่า การศึกษาวิจัยแบบสหสาขาวิชาที่จะเกิดขึ้น เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย ถ้าเรามีกรอบมีความรู้ในเจ้าของทฤษฎีและแนวความคิดที่ให้ความ รู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมไทย แล้วนี้ ผมคิดว่าจะจะเป็นบรรทัดฐานที่เราสามารถสร้างทฤษฎีสร้างแนวความคิดอย่างเป็นทางการของเราเองขึ้นมาได้ ก็จะเป็นฐานสำคัญที่จะเชื่อมโยงการวิจัยเฉพาะสาขาให้มีจุดอ้างอิงร่วมกันที่จะทำให้ เกิดเป็นสหสาขาวิชาได้ ถ้าไม่มีฐานอย่างนั้นแล้ว ผมเชื่อว่าสหสาขาวิชาอย่างดีก็เป็นเรื่องของการ พูดยุทธานุภาพเอง จะไม่เกิดเป็นการศึกษาวิจัยหรือความรู้แบบสหสาขาวิชาอย่างแท้จริง

โดยสรุปก็คือว่า ผลงานต่าง ๆ เหล่านี้กันน่าจะมีการเอามาประมวล เอามาสังเคราะห์ กันแล้วรวบรวมผลงานในแหล่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งให้เห็นเป็นภาพของทฤษฎี ไม่ว่าจะ เป็นทฤษฎีในระดับไหนก็ตาม อันนั้นก็จะเป็นประโยชน์อย่างมหาศาล แล้วผมคิดว่าตามที่กล่าวมา นั้นอาจจะเกินความสามารถของนักวิจัยแต่ละคนแต่ละกลุ่ม แต่บางทีก็เป็นบทบาทหน้าที่ของสถาบัน วิจัยที่จะต้องให้ความสนใจและให้ความสำคัญของการศึกษาวิจัยในเชิงทฤษฎีและในเชิงของแนว ความคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทย เพื่อให้การ ศึกษาวิจัยในแนวรูปแบบ ของสหสาขาวิชาได้บังเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

ในประเด็นต่อไปผมอยากจะพูดถึงการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนา ซึ่งเจตนาของสมัชชากรรณนี้เท่าที่ผมได้รับทราบจากคำเชิญก็เพื่อที่จะให้มีการแลกเปลี่ยนสังสรรค์กันระหว่างนักวิชาการในห้องแอร์กับนักปฏิบัติในภาคสนาม อันนี้ผมคิดว่าเป็นแนวความคิด และเป็นเจตนาของ

ที่มีความเหมาะสมอย่างยิ่ง เพราะผลที่สุดแล้วสิ่งที่เราเรียกว่าเป็นความรู้ทุกวันนี้ เราปฏิบัติต่อ หรือให้ความเคารพต่อเรื่องของความรู้เหมือนกับสิ่งที่อยู่ในสุญญากาศ เกือบจะไม่สัมพันธ์อะไรกับ สภาพแวดล้อมเลยความจริงแล้วความรู้ที่เรายกย่องนับถือกันมาเป็นเวลานาน ก็เป็นความรู้ที่ค่อนข้างจะหลุดลอยออกไปจากสภาพความเป็นจริง เพราะฉะนั้นการจัดสมัชชาในรูปที่มีการสังสรรค์ แลกเปลี่ยนระหว่างนักวิชาการกับนักปฏิบัติจึงเป็นหนทางเดียวเท่านั้น ที่จะทำให้มีการร่วมมือประสานงานกันที่จะสร้างองค์ความรู้และการวิจัยที่เกิดความหมายอย่างแท้จริง

การวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนานี้ ผมอยากจะยืนยันว่า จำเป็นจะต้องเน้นการวิจัยบนพื้นฐานของความรู้ตามที่ผมกล่าวมาในประการแรก คือ ในเรื่องของการศึกษาวิจัยแบบสหสาขาวิชา

ผมคิดว่าเราได้มีกิจกรรมในการพัฒนาในภาคสนามมากมายในช่วง 10 ปี 15 ปี ที่ผ่านมาแต่ผมสงสัยและเท่าที่ได้ส่งสันทนพูดคุยกับเพื่อนฝูงในวงการนี้ดู ก็มีความรู้สึกว่าเป็นที่ตระหนักกันว่าเราขาดทิศทางของการวิจัยการพัฒนาในภาคสนาม แล้วก็เกิดความรู้สึกว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีทิศทางและรูปแบบที่เหมาะสม ผมเชื่อเหลือเกินว่าทิศทางหรือรูปแบบที่เหมาะสมของการศึกษาวิจัยภาคสนามก็ดี การลงไปปฏิบัติการพัฒนาภาคสนามก็ดี มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้มีกรอบของความรู้ที่เหมาะสมและสัมพันธ์กับสภาพของความเป็นจริงเช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้นในแง่ที่ผมจึงมีความเห็นประการแรกว่า การวิจัยในการพัฒนานั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการแบ่งงานที่ถูกต้องระหว่างทฤษฎีกับประสบการณ์ในภาคปฏิบัติ (และบางทีก็เป็นหน้าที่ของสถาบันวิจัยอีกที่จะต้องรับหน้าที่ภาระความรับผิดชอบนี้) ที่จะพยายามสร้างกรอบทฤษฎีและแนวความคิดไม่ใช่ในทฤษฎีและแนวความคิดที่โดดเดี่ยวลอย ๆ แต่เป็นทฤษฎีหรือกรอบความคิดที่สัมพันธ์เชื่อมโยงและสัมพันธ์กับสภาพความเป็นจริง

ด้วยเหตุนี้ในการวิจัยในเรื่องของการพัฒนา ผมมีความเห็นว่าจำเป็นที่จะต้องมีการแบ่งงานกันให้ที่ระหว่างนักวิจัยในระดับหนึ่งที่ผมอยากจะเรียกว่าเป็นนักวิจัย ในระดับการวิจัยเชิงนโยบายการพัฒนา ซึ่งหมายความว่าต้องอาศัยกรอบความคิดอะไรที่รัดกุมบนพื้นฐานของความรู้ที่ถูกต้อง และกลุ่มนักวิจัยที่ปฏิบัติการในภาคสนาม

ผมอยากจะพูดถึงการวิจัยหรือการปฏิบัติในภาคสนามเล็กน้อย ผมมีความเห็นว่าในอดีตที่ผ่านมา เราสร้างกลุ่มนักวิจัยขึ้นในกรุงเทพฯ หรือในเมืองหลวงนี้แล้วเราก็นำนักวิจัยแบบที่ว่าเรามี

นักวิจัย มีผู้ช่วยนักวิจัย เราก็กส่งทีมออกไปในส่วนภูมิภาค กลับเข้ามารายงานแล้วก็เขียนรายงาน นั้นผมคิดว่าลักษณะการแบ่งงานอันนี้น่าจะไม่เหมาะสมในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ ผมได้เดินทางไป ส่วนภูมิภาค ซึ่งก็ไม่มากนัก แต่ก็มีความรู้สึกว่า ในภาคพื้นที่นี้มีทรัพยากรมากมายทีเดียว ที่เรามองข้ามไป คือ ทรัพยากรในระดับที่นอกเหนือไปจากมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคนี้ เรายังมี วิทยาลัยครูแม่แตงครูในโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งเดิยวันเขาไม่เรียก “ประชาบาล” แล้ว เรียก “ประถมศึกษา” ผมมีความรู้สึกว่าการวิจัยในภาคสนามนี้ เราอาจจะมึผู้ช่วย มีอะไรจากกรุงเทพฯ ไปถึงจริงอยู่ แต่ผมมีความเห็นว่าการปฏิบัติการวิจัยหรือการปฏิบัติการพัฒนาในภาคสนามนี้จะ เกิดความหมายอย่างแท้จริงก็คือการที่จะกระตุ้นให้คนในภาคพื้นที่ ที่มีชีวิตความเป็นอยู่ในพื้นที่ เองนั้น ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย และการปฏิบัติการพัฒนาด้วย อันนี้จะทำอย่างไรก็เป็น เรื่องที่เกินสติปัญญาผมที่จะเสนอแนะในที่นี้ แต่ผมมองเห็นว่าอันนี้เป็นจุดที่น่าจะช่วยให้เราได้ ทรัพยากรในการศึกษาวิจัย และแม่แต่การปฏิบัติการพัฒนาในภาคสนามได้อย่างเหมาะสมขึ้น ทำให้การวิจัยเพื่อการพัฒนาได้บรรลุเป้าหมาย

ปรัชญาที่เราได้พูดกันมามากว่า เราต้องการศึกษาวิจัยการพัฒนาและดำเนินงานพัฒนา เพื่อให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตัวเองได้ ชาวบ้านจะสามารถพึ่งตนเองได้อย่างไร ถ้าหากว่าเขาไม่เคย มีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย และกระบวนการปฏิบัติการพัฒนาในภาคพื้นที่ เพราะฉะนั้นถ้าเรามองข้ามความจำเป็นในการแบ่งงานในลักษณะที่ผมได้เรียนมาข้างต้นก็เท่ากับว่า เราดำเนินการศึกษาวิจัยหรือปฏิบัติการพัฒนาในภาคสนามเหมือนกับ ทางราชการทำมาแต่อดีตนั้น เอง เกือบจะไม่ผิดอะไรกัน อาจจะต้องต่างกันตรงที่ว่า เรามีจิตใจที่มีความเป็นอาสาสมัครมีความ ทุ่มเท มีไฟ อะไรมากขึ้นเป็นพิเศษเท่านั้นเอง แต่ว่าเสร็จแล้วมันก็จะ เป็นเพียงสิ่งที่เราไปหยิบ- ยื่นให้กับชาวบ้านโดยที่ชาวบ้านนั้น ไม่มีวันที่จะได้ฝึกหัด หรือได้มีโอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมใน กระบวนการศึกษาวิจัย และปฏิบัติการพัฒนา

นอกเหนือไปจากปัญหาการแบ่งงานในกระบวนการศึกษาวิจัย และกระบวนการพัฒนา ในภาคสนามแล้วผมยังมองเห็นว่า (ก็เป็นทำนองเดียวกับที่ผมได้เรียนมาก่อนแล้ว) ในเรื่องของ ความจำเป็นที่จะต้องมีการวิจัยขั้นพื้นฐานที่จะสร้างความรู้ที่เป็นระบบเชื่อมโยง ที่เป็นหลักสำคัญ ของการวิจัยในสาขาต่างๆ ในเรื่องของการวิจัยของการพัฒนาก็เช่นเดียวกัน เพราะการพัฒนานั้น เป็นการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมชีวิตรอบด้านของคนในพื้นที่ต่าง ๆ กิจกรรมรอบด้านในชีวิต

ของคนก็จำเป็นที่จะต้องมีการสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ ไม่ใช่ศึกษาในทางสาธารณสุขไปทางการเมืองการปกครองไปทาง การเศรษฐกิจไปทาง มันไม่ใช่เป็นอย่างนั้น มันจะต้องมีการเชื่อมโยงกัน ความสามารถในการเชื่อมโยงผลงานพัฒนานี้ได้ให้เป็นลักษณะที่เป็นแกนสำคัญก็คือว่า น่าจะมีการเน้นหนักการวิจัยในเชิงนโยบายการพัฒนา

การวิจัยในเชิงนโยบายยังเป็นสิ่งที่เรามองข้ามไป ผมไม่ได้หมายความว่า เป็นเพียงนโยบายที่กำหนดแนวทางเท่านั้น แต่น่าจะเป็นนโยบายที่มีลักษณะที่จำเป็นอยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ

ประการแรก มีลักษณะที่เน้นการสังเคราะห์สภาพ และแนวทางในการพัฒนาที่ให้เกิดภาพที่เป็นเอกภาพพอสมควรไม่ถึงกับเป็นหนึ่ง โดยที่ไม่มีการคล่องตัวที่จะปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ แต่ให้เกิดภาพที่จะเป็นจุดที่จะเป็นนโยบายแกนได้

ประการที่สอง มีความจำเป็นที่จะต้องให้การศึกษาวิจัยหรือการปฏิบัติการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ให้มีความสัมพันธ์ และมีจุดอ้างอิงร่วมกัน อย่างนี้แล้วก็จะทำให้การวิจัยการพัฒนาเป็นการวิจัยในเชิงสหสาขาวิชา และมีแนวทางที่เป็นยุทธศาสตร์ที่รัดกุมและเหมาะสมพอสมควร อันนี้เป็นเรื่องที่ผมคิดว่าบรรดาพวกเราทั้งหลายก็คงจะต้องช่วยกันคิดร่วมกัน ผมคิดว่าบทความหรือผลงานวิจัยต่าง ๆ ก็เป็นความรับผิดชอบของแต่ละคน และผมยังคิดว่าในเชิงของการศึกษาวิจัยแล้วเรายังมีพันธะความรับผิดชอบนอกเหนือไปจากนั้นอีก คือช่วยกันนำเอาผลงานต่าง ๆ ประสพการณ์ต่าง ๆ เข้ามาสังเคราะห์ให้เป็นประโยชน์ซึ่งกันและกัน ให้เกิดภาพที่เป็นนโยบายร่วมกันที่ชัดเจนตามสมควร อันนี้เน้นประเด็นในเรื่องที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัยการพัฒนา

ประเด็นสุดท้าย ที่ผมอยากจะขอฝากเป็นข้อคิดก็คือ คำถามที่ว่าเราวิจัยไปเพื่อใคร เพื่ออะไร ในที่นี้จะไม่พูดว่าเราวิจัยเพื่อรัฐบาล เพื่อสังคม เพื่ออะไร เราได้พูดกันมานานแล้ว ในที่นี้ผมจะฝากข้อคิดเป็นเชิงสังเกตุ 2-3 ประการ ที่อาจจะช่วยให้เจตนาธรรมณ์ หรือเป้าหมายในการศึกษาวิจัยหรือแม้กระทั่ง การปฏิบัติการพัฒนาภาคสนามได้บรรลุเป้าหมายที่เราอยากจะทำให้คนสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ตามสมควรกล่าวคือ

ประการแรก ผมอยากจะเสนอว่าการวิจัยที่เรากำลังทำอยู่เป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่ง คือ เป็นเพียงมรรคไม่ใช่ผลในตัวของมันเอง แต่ว่าเป็นผลงานหรือเป็นกิจกรรมที่จะต้องขึ้นอยู่กับ การประเมินรวบรวมอยู่ตลอดเวลา ผมอยากจะเห็นเรามีความรู้สึกว่าการทำงานของเราเป็นจุดจบ

ในตัวของมันเอง เป็นเป้าหมายในตัวของมันเอง แต่จะถามต่อไปว่าผลงานวิจัยของเราเสร็จแล้วมันจะสนองอะไร มันจะมีความเชื่อมโยงกับประเด็นปัญหาอะไร หรือผลงานของคนอื่นอย่างไรบ้าง

ประการที่สอง การวิจัยจะต้องมีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะเป็นการแสวงหาแนวทางด้วยคือจะต้องมีจุดอ้างอิงไปถึงปัญหาของแนวทางการวิจัยด้วย ไม่ว่าจะพบถึงการศึกษาก็ดี ไม่ว่าจะพบถึงการสาธารณสุขหรือการบริหารการเศรษฐกิจก็ตาม น่าจะมีจุดอ้างอิงถึงแนวทางที่เป็นหลักใหญ่ของการพัฒนาด้วย เพราะฉะนั้นอันนี้เป็นกรอบ เป็นฐานอ้างอิงที่จะช่วยให้เราได้ประเมินความรู้หรือผลงานของเรา

ประการที่สาม ซึ่งเป็นประเด็นสุดท้าย ผมอยากจะมีให้เห็นว่า การวิจัย การพัฒนาจะต้องมีความเชื่อมโยงกันอย่างรัดกุมตามสมควร ระหว่างการวิจัยที่จะพัฒนาความรู้ขั้นพื้นฐานกับการวิจัยประยุกต์ เพื่อหาวิธีการหรือยุทธศาสตร์ให้คนมีความสามารถที่จะมีส่วนร่วมและกึ่งตนเองได้ คือ ในทางวิชาการที่เราเน้นมาจนกระทั่งบัดนี้ เรายังจำกัดด้วยที่ว่า เราเริ่มต้นด้วยการมองปัญหาที่เป็นอยู่ เรารู้สึกว่าในสถานะสถานการณ์ที่เป็นอยู่เป็นสถานการณ์ที่ไม่พึงประสงค์และเราก็ค้นคว้าวิจัยไป แล้วก็บอกว่ารูปแบบที่เหมาะสมเป็นรูปแบบที่พึงประสงค์ เพราะฉะนั้นเราควรที่จะเปลี่ยนสิ่งที่เป็นอย่างอื่นให้เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เราคิดว่าเป็นสิ่งที่ดีกว่า เรายังจำกัดการศึกษาวิจัยในทางสังคมศาสตร์ เรายังจำกัดบทบาทความรู้ของเราเพียงแค่นั้น แต่ผมอยากจะเรียกว่าเราจะเปลี่ยนจากสถานะหนึ่ง หรือสถานการณ์หนึ่งไปสู่อีกสถานะหนึ่งอย่างไรนั้น ผมคิดว่าในวงการสังคมศาสตร์ของไทยนั้น ยังไม่ได้ทำหน้าที่นี้อย่างเหมาะสม หมายความว่าวิธีการหรือว่าแนวทางการสอนจนกระทั่งการที่จะเข้าใจถึงพลังชนบทรวมนิยมประเพณีอะไรต่าง ๆ นี่เป็นสิ่งที่ยังไม่ได้คิด ยุทธศาสตร์ในการวิจัยหรือในการปฏิบัติการที่เหมาะสม และในแง่ที่ผมยังเห็นว่าคุณค่าของผู้ปฏิบัติการพัฒนาในภาคสนามจะมีส่วนส่งเสริมได้อย่างมากต่อการสร้างและเสนอแนะความรู้ในแง่

เพราะฉะนั้นเมื่อมองจากจุดนี้ ผมก็มองเห็นว่าในส่วนที่เกี่ยวกับการวิจัยเพื่อการพัฒนา ความรู้ด้านสาขาหนึ่งที่น่าจะมีบทบาทสำคัญ คือด้านของมานุษยวิทยา น่าจะมีส่วนเสริมอย่างสำคัญอย่างยิ่ง ที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมท้องถิ่น สังคมประเพณีต่าง ๆ ที่เราจะสามารถรู้จักพลังของการเปลี่ยนแปลงที่แอบแฝงอยู่ในท้องที่หรือสังคมนั้น ๆ อันนี้เป็นเรื่องทีละเยียดอ่อน

ถ้าหากว่ารัฐบาลมีความจำเป็น เพราะว่าปรัชญาที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาเพื่อที่จะให้คนสามารถพึ่งตัวเองนั้น มีปรัชญาที่ว่าเราต้องการจะให้กระบวนการพัฒนาเป็นไปโดยความสมัครใจ ไม่ได้เป็นไปโดยบังคับหรือครอบงำความรู้ความคิดโดยคนภายนอก

เพราะฉะนั้นในแง่นี้ ยุทธศาสตร์ในการศึกษาวิจัยการพัฒนาจึงค่อนข้างมีความละเอียดอ่อน อย่างที่เราจะต้องเข้าไปทำความรู้จักเพื่อให้เกิดแรงกระตุ้นของการพัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานเบื้องต้นอย่างแท้จริง อันนี้ก็เช่นเดียวกัน ผมคิดว่าเป็นเรื่องที่เราจะต้องพยายามที่จะได้ศึกษาวิจัย และหาความรู้สะสมต่อไป อาจจะไม่สามารถภายในปีสองปี แต่ผมเชื่อเหลือเกินว่าถ้าเราวางทิศทางและแบบแผนการวิจัยที่เหมาะสม ด้วยความร่วมมือจากทั้งนักวิชาการ และนักปฏิบัติอย่างนี้แล้ว โดยมีทิศทาง มีเป้าหมายที่ชัดเจน อย่างที่ผมได้เรียนมาข้างต้นพอสมควร

ภาวะสังคมไทย : โครงสร้างสังคม

ดร. พัทธยา สายหู

จุดมุ่งหมายของบทความนี้ จำกัดไว้แต่เพียงจะเสนอให้พิจารณาว่า คำว่า “โครงสร้างสังคม” ที่ใช้กันอยู่ในวงการวางแผนการพัฒนาประเทศนั้น เข้าใจความหมายกันอยู่อย่างไรในหมู่ผู้ปฏิบัติและนักวิชาการ มีหนทางที่จะหาความหมายและความเข้าใจร่วมกันได้บ้างหรือไม่ เพื่อให้สามารถช่วยกันทำงานพัฒนาบ้านเมืองอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แต่บทความนี้ไม่มีเจตนาที่จะรวบรวมบรรยายรายละเอียดความเป็นมาของคำนี้ เสนออย่างถี่ถ้วนสมบูรณ์เป็นประวัติ ตามลำดับเวลาของการปรากฏของคำนี้ ทั้งในฝ่ายผู้ปฏิบัติวางแผนพัฒนาและในฝ่ายนักวิชาการ เพราะเป็นสิ่งเหลือวิสัยที่จะทำได้ในโอกาสนี้ คงทำได้แต่เพียงตั้งข้อสังเกต และข้อเสนอจากสภาพใกล้ตัวของปัจจุบันเป็นสำคัญ

คำว่า “โครงสร้าง” ที่เข้าใจกันตามความเคยชินและสามัญสำนึกทั่วไป คงได้จากเรื่องการก่อสร้างในภาษาช่างที่พูดถึง “โครงสร้างของอาคารสิ่งก่อสร้าง” วิศวกรอาจพูดถึง “โครงสร้างของเครื่องจักร เครื่องยนต์” โดยหมายถึงองค์ประกอบที่เป็นชิ้นส่วนต่าง ๆ มาเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน นักชีววิทยาอาจพูดถึง “โครงสร้างของอินทรีย์” ทั้งที่เป็นพืชหรือเป็นสัตว์ โดยหมายถึง การประกอบเข้าด้วยกันของอวัยวะส่วนต่าง ๆ ทำให้เกิดเป็นรูปร่างเฉพาะของอินทรีย์ที่มีชีวิตนั้น ๆ นักเคมี นักฟิสิกส์ใช้คำว่า “โครงสร้าง” กับสสารที่ตนศึกษา และนักดาราศาสตร์ก็สามารถบรรยาย “โครงสร้างของจักรวาล” ได้โดยระบุดวงดาวต่าง ๆ ที่มีตำแหน่งแห่งที่การเคลื่อนไหว และลักษณะความสัมพันธ์ของดวงดาวและกลุ่มดาวเหล่านั้น แต่สังเกตว่าทั้งหมดนี้ คำว่า “โครงสร้าง” มีความหมายที่สังเกตเห็นได้เป็นรูปธรรมจากส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นวัตถุสิ่งของนั้น ทั้งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม

นักสังคมศาสตร์ เมื่อใช้คำว่า “โครงสร้าง” ในแต่ละวิชาของตัวเริ่มออกห่างไปจาก ความเข้าใจของสามัญชนคนที่มิได้ศึกษาวิชาเฉพาะเหล่านั้น เพราะเมื่อตนพูดเรื่อง “โครงสร้าง ของเศรษฐกิจ” “โครงสร้างของการปกครอง (การเมือง)” “โครงสร้างของสังคม” “โครงสร้าง ของการศึกษา” ฯลฯ สิ่งต่าง ๆ ที่คนกล่าวถึงว่ามี “โครงสร้าง” เหล่านั้น ไม่ปรากฏมีตัวตน เป็นวัตถุสิ่งของให้มองเห็นได้ ไม่เหมือนโครงสร้างของอาคารสถานที่ โครงสร้างของร่างกาย ฯลฯ ไม่สามารถหยิบยกสิ่งเดียวกันมาตั้งวาง หรือพาผู้สนใจไปดูตรงที่ตั้งของสิ่งนั้น ๆ ให้เห็นร่วมกัน ได้ (ในแง่นี้นักเคมี นักฟิสิกส์ที่พูดถึงสิ่งที่ เป็นโครงสร้างภายในของสารที่มองด้วยตาเปล่าไม่ เห็นได้ ก็เผชิญปัญหาความยุ่งยากในการอธิบายให้สามัญชนเข้าใจเช่นกัน ต้องอาศัยหุ่นจำลอง สมมติ หรือสูตรคณิตศาสตร์เป็นการชี้แจงเปรียบเทียบเท่านั้น) การใช้คำ “โครงสร้าง” ใน เรื่องที่เป็นนามธรรมไม่มีตัวตนปรากฏ จึงเกิดปัญหาในการสื่อความหมายมากขึ้น และยิ่งน่าสนใจ ศึกษาเรื่องที่ไม่มีตัวตนยิ่งขึ้น เช่น เรื่องโครงสร้างของ “จิต” ก็ยิ่งแทบจะสื่อความหมายกันไม่ ได้เลย เว้นเสียแต่จะยอมรับการสมมติคำจำกัดความเกี่ยวกับเท่านั้น

ในเรื่องของการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นความสนใจสมัยหลังที่พยายามใช้วิชาการมา ประยุกต์ปฏิบัติต่อการกระทำ และการเปลี่ยนแปลงของชีวิตมนุษย์ก็เช่นกัน ในสมัยแรก ๆ ไม่ คิดใช้สำนวน “โครงสร้าง” ก็ยังไม่เกิดปัญหาความเข้าใจในการสื่อความหมายอะไร คนสมัย ก่อนเมื่อทำอะไรเปลี่ยนแปลงไปได้ผลเป็นปริมาณหรือคุณภาพ หรือทั้งปริมาณและคุณภาพมากขึ้น เป็นที่พอใจขึ้นก็ยินดี ถือเป็นความสำเร็จก้าวหน้ามีประสิทธิภาพประสิทธิผลขึ้น หรือเป็นการ “พัฒนา” ขึ้นตามความเข้าใจในภาษาของสามัญชนแล้ว แต่เมื่อนักวิชาการสมัยใหม่ตั้งเงื่อนไข เป็นกฎเกณฑ์มาตรฐานขึ้นว่า การ “พัฒนา” ต้องมีลักษณะพิเศษกว่าการ “เจริญ” คือ ต้อง มีการเปลี่ยนแปลงใน “โครงสร้าง” ของสิ่งนั้น ๆ ด้วย ไม่ใช่แต่การเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณ หรือคุณภาพของสิ่งนั้นเท่านั้น (เช่น สำนวนที่ว่า “การเจริญทางเศรษฐกิจ (economic growth)” หมายถึงปริมาณที่เพิ่มขึ้น เช่น ของรายได้ต่อกัน หรือผลผลิตมวลรวมประชาชาติ แต่ “การพัฒนาทางเศรษฐกิจ” (economic development) ต้องมีการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้าง และการจัดองค์การ (structural and organizational transformation) ในระบบเศรษฐกิจด้วย¹

¹ Norman Long. *An Introduction to the Sociology of Rural Development* (Tavistock, London), 1977, p. 3 เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงที่จะนับเป็นการ “พัฒนา” ได้จึงพูดกันในสำนวน “โครงสร้าง” มากขึ้น แต่ความหมายหรือสาระของ “โครงสร้าง” อาจต่างกันไปในแต่ละเรื่อง

เรื่อง “โครงสร้าง” ในแผนพัฒนา ฯ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) กำหนด “แนวใหม่” เช่น “แผนนโยบาย” มีลักษณะพิเศษว่า

1. เน้น “การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ” มากกว่า “การมุ่งขยายอัตราความเจริญทางเศรษฐกิจ”
2. เน้น “ความสมดุล” ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ
3. เน้น “การแก้ปัญหาความยากจน” ของคนชนบทในเขตล้าหลัง
4. มุ่งการประสานงานพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการบริหารงานรักษาความมั่นคงของชาติ
5. เน้นการแปลงแผนไปสู่ภาคปฏิบัติ
6. เน้น “บทบาทและระดมความร่วมมือจากภาคเอกชน”²

ซึ่งในส่วนของ การ “ปรับโครงสร้างและเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ” นั้นมีความละเอียดขยายเป็นสังเขปว่า

“แผนพัฒนา ฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดจุดประสงค์ให้มีการปรับโครงสร้าง และเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจในหลายด้าน ..... การปรับ *โครงสร้างการเกษตร* ได้มุ่งให้ความเป็นธรรมแก่ผู้ผลิตมากขึ้น ส่วนการปรับ *โครงสร้างอุตสาหกรรม* มุ่งที่จะลดการพึ่งพาการนำเข้า และส่งเสริมการส่งออกและกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ส่วนภูมิภาคเป็นหลัก นอกจากนี้ให้มีการปรับ *โครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงานในประเทศ* เพื่อลดการนำเข้าพลังงานเชื้อเพลิง และเกิดการประหยัด โดยให้มีการปรับ *โครงสร้างระบบการขนส่งและการสื่อสาร* ควบคู่กันไปเพื่อประหยัดพลังงาน .....

² แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2525-2529 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี) หน้า 3-4 ความหมายและสาระของโครงสร้างแต่ละเรื่องดูเพิ่มเติมได้ในหน้า 48-50 และในบทขยายความละเอียดหน้า 51-119

³ แผนพัฒนา ฯ หน้า 11 เน้นโดยผู้เขียน

ในส่วนของ “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” นั้น มีความละเอียด ขยายเป็นสังเขปว่า

“เพื่อบรรเทาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่มีต่อภาวะสังคม โดยส่วนรวม จำเป็นจะต้องพัฒนา *โครงสร้างสังคม* ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในอนาคตได้ดียิ่งขึ้น แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดจุดประสงค์การพัฒนา โครงสร้างและกระจายบริการสังคม โดยเน้นการลดอัตราเพิ่มของประชากรควบคู่ไปกับการพัฒนา คุณภาพประชากรและพัฒนาจิตใจ ทั้งการเสริมสร้างสังคมให้มีระเบียบ วินัย วัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรมอันดีงาม ตลอดจนการจัดบริการสังคมต่าง ๆ เช่น การศึกษา สาธารณสุข และความ ยุติธรรม ให้สามารถสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชน และกระจายไปสู่ชนบท เพื่อลด ความเหลื่อมล้ำด้านการให้สวัสดิการสงเคราะห์ให้มากขึ้น...”⁴

รายละเอียดในส่วนของ “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” มีข้อความ ขยายให้ชัดเจนขึ้นในบทเฉพาะในส่วนที่ 5 ของแผนฯ (หน้า 193–336) ซึ่งย่อไว้ในข้อความที่ เป็น “แนวนโยบาย” ในบทที่ 1 (บทนำ) ว่า

“เพื่อที่จะพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคมให้เป็นธรรมยิ่งขึ้นนั้น แผน พัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ได้กำหนดแนวนโยบายที่จะดำเนินการดังต่อไปนี้

(1) เร่งลดอัตราการเพิ่มประชากรลง ให้อยู่ในอัตราที่เหมาะสมและให้มีการกระจาย ประชากร และการรักษาสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งในเมืองและชนบทควบคู่ไปด้วย

(2) ให้มีการปรับ *โครงสร้างสังคม* เพื่อสร้างโอกาสในการยกระดับรายได้และปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ ที่ยังอยู่ในสภาพล้าหลังให้ดีขึ้น และเพื่อให้ประชากร เหล่านั้นได้มีบทบาทร่วมในการพัฒนาประเทศอย่างเต็มที่

(3) ส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักสิทธิ และหน้าที่ตามวิธีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข เพื่อให้มีโอกาสร่วมในการพัฒนาและปกครองตนเอง

(4) ส่งเสริมการสร้างสังคมที่มีระเบียบวินัย มีวัฒนธรรม ศีลธรรม จริยธรรมอัน ดีงาม สอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

⁴ แผนพัฒนาฯ หน้า 12

(5) พัฒนากลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ที่ได้รับผลกระทบทางสังคมมากเป็นพิเศษเพื่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและความมั่นคงของประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มสตรี เด็กและเยาวชน และกลุ่มชาวเขา

(6) กระจายบริการสังคมต่าง ๆ เพื่อลดความเหลื่อมล้ำ ส่วนทางสวัสดิการสงเคราะห์รัฐจะจัดให้ผู้ที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้น”⁵

แนวนโยบายในบทที่ 1 (บทนำ) ของส่วนที่ 5 นี้ มีบทขยายความละเอียดตามมาเป็นบทที่ 2-บทที่ 6 ดังนี้

- แนวนโยบายและเป้าหมายด้านประชากร กำลังคน การพัฒนาจิตใจและสิ่งแวดล้อม (บทที่ 2 หน้า 207-235)
- แนวนโยบายและเป้าหมายการกระจายบริการสังคม (บทที่ 3 หน้า 237-279)
- แนวนโยบายและเป้าหมายสวัสดิการสังคม (บทที่ 4 หน้า 281-305)
- กลุ่มเป้าหมายพิเศษในการพัฒนาสังคม (บทที่ 5 หน้า 307-327)
- การปรับปรุงระบบบริหารและพัฒนาองค์กร (บทที่ 6 หน้า 329-336)

หากสังเกตบทขยายความละเอียด (บทที่ 2-6) ที่เป็นสาระของส่วนที่ 5 ของแผน ฯ ที่ว่าด้วย “การพัฒนาโครงสร้างและกระจายบริการทางสังคม” แล้ว จะเห็นว่ามิใช่เป็นการขยายความตามลำดับของ “แนวนโยบาย” ข้อ (1) ถึง (6) โดยตรง แต่อาจอนุมูลได้ว่า บทที่ 2 ให้สาระของนโยบาย ข้อ (1) (2) และ (4) บทที่ 3 และ 4 ให้สาระของนโยบาย ข้อ (6) บทที่ 5 ให้สาระของนโยบาย ข้อ (5) และบทที่ 6 ให้สาระของนโยบายข้อ (3) (ซึ่งการจัดกันผู้เขียนได้ลองทำเอง อาจไม่ถูกต้องตามเจตนาของผู้กำหนดแผนที่เกี่ยวข้องได้) แต่สิ่งที่ผู้เขียนสนใจในที่นี้ก็คือแนวนโยบายข้อ (2) ที่ว่า “ให้มีการปรับโครงสร้างสังคม” นั้น จะหมายความว่าอย่างไรในการปฏิบัติ เมื่อแปลความออกเป็นรายละเอียดของแผน ฯ และเมื่อลองเปรียบเทียบการขยายความแนวนโยบายเป็นรายละเอียด เพื่อปฏิบัติในส่วนที่เกี่ยวกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจในส่วนที่ 3 ของแผน ฯ (“การปรับโครงสร้างและการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ” หน้า 47-128) แล้วจะเห็นว่า ใต้แบ่งเรื่อง การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ออกไว้ชัดเจนเป็น

⁵ แผนพัฒนา ฯ หน้า 190-197 เน้นโดยผู้เขียน

1. การปรับโครงสร้างการผลิต-ด้านการเกษตร ด้านอุตสาหกรรมและด้านทรัพยากร-ธรณี
2. การปรับโครงสร้างการค้าต่างประเทศและบริการ
3. การปรับโครงสร้างการผลิตและการใช้พลังงาน
4. การปรับโครงสร้างระบบการขนส่ง⁶

ทำให้ต้องสรุปว่า การใช้คำว่า “โครงสร้างสังคม” ในการวางแผนพัฒนาฯ ดังที่ปรากฏอยู่นี้ ยังไม่ปรากฏความหมายให้เข้าใจได้ชัดเจนสำหรับการปฏิบัติ เมื่อเทียบกับการใช้คำว่า “โครงสร้างเศรษฐกิจ” สมควรที่จะต้องลองหาความเข้าใจร่วมกันให้ชัดเจนขึ้น

คำว่า “โครงสร้างสังคม” มาจากไหน

คำว่า “โครงสร้างสังคม” ที่มีผู้ใช้กันแพร่หลายในสมัยนี้ คงเริ่มได้ยืกันมานานับร่วม 20 ปี ได้แล้ว ตั้งแต่ปรากฏในหนังสือเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยม ของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ปรับปรุงใช้กันหลัง พ.ศ. 2500 ไม่นาน (ซึ่งในขณะที่เขียนนี้ ผู้เขียนไม่มีฉบับให้อ้างอิงอยู่) และนับแต่นั้นมาก็เป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรตำราเรียนประเภทนี้จนถึงปัจจุบัน มีคำอธิบายสั้นยาว หยาบตะเยียด ชัดเจนหรือคลุมเครือ แตกต่างกันไปตามแต่ละผู้เขียนตำรา ตัวอย่างจากหนังสือเรียนล่าสุด เช่น

“กล่าวโดยสรุป สังคมทุกสังคมมีโครงสร้างทางสังคม ซึ่งประกอบด้วยส่วนสำคัญสองประการ คือ การจัดระเบียบทางสังคมและสถาบันทางสังคม ส่วนประกอบสองประการนี้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน เพราะส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ ‘ตัวมนุษย์’ ที่รวมกันเป็นกลุ่มสังคม อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของ ‘แบบแผน’ การปฏิบัติของมนุษย์ที่รวมกันอยู่ในกลุ่ม กลุ่มมนุษย์จะดำรงอยู่อย่าง เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่ได้ หากขาดกฎเกณฑ์หรือระเบียบแบบแผนที่กำหนดไว้ แต่ระเบียบแบบแผนก็ไม่จำเป็นต้องมีหากไม่มีกลุ่มคน ดังนั้นโครงสร้างสองส่วนนี้จึงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน”⁷

⁶ แผนพัฒนาฯ หน้า 48-50

⁷ จรรยา สุภาพ (และคณะ) หนังสือเรียนสังคมศึกษา รายวิชา ส.401 ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 (บริษัทสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด 2524) หน้า 15

“โครงสร้างของสังคม จึงประกอบด้วยรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในสังคม การศึกษาโครงสร้างสังคม จึงเป็นการอธิบายพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของบุคคล และของกลุ่มว่ามีแบบแผนการติดต่อสัมพันธ์กันอย่างไร”⁸

สำนวนเหล่านี้มีที่มาจากหนังสือคำบรรยายประเภทสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ศึกษากันอยู่ในระดับมหาวิทยาลัยของไทย ซึ่งเริ่มมีการเรียนการสอนกันมาตั้งแต่สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แต่เพิ่งขยายแพร่หลายกว้างขวางขึ้นหลังระยะ พ.ศ. 2500 เมื่อมีการเปิดภาควิชาเฉพาะสาขานขึ้น และมีมหาวิทยาลัยตั้งใหม่มากขึ้นทั้งในภูมิภาค และที่เป็นมหาวิทยาลัยเปิด ซึ่งต้นตอที่มาของวิชาและแบบความคิดเช่นนี้ ก็คือวงวิชาการตะวันตกจากประเทศทางยุโรป และอเมริกาที่คนไทยไปศึกษากันมาเผยแพร่ตนเอง ซึ่งถึงแม้ในถ้อยคำอธิบายอาจผิดแผกแตกต่างกันไปบ้างดังปกติวิสัยของคนเขียนตำรา แต่สรุปสาระสำคัญแล้วก็คล้าย ๆ กันดังตัวอย่างที่คัดจากหนังสือเล่มใก้ลมือมาดังนี้

“Social structure can be defined as identifiable patterns of roles that are organized primarily around the fulfillment of some social function or activity.”⁹

“When a sociologist speaks of the ‘structure’ of a society, he is talking about the same three sets of features which concern the architect in describing a house : (1) the building materials (number of males and females, of adults and children, in each occupational category, and so on); (2) the interrelationship of the parts (what husbands expect from wives, how employees interact with employers, how parents and children treat each other); and (3) the nature of society as a whole—that is, the result of the materials of which it is built and the way they are put together.”¹⁰

ตามความหมายที่คัดมาพอเป็นตัวอย่างทั้งไทยและเทศ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความหมายมาตรฐาน ที่ยึดถือกันอยู่ในวงวิชาการ ที่ใช้คำนี้จนแพร่หลายออกไปในหมู่นักที่ไม่จำเป็นต้องศึกษาวิชาเช่นนี้โดยตรง (เพราะผลของตำราเรียนชั้นมัธยมศึกษาซึ่งเลียนเนื้อหาของตำราชั้นมหาวิทยาลัย

⁸ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ หนังสืออ่านเพิ่มเติมสังคมศึกษา สังคมและวัฒนธรรมไทย ชั้นมัธยมศึกษา (องค์การค่าของคุรุสภา 2528) หน้า 8

⁹ N.J. Smelser. *Sociology : An Introduction*, (John Wiley & Sons, New York) 1967, p. 6.

¹⁰ K. Young and R.W. Mack. *Systematic Sociology*. (Allied East-West Press, New Delhi), 1972, p. 139.

มาใช้กัน) คำว่า “โครงสร้างของสังคม” ก็น่าจะมีความหมายชัดเจนพอให้ไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนพัฒนาฯ ต่างๆ ได้ หากยังไม่เข้าใจชัดเจนตรงกัน ก็คงเป็นเพราะในวิธีการเรียนการสอนของไทยนิยมให้ผู้เรียนท่องจำ “คำ” มากกว่าให้เข้าใจ “ความ” พอให้สอบไล่ได้แล้วก็แล้วกัน ไม่ตั้งใจจะเอาไว้ใช้ประโยชน์อะไรอีกหลังจากนั้น

[จริงอยู่ ในวงวิชาการที่ศึกษากันอย่างลึกซึ้ง จริงจัง ได้มีการถกเถียงรายละเอียดทฤษฎีของเรื่องนั้นกันตลอดมา ตั้งแต่คำนี้เริ่มเป็นที่รู้จักใช้กันอย่างกว้างขวางหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในหมู่นักวิชาการตะวันตกเจ้าของตำรับ ถึงแม้ผู้รู้จะสืบสาวประวัติไปได้ถึงก่อนหน้านั้นอีกหนึ่งศตวรรษก็ตาม จนบัดนี้ ก็ยังมีการตีความอย่างพิสดาร ไม่เป็นที่ลงรอยเดียวกันหมด แต่การโต้เถียงของนักวิชาการเช่นนั้น ไม่จำเป็นสำหรับฐานะของเราในที่นี้ ผู้สนใจอาจดูตัวอย่างได้ในบทความของ Edmund R. Leach และ Stanley H. Udy, Jr. เรื่อง Social Structure ใน *International Encyclopedia of the Social Sciences*, (McMillan and Colliers, New York), 1968 เป็นต้น]

ความหมายของ “โครงสร้างสังคม”

เรื่องของมนุษย์ที่อยู่รวมกันเป็นสังคมนั้น เป็นที่สังเกตและศึกษาโดยผู้สนใจกันมาตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ แต่นักวิชาการ โดยเฉพาะสมัยปัจจุบันที่พยายามหาหลักการและทฤษฎีมาช่วยความเข้าใจ และการบรรยายลักษณะของสังคมนั้น ได้พบแบบความคิดที่ช่วยให้คนศึกษา และอธิบายสังคมได้รัดกุมขึ้น คือ มองสังคมว่า มีโครงสร้างที่ทำให้ส่วนต่างๆ ยึดเหนี่ยวเกาะเกี่ยวกันเป็นรูปทรงเฉพาะ และดำรงอยู่ได้ เหมือนช่างก่อสร้างที่มองเห็น “โครงสร้าง” ในตัวอาคารสิ่งก่อสร้างว่า ทำให้อาคารเป็นรูปทรงมั่นคงอยู่ได้อย่างไร (ไม่เหมือนคนธรรมดาที่มองเห็นแต่สีสัน ทรวดทรงภายนอก ที่ปรากฏเท่านั้น) หรือเหมือนแพทย์ที่อธิบายเหตุและผลของโรคภัยไข้เจ็บ ต่อร่างกายและชีวิตมนุษย์ ด้วยความรู้เรื่องกายวิภาคและสรีรวิทยา (ซึ่งก็คือโครงสร้างของร่างกายและการทำหน้าที่ของอวัยวะต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นชีวิตทางกายของมนุษย์นั่นเอง)

เพราะฉะนั้น การใช้คำว่า “โครงสร้าง” กับสังคม ก็คือ การถือหลักว่า สังคมดำรงอยู่ได้เพราะส่วนต่างๆ ของสังคมนั้น มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวกันอยู่เปรียบเหมือนกับส่วนต่างๆ ของอาคารสิ่งก่อสร้าง หรือของอินทรีย์ร่างกายนั่นเอง การมองสังคมในแง่โครงสร้าง

จึงไม่มองแต่เพียงลักษณะภายนอกที่ปรากฏเป็นส่วน ๆ แยกจากกัน แต่มองเห็นความยึดเหนี่ยวสัมพันธ์กันของส่วนต่าง ๆ พันลักษณะภายนอกเข้าไป

ปัญหาที่เริ่มยุ่งยากขึ้นให้พิจารณา ก็คือ (1) ส่วนประกอบของสังคมที่มาสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบจนเรียกเป็นโครงสร้างสังคมได้นั้นคืออะไร เป็นตัวตนชิ้นส่วนเหมือนส่วนต่าง ๆ ของอาคาร หรือเครื่องจักรกล หรือเหมือนอวัยวะชิ้นต่าง ๆ ที่มาประกอบกันเป็นร่างกายอินทรีย์ ฯลฯ ให้มองเห็นเชื่อบอกอธิบายได้หรือเปล่า (2) ส่วนประกอบของสังคมที่รวมแล้วเป็นตัวสังคมนั้นเป็นสิ่งที่ถาวรเช่นวัตถุที่เป็นชิ้นส่วนของอาคาร ไม่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง หรือเป็นสิ่งมีชีวิตเหมือนอวัยวะของอินทรีย์ที่เป็น ๆ อยู่ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเจริญเติบโตหรือเสื่อมสลายพิการชำรุดได้ตลอดเวลา

ในปัญหาสองประการนี้ พอเห็นได้ว่า ถึงแม้สังคมคือกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันยังขึ้นเป็นหมู่คณะ แต่ส่วนประกอบของสังคมที่ดูเผิน ๆ ว่าเป็นตัวคนทั้งหลายนั้นก็จริงไม่ใช่โดยแท้ หมู่คณะเกิดขึ้นได้เพราะคนที่มารวมกันอยู่นั้น มีการกระทำต่อกันและกันเพื่อเสนอสนองประโยชน์ซึ่งกันและกัน เมื่อได้ประโยชน์เป็นที่พอใจ เกิดความสัมพันธ์ผูกพันกันอยู่เป็นหมู่คณะยังยืนต่อไป หากไม่ได้ประโยชน์พอใจก็เลิกเกี่ยวข้องกันไป เพราะฉะนั้นถึง “สังคม” ย่อมต้องมี “ประชากร” เป็นพื้นฐาน แต่ความเป็นสังคมเกิดขึ้นได้เพราะประชากรมีกิจกรรมความสัมพันธ์กัน ส่วนประกอบที่แท้จริงของสังคม คือ การกระทำและความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกของสังคมที่มีต่อกันในฐานะบุคคลกับบุคคล บุคคลกับกลุ่ม กลุ่มกับกลุ่ม ชันชนกับชันชน ฯลฯ

การกระทำคือความเคลื่อนไหวเป็นกิจกรรม การกระทำไม่เป็นตัวตน รูปธรรมที่คงที่ถาวร แต่การกระทำที่ซ้ำรูปแบบกัน ภายในเงื่อนไขอย่างเดียวกัน พอให้แยกได้เป็นประเภทที่ชัดเจนเฉพาะเสมือนเป็นรูปธรรมได้ และถ้าเกิดสมาธิสมาธิในรูปลักษณะนั้นเรื่อย ๆ ไป ก็อาจกล่าวได้ว่ามีความดำรงคงอยู่เป็นการถาวรให้สัมพันธ์กันได้ ดังนั้นถึงแม้การกระทำแต่ละครั้งไม่เป็นรูปธรรมถาวร แต่แบบอย่างของการกระทำลักษณะเดียวกันที่เกิดสมาธิสมาธิในสภาพเงื่อนไขอย่างเดียวกันนั้น พอให้เปรียบเทียบได้ว่า เสมือนมีรูปธรรมถาวรเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างได้

แต่การกระทำของมนุษย์เมื่อเปรียบกับการกระทำของสัตว์แล้ว จะเห็นได้ว่ามนุษย์เปลี่ยนแปลงรูปแบบของการกระทำได้มากกว่าสัตว์ ถึงแม้สภาพเงื่อนไขที่เป็นธรรมชาติภายนอกจะคงเดิม แต่รูปแบบการกระทำของมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ ตามความนิยมพอใจหรือความสามารถ

ประติษฐค์คิดค้นของใหม่ ความคิดใหม่ ค่านิยมใหม่ ฯลฯ ในขณะที่รูปแบบการกระทำของสัตว์นั้น มีความสม่ำเสมอคงที่ตามที่ธรรมชาติกำหนดไว้ได้มากกว่า เพราะฉะนั้นจะเปรียบส่วนประกอบของสังคมว่าเหมือนชิ้นส่วนของอาคาร ว่าอยู่นิ่งถาวร ไม่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงเลยย่อมไม่ได้ เพราะสังคมดำรงอยู่และดำเนินไปด้วยการกระทำระหว่างกันของสมาชิก แต่การกระทำที่เป็นการเคลื่อนไหวไม่อยู่นิ่งของมนุษย์ในสังคม จะเปรียบกับการเคลื่อนไหวของ ชิ้นส่วนเครื่องจักร เครื่องยนต์ หรือการทำหน้าที่เชิงสรีรวิทยาของอวัยวะในอินทรีย์ที่มีชีวิต หรือจะเปรียบกับพฤติกรรมของชีวิตสัตว์ ฯลฯ ก็ไม่ได้ที่เดียว เพราะในกรณีต่าง ๆ เหล่านี้ การเคลื่อนไหวเป็นไปในรูปแบบคงที่แน่นอนตามกฎเกณฑ์วิศวกรรม หรือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ซึ่งชิ้นส่วนที่มีการกระทำเคลื่อนไหวนั้นไม่มีทางคิดเปลี่ยนแปลงไปได้ตามความพอใจอย่างที่มีมนุษย์ทำได้

ถ้าการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ทุกคน ในแต่ละครั้ง เปลี่ยนแปลงได้ตามอำเภอใจ สุกท้ายก็จะมีแบบแผนอะไรที่แน่นอน พอให้ยึดถือว่าเป็นการสืบทอดถาวรได้เลย ไม่สามารถเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ให้เรียกเป็น “โครงสร้าง” ได้ ซึ่งในสภาพเช่นนี้ “สังคม” ก็คงไม่มี มีแต่กลุ่มคนซึ่งไม่มีความยึดเหนี่ยวกันเป็นหมู่คณะได้เลย แต่ที่แลแล้วมา เราพอเห็นได้ว่าสังคมแต่ละสังคมมีลักษณะเฉพาะตัว การกระทำของสมาชิกที่มีความสม่ำเสมอเป็นแบบแผนมาตรฐานยึดถือกันเป็นการถาวรพอสมควร ทำให้สามารถพูดเป็น “โครงสร้าง” เปรียบได้กับของอาคารหรืออินทรีย์ ทั้ง ๆ ที่โดยเนื้อหาแล้วเป็นส่วนประกอบที่มีลักษณะต่างกันอย่างสิ้น เพราะฉะนั้นโครงสร้างของสังคมมนุษย์ จึงประกอบด้วยแบบแผนของการกระทำ ที่สมาชิกของสังคมมีต่อกันจนเป็นระบบความสัมพันธ์ ที่ยึดโยงกันได้พอถาวรดำรงอยู่เป็นหมู่คณะเดียวกัน

สังคมสมัยก่อนที่สมาชิกยึดมั่นในแบบแผนประเพณีที่กำหนดแบบอย่าง การกระทำของชีวิตในแทบทุกเรื่อง ไม่ว่าจะป็นวิธีการทำมาหากิน ความเป็นอยู่ในครอบครัว และเครือญาติ การควบคุมปกครอง การกระทำและความคิด ความเชื่อทางศาสนา การพักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ เรียกได้ว่า มีโครงสร้างที่มั่นคงยืนนาน การกระทำของสมาชิกต่อกันตามแต่ละสถานภาพและบทบาท (หรือตำแหน่งและหน้าที่) ของคนนั้นมีระเบียบประเพณีกฎเกณฑ์กำหนดไว้แน่นอน เปลี่ยนแปลงลักษณะการกระทำและแบบอย่างความสัมพันธ์กันไม่ได้ง่าย ๆ ตามความพอใจของบุคคล แต่สังคมเช่นนี้ไม่ถูกใจคนสมัยใหม่ที่พอใจอิสรภาพ เสรีภาพของบุคคล ไม่ติคใจยึดมั่นในแบบอย่างประเพณีที่มีมาแต่เดิม หรือแม้แต่กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่สร้างขึ้นใหม่ ในสังคมประเภท

หลังนี้หาโครงสร้างที่ชัดเจนแน่นอนได้ยาก เพราะเป็นโครงสร้างที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (ซึ่งสภาพเช่นนี้ไม่เป็นในโครงสร้างของอาคารหรือของอินทรีย์ธรรมชาติ)

สังคมที่กำลังพัฒนา ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงในบางส่วนของโครงสร้างตามกระบวนการพัฒนา แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงไม่เกิดขึ้นพร้อมกันหรือเท่าเทียมกันในทุก ๆ ส่วนของสังคม ทำให้เกิดความเห็นแตกต่างกันไปตามแต่ความสนใจของบุคคล ผู้ที่สนใจในโครงสร้างใหญ่ของทั้งสังคมในระดับมหภาค มองแค่ส่วนใหญ่ ๆ เช่น ชนชั้นของสังคม อาจไม่เห็นการเปลี่ยนแปลงมากเหมือนในส่วนย่อยบางส่วนของโครงสร้าง ที่แยกเป็นระบบย่อยหรือโครงสร้างย่อยระดับจุลภาค เช่น การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติ ของสามีภรรยา พ่อแม่กับลูก หรือญาติกับญาติ การเปลี่ยนแปลงทางประยุกต์วิทยา (เทคโนโลยี) ในระบบการผลิตและการค้าการตลาด เช่น ที่เกิดในชนบทเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ แต่ก็เกี่ยวข้องเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกประเภท (ชาวนาชาวไร่ผู้ผลิต นายทุน พ่อค้าคนกลาง กลุ่มสหกรณ์ ธนาकार นายหน้าขายปύย ขยาย ผู้ขนส่ง เจ้าหน้าที่ส่งเสริม ฯลฯ) เป็นระบบย่อยหรือโครงสร้างย่อยของโครงสร้างสังคมใหญ่ทั้งหมดอีกที แต่การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ซึ่งมีอยู่ไม่น้อยเมื่อเทียบกับโครงสร้าง หรือระบบความสัมพันธ์เดิมในระบบเศรษฐกิจแบบประเพณี แต่ยังไม่มากพอที่จะเห็นเป็นการเกิดของชนชั้นใหม่ภายในโครงสร้างสังคมระดับมหภาค เป็นเพียงแต่การเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่ม และระดับประเภทบุคคลในสังคม แต่ก็ต้องถือว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคมเหมือนกัน

การบรรยายลักษณะโครงสร้างของสังคม ในระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาจึงไม่สามารถให้ภาพโครงสร้างที่คงที่อยู่หนึ่งได้เหมือน โครงสร้าง ของสังคมแบบประเพณีที่ยึดมั่นกับระเบียบแบบอย่างเดิมตลอดเวลา ในสังคมสมัยใหม่ขนาดใหญ่นี้มีการงานอาชีพมากอย่าง คนมีหน้าที่การงานแบ่งแยกกันไปตามความชำนาญสามารถ แยกกลุ่มที่มีการกระทำเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันละเอียดย่อย เป็นกลุ่มเฉพาะพิเศษจนไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับกลุ่มที่ห่างไกลคนละเรื่อง ฯลฯ ทำให้โครงสร้างที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคมใหญ่ทั้งหมดเห็นได้ยาก มีแต่โครงสร้างของระบบย่อยแยก ๆ กันที่เห็นได้ง่ายกว่า

การเปลี่ยนแปลงของ “โครงสร้างสังคม”

ถึงแม้ “สังคม” ประกอบด้วยคนที่อยู่ร่วมกัน แต่ความเป็น “สังคม” เกิดจากการที่คนจำนวนนั้นมี “การกระทำระหว่างกัน” เพื่อให้เกิดประโยชน์เสนอสนองกัน เพราะฉะนั้นสิ่งสำคัญใน “สังคม” คือ “การกระทำ” ที่สมาชิกมีต่อกันมากกว่าการพิจารณาตัวคน

แต่ “การกระทำทางสังคม” นี้มิได้เป็นไปตามอำเภอใจอย่างผลการของแต่ละบุคคล หากเป็นไปตามแบบอย่างมาตรฐาน (“บรรทัดฐาน”) ที่กำหนดไว้เป็นกฎเกณฑ์กติกา (“ระเบียบสังคม”) สำหรับแต่ละบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่ (“สถานภาพบทบาท”) ที่มีอยู่ต่อผู้อื่น เพราะฉะนั้น “บรรทัดฐานตามระเบียบของสังคมที่กำหนดไว้สำหรับสถานภาพและบทบาทของบุคคล” จึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณามากกว่า “การกระทำ” เท่านั้น

การกระทำทางสังคมตามบรรทัดฐานและระเบียบของสังคม สำหรับแต่ละประเภทของ “บุคคล” ในแต่ละบทบาทสถานภาพของบุคคล ประกอบด้วย “สิทธิและหน้าที่” ของผู้นั้นที่มีต่อผู้อื่นที่เกี่ยวข้องภัย (เช่น “สามี” มีสิทธิและหน้าที่ต่อ “ภรรยา” “นายจ้าง” มีสิทธิและหน้าที่ต่อ “ลูกจ้าง” “กษัตริย์” ต่อ “ราษฎร”) สิทธิและหน้าที่ที่เป็นบรรทัดฐานการกระทำของบุคคลในแต่ละสถานภาพบทบาท กำหนดรวมอยู่ในคตินิยมของชาวบ้าน จารีตประเพณีของชุมชน และกฎหมายข้อบังคับของบ้านเมือง บุคคลหรือกลุ่มหรือชนชั้นที่อยู่ในประเภท หรือสถานภาพบทบาทอย่างเดียวกัน ย่อมมีสิทธิหน้าที่อย่างเดียวกัน (เช่น บุตรทหารที่ไม่มีสัญชาติบรรพชนชั้นกรรมาชีพ)

“โครงสร้างของสังคม” คือ ระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และชนชั้นทั้งหมดที่รวมกันเป็นสังคมและกำหนดด้วยสิทธิและหน้าที่ที่มีต่อกัน การเปลี่ยนแปลงของ “โครงสร้างสังคม” จึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ การปฏิวัติ พ.ศ. 2475 ที่จำกั้อำนาจของพระมหากษัตริย์จากสมบูรณาญาสิทธิราช มาอยู่ใต้รัฐธรรมนูญ หรือการเลิกทาสในสมัย ร. 5 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคมในความหมายนี้ หากสังคมอินเดียเลิกล้มระบอบวรรณะไว้ ก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมอินเดียอย่างใหญ่หลวง และการปฏิวัติสังคมทฤษฎีใหม่ให้เป็นสังคมคอมมิวนิสต์ซึ่งล้มเลิกชนชั้นทั้งหมดที่เคยมีก็จะเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยสิ้นเชิง เพราะจะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของบุคคล

กลุ่ม และชนชั้น จากที่เคยมีสิทธิและหน้าที่ต่อกันจนไม่เหมือนลักษณะเดิมเลย ไม่ว่าจะเป็ความสัมพันธ์ในครอบครัว ในกลุ่มเศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา ชนชั้นนายทุน กรรมกร ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมโดยอัตโนมัติหรือโดยการจงใจกำหนด

ในสังคมไทยก่อนสมัยที่ติดต่อกับมหาอำนาจนานิคมของประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก ชาวนาชาวไร่ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมไทยผลิตเพื่อบริโภคยังชีพ ไม่มุ่งขายผลผลิตเป็นรายได้เหมือนในสมัยหลังจากนั้น จึงไม่มีความสัมพันธ์กับพ่อค้า คนกลาง และนายทุน ซึ่งสมัยนี้เป็นบุคคลและกลุ่มสังคมที่สำคัญในระบบเศรษฐกิจของชาวชนบท จึงกล่าวได้ว่าโครงสร้างของสังคมไทยสมัยก่อน ไม่มีบุคคลและกลุ่มประเภทพ่อค้าคนกลาง และนายทุนที่มีสิทธิหน้าที่ตามบทบาทสถานภาพสัมพันธ์กับกลุ่มเกษตรกร เหมือนอย่างทีโครงสร้างของสังคมไทยสมัยนี้มีอยู่อย่างสำคัญ แต่ในสมัยก่อนนั้นมีบุคคลหรือกลุ่มประเภทหนึ่งทีเรียกว่า “เจ้าภาษีนายอากร” ซึ่งรับช่วงหน้าที่การเก็บภาษีอากรจากพระเจ้าแผ่นดิน โครงสร้างสังคมไทยสมัยนั้นจึงมีบุคคลหรือกลุ่มดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยในสมัยเดียวกันนั้นในระบบการปกครองมีบุคคลประเภท “เจ้าประเทศราช” ซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ของราษฎรในเขตประเทศราชเช่นนั้นไม่มีโดยตรงกับพระมหากษัตริย์ เพราะต้องผ่านการปกครองทางอ้อมโดยเจ้าประเทศราชของตนเอง ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองแผ่นดินของ ร. 5 มาเป็นแบบปัจจุบันนี้ บุคคลประเภท “เจ้าภาษีนายอากร” และ “เจ้าประเทศราช” ไม่มีอีกต่อไปในระบบและโครงสร้างของสังคมไทย จึงย่อมเห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจ หรือระบบการปกครองเช่นนี้ มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบและโครงสร้างทางสังคม

แต่การเปลี่ยนแปลงในลักษณะแรก (การเกิดมี “พ่อค้าคนกลาง” และ “นายทุน”) เป็นไปโดยอัตโนมัติ มิใช่เพราะมีกฎหมายคำสั่งของทางการประกาศขึ้น ในลักษณะหลัง (การหมดไปของ “เจ้าภาษีนายอากร” และ “เจ้าประเทศราช”) เป็นโดยการจงใจกำหนดของผู้บริหารบ้านเมือง

และพึงสังเกตด้วยว่า การหมดไปของบุคคลหรือชนชั้น “ทาส” ในรัชกาลที่ 6 เกิดจากการสั่งของผู้ปกครองประเทศ แต่การเกิดมีบุคคลหรือกลุ่มคนประเภท “ผู้แทนราษฎร” ซึ่งมีสิทธิและหน้าที่ในการปกครองประเทศ (บางสมัยด้วยอำนาจทั้งทางนิติบัญญัติและทางบริหารบางสมัย

เช่น ปัจจุบันมีแต่เพียงอำนาจทางนิติบัญญัติเป็นสำคัญ) ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 มานี้มิได้เป็นผลของการกำหนดโดยผู้ปกครองประเทศในระบบประเพณีเดิม แต่เกิดจากกลุ่มบุคคล “คณะราษฎร” ที่เข้ายึดอำนาจจากผู้ปกครองที่แท้จริงในโครงสร้างแบบเดิมของสังคมไทยก่อน การปฏิวัติ เพราะฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมด้วยวิธีจึงใจกำหนด จึงไม่ได้หมายถึงการกำหนดโดยผู้บริหารปกครองบ้านเมืองในขณะนั้นเสมอไป แต่อาจเกิดโดยผู้ยึดอำนาจการบริหารจากผู้ปกครองของระบบและโครงสร้างเดิมก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (ซึ่งเป็นอย่างเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคม) ที่ไม่ได้เป็นผลสืบเนื่องมาจากเรื่องทางเศรษฐกิจและการปกครอง แต่เพราะสาเหตุอย่างอื่นย่อมมิได้คือเป็นธรรมชาติ เช่น แบบอย่างความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยา บิดามารดากับบุตร ครูกับนักเรียน สงฆ์กับฆราวาส ฯลฯ ซึ่งเปลี่ยนไปเพราะความรู้สึคนึกคิดและค่านิยมที่ได้จากการศึกษาทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ จากแบบอย่างที่พบเห็นจากการท่องเที่ยวเดินทางและสื่อมวลชน ฯลฯ แต่สุดท้ายแล้วไม่ว่าสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงจะมาจากอะไร หากระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มหรือชนชั้นในสังคมเปลี่ยนไป โดยเห็นได้ในสิทธิและหน้าที่ที่มีต่อกันว่าไม่เหมือนเดิม ถึงแม้จะมีเพียงในระดับคตินิยมนิยมของชาวบ้าน หรือจารีตประเพณีของชุมชน ซึ่งยังไม่ปรากฏในกฎหมายข้อบังคับของบ้านเมืองก็ตาม ก็เรียกว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของสังคมขึ้นแล้ว และการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้อาจเรียกได้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยอัตโนมัติไม่ใช่โดยจงใจกำหนดด้วยผู้ปกครองบริหารบ้านเมือง

การพัฒนาสังคมโดยไม่เปลี่ยนแปลงปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

ถ้าระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และชนชั้นในสังคมอย่างที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งนั้นเป็นที่พอใจของผู้คนส่วนใหญ่ หรือของผู้บริหารปกครองว่าเหมาะสมแล้วดีแล้ว และสมาชิกของสังคมในแต่ละสถานภาพและบทบาทของตน ได้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ของตนครบถ้วนตามบรรทัดฐานอันพึงประสงค์ ตามที่กำหนดยึดถือกันอยู่แล้วไม่ขาดตกบกพร่อง ก็ไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุงโครงสร้างของสังคมแต่อย่างใด และอาจไม่ต้องพัฒนาสังคมเลยก็ได้ เพราะทุกคนได้สิทธิและปฏิบัติหน้าที่ครบถ้วนตามสถานภาพบทบาทของตนแล้ว แต่ถ้าโครงสร้างที่เป็นอยู่ก็เป็นที่ยอมรับ เพราะการกำหนดสิทธิหน้าที่ตามบทบาทสถานภาพที่ต้องสัมพันธ์

กันนั้น ก็รับรองเห็นพ้องกันว่าถูกต้องเหมาะสมแล้ว หากในภาคปฏิบัติมีการคลาดเคลื่อนไปบ้างเช่น บางคนบางกลุ่มบกพร่องในหน้าที่ หรือใช้สิทธิเกินจากที่กำหนดให้ก็ต้องควบคุมให้ถูกต้อง (เช่น ควบคุมคนทุจริตมิฉฉาชีพ กวดขันเจ้าหน้าที่ผู้ใช้อำนาจเกินขอบเขตหรือฉ้อฉลอำนาจหาประโยชน์ให้ตนเองที่ไม่ถูกต้องของคลองธรรม) หรือบางคนมีสิทธิแต่ไม่ได้รับประโยชน์บริการตามสิทธินั้น (เช่น ราษฎรมีสิทธิและหน้าที่ได้รับการศึกษา แต่บริการของบ้านเมืองมีไม่ทั่วถึง ควรได้รับบริการสาธารณสุข สาธารณูปการ แต่ไม่ได้รับ) ก็ต้องจัดหาบริการเพิ่มเติมให้จนทั่วถึง หรือประชาชนพลเมืองที่เป็นสมาชิกของสังคมประสบเคราะห์กรรมไฟไหม้ น้ำท่วม ฝนแล้ง ไร้อาชีพ หรือเป็นผู้พิการเพราะอุบัติเหตุ โรคร้าย หรือโดยกำเนิดและสังคม หรือผู้บริหารปกครองสังคม ถือหลักว่าต้องดูแลช่วยเหลือให้ในฐานะที่เขาเป็นสมาชิกของสังคมเดียวกัน ก็จัดหาบริการสวัสดิการ สังคมสงเคราะห์ ให้มาตรการต่าง ๆ ที่ควบคุมการกวดขันผู้ละเมิดสิทธิหน้าที่ของตนก็ดี บริการ ให้ได้รับประโยชน์ปกติที่ควรได้ตามสิทธิหน้าที่ของตนก็ดี หรือสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้ประสบ เคราะห์กรรมทำให้ไม่สามารถมีสิทธิหน้าที่เหมือนกรณีปกติสามัญก็ดี เหล่านี้จัดเป็นการพัฒนา สังคมนิกิตที่ไม่ต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมได้ทั้งสิ้น (และเป็นการพัฒนาสังคมแบบที่ เคยยึดถือปฏิบัติกันมาในแผนพัฒนาที่แล้ว ๆ มา)

การพัฒนาสังคมที่มีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

โครงสร้างของสังคมทั้งที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่งนั้น จะให้เป็นระเบียบที่ถูกต้องพอใจ ของสมาชิกทุกคนในสังคมย่อมเป็นไปได้ เพราะบรรทัดฐานที่สังคมกำหนดไว้ควบคุมการกระทำ ความประพฤติให้เป็นไปตามสิทธิและหน้าที่นั้น ย่อมจำกัดประโยชน์ไม่เป็นไปคังใจของคนบางคน ดังที่ปรากฏในการหลีกเลี่ยง ฝ่าฝืน ละเมิดกฎเกณฑ์และระเบียบของสังคมของคนเหล่านั้น หากการ ละเมิดนี้ปล่อยไปไม่ควบคุมจนเกิดกันกว้างขวาง ระเบียบเดิมก็เสียไปกลายเป็นระเบียบใหม่โดย อัตโนมิตี ด้วยเหตุนี้ถ้าผู้มีอำนาจปกครองบริหารสังคม ประสงค์จะรักษาระเบียบเดิมให้คงอยู่ ก็จะต้องกวดขันควบคุมระเบียบให้ได้ผลอยู่เสมอ

บุคคลที่ไม่พอใจระเบียบของสังคม ไม่จำเป็นต้องเป็นอาชญากรหรือมิฉฉาชนเสมอไป ที่จังใจฝ่าฝืนระเบียบที่ค้อยู่แล้ว แต่อาจเป็นบุคคลที่รู้สึกว่าคุณถูกเอาเปรียบ ถูกเบียดเบียน ประโยชน์จากผู้ที่มีกำลังอำนาจเหนือกว่าอย่างไม่เป็นธรรมก็ได้ เมื่อเดิมที่ยังไม่รู้สึกเช่นนั้น ก็ไม่

เคยคิดต้องการเปลี่ยนระเบียบข้อบังคับของสังคม แต่เมื่อรู้สึกแล้วก็ยอมต้องการให้เปลี่ยน (เช่น การเรียกร้องสิทธิเสมอภาคของสตรี หรือกรรมกรเรียกร้องสิทธิในการต่อรองค่าจ้างแรงงาน)

บุคคลบางคนอาจเห็นความไม่เหมาะสมในระเบียบสังคมที่เป็นอยู่ ทั้ง ๆ ที่ตนไม่ได้เป็นผู้เสียประโยชน์ในระบียบนั้น และด้วยจิตใจที่เป็นธรรมอาจเรียกร้องให้เปลี่ยนแปลงระเบียบสังคมให้ดีขึ้น (เช่น รัชกาลที่ 5 ทรงเลิกทาส พระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นกษัตริย์เห็นความไม่เหมาะสมของระบบวรรณะของอินเดีย นักปฏิวัติที่มาจากระดับชนชั้นสูงผู้ได้ประโยชน์จากระบียบสังคมเดิม แต่เห็นความไม่ชอบธรรมของประโยชน์นั้น ฯลฯ)

บางครั้งโครงสร้างของสังคมค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากเดิมโดยไม่รู้ตัว ทำให้สภาพชีวิตที่เคยดีกลับค่อย ๆ เสื่อมโทรมไป (เช่น โครงสร้างสังคมไทยเปลี่ยนไปเพราะระบบเศรษฐกิจชนบทจากแบบผลิตเพื่อบริโภคเองมาเป็นแบบผลิตเป็นสินค้า ทำให้ชาวไร่ ชาวนา ต้องเสียเปรียบในเรื่องสิทธิประโยชน์ แก่พ่อค้านายทุนที่คุมตลาดและราคาในสภาพสังคมปัจจุบัน หรือการขยายเขตอำนาจอิทธิพลของนายทุนที่ดิน ที่ประกอบกับการเพิ่มของประชากรไม่ได้สัดส่วนกับปริมาณที่ดินทำกิน ทำให้เกิดประเภทบุคคลเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่พร้อม ๆ กับประเภทบุคคลที่ไม่มีที่ทำกินของตนเอง ต้องกลายเป็นลูกจ้างในไร่นา หรือในเมือง ซึ่งไม่เคยมีอยู่ในสัดส่วนเช่นนั้นในสภาพสังคมเดิม) เมื่อมีผู้สังเกตเห็นสภาพของระเบียบและโครงสร้างสังคมใหม่ ซึ่งกลายมาเองโดยอัตโนมัติ ยังมีความบกพร่องไม่เหมาะสม ก็อาจรู้สึกต้องการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น

โครงสร้างของสังคมไทยปัจจุบันได้กลายไปจากลักษณะเดิมโดยอัตโนมัติ เพราะปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน ซึ่งไม่มีผู้ใดคาดการณ์หรือกำหนดไว้ล่วงหน้ามาก่อนการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจตั้งแต่สมัย ร. 5 ทำให้เกิดบุคคลกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจอุตสาหกรรม (ซึ่งอาจมีพื้นเพเดิมจากต่างตัวเป็นส่วนใหญ่) เป็นกลุ่มอำนาจเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมาในโครงสร้างสังคมไทย ซึ่งไม่เคยมีกลุ่มบุคคลนั้นมาแต่เดิม และพร้อม ๆ กันก็มีบุคคลที่เป็นประเภทและกลุ่มแรงงานลูกจ้างกรรมกร ซึ่งไม่เคยมีในโครงสร้างเดิมของสังคมไทยเช่นกัน ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยมที่ก่อให้เกิดชนชั้นสูงทางเศรษฐกิจที่คุมโภคทรัพย์ส่วนใหญ่ของประเทศ ประจันหน้ากับชนชั้นต่ำทางเศรษฐกิจที่มีรายได้น้อย เพราะการกระจายรายได้ที่ไม่พอดี ไม่มีชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจในอัตราส่วนที่มากพอสมควรเป็นกันชน ทำให้เกิดลักษณะโครงสร้างของสังคมที่มีชนชั้นสูงทาง

เศรษฐกิจจำนวนน้อย กับชนชั้นต่ำทางเศรษฐกิจจำนวนมาก จะทำให้เกิดการขัดแย้งเผชิญหน้าที่น่าไปสู่การปะทะรุนแรงได้ หากไม่มีการปรับโครงสร้างของสังคมให้มีชนชั้นกลางทางเศรษฐกิจมากขึ้นมาทันไว้

ในด้านวิวัฒนาการการปกครองในช่วงระยะเวลาเดียวกันนั้น การรวมระบบการปกครองเป็นชาติที่สิทธิอำนาจการบริหารปกครอง รวมอยู่ที่ศูนย์กลาง จำเนียรการปกครองพลเมืองของประเทศที่ประกอบด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และวัฒนธรรมต่าง ๆ กัน ทำให้โครงสร้างของสังคมในส่วนที่ว่าด้วยสิทธิหน้าที่ของพลเมืองในส่วนต่าง ๆ ของประเทศที่เป็นลักษณะการเผชิญหน้าระหว่างคนกลุ่มหนึ่งจำนวนน้อย ที่มีสิทธิอำนาจในการบริหารปกครองเต็มที่ (โดยเฉพาะถ้าเป็นแบบเผด็จการรวมอำนาจ) กับคนกลุ่มใหญ่จำนวนมากที่ไม่มีสิทธิในการปกครองของบ้านเมือง (เช่น ในยุคสมัยที่ไม่มีการเลือกตั้ง) หรือไม่มีสิทธิในการปกครองส่วนท้องถิ่น (ที่สอดคล้องกับลักษณะเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ฯลฯ ของท้องถิ่น) เช่นนี้ก็อาจทำให้มีการเรียกร้องต้องการให้ปรับปรุงโครงสร้างของสังคม ในส่วนที่เป็นระเบียบการปกครองนี้ได้

สรุปจากใจความที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอได้ว่า (1) โครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่ในขณะใดขณะหนึ่ง อาจไม่สมบูรณ์พร้อมที่จะให้ทุกคนพอใจได้ด้วยเหตุผลต่าง ๆ กันและ (2) โครงสร้างของสังคมย่อมประกอบด้วยส่วนย่อยต่าง ๆ ที่มารวมกันเป็นสังคมใหญ่ ไม่ว่าจะผ่านทางเศรษฐกิจ การปกครอง หรือด้านอื่นใด กระทบเท่าที่ระบบย่อยต่าง ๆ นั้นมีผลต่อความสัมพันธ์ของบุคคลหรือกลุ่มประเภทต่าง ๆ ที่ต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกันด้วยประโยชน์ที่เสนอตนเองกัน เพราะฉะนั้นการพัฒนาสังคมที่มุ่งผลให้เกิดสภาพที่ดีขึ้นเพื่อความผาสุกของผู้ที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมนั้น จึงอาจต้องมีการปรับปรุงโครงสร้างของสังคม ในความหมายที่กล่าวมานี้

การปรับปรุงโครงสร้างของสังคม

ถ้าสมมติว่า ได้มีการสังเกตและยอมรับกันว่าโครงสร้างหรือระเบียบของสังคมที่เป็นอยู่มีความบกพร่องที่สมควรปรับปรุงให้ดีขึ้น เพื่อให้บุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคม และต้องมีการกระทำสัมพันธ์กันนั้น มีสิทธิหน้าที่ต่อกันอย่างเหมาะสมเป็นธรรมชาติ ไม่ล่วงเกินเบียดเบียนประโยชน์กัน จนจะเกิดความขัดแย้งบาดหมางระหว่างส่วนต่าง ๆ ของสังคมจนอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกสันติไม่ได้ การปรับปรุงโครงสร้างของสังคมจะหมายถึงมาตรการอะไรบ้าง

เนื่องจากสังคมคือการอยู่ร่วมกันเพื่อประโยชน์ที่เสนอสนองกัน แต่ประโยชน์ที่คนต้องการจากกันและกันด้วยการกระทำสัมพันธ์กันนั้น มิได้เป็นเรื่องต่างๆ กัน เช่น ระบบย่อยของสังคมที่เป็นครอบครัวและเครือญาติ เกิดจากประโยชน์ที่ต้องการร่วมชีวิตก่อกำเนิดร่วมสายโลหิตกัน เป็นความผูกพันอบอุ่นทางจิตใจในการเลี้ยงดูพึ่งพาอาศัยกัน ระบบเพื่อนฝูงเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการคบหาสมาคมกันด้วยอัธยาศัยไมตรี ระบบค้าขายเศรษฐกิจเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการแลกเปลี่ยนผลผลิตและบริการกัน ระบบการปกครองเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการมีและอาศัยอำนาจคุ้มครองจัดการผลประโยชน์ของหมู่คณะร่วมกัน ถึงแม้ไม่เป็นญาติมิตรกัน ระบบการศาสนาเกิดจากประโยชน์ของการพึ่งพาอำนาจศักดิ์สิทธิ์หาแนวทางจริยธรรมสำหรับชีวิตร่วมกัน หรือระบบการพักผ่อนหย่อนใจเกิดจากประโยชน์ที่ต้องการความสำราญเพลิดเพลินนอกเวลาการทำงาน ฯลฯ สมาชิกของสังคมจึงมีการกระทำต่อกัน อยู่ในระบบย่อยที่มุ่งประโยชน์คนละเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเมื่อรวมกันเข้าแล้วคือชีวิตสังคมร่วมกันเป็นระบบสังคมใหญ่ทั้งหมด โครงสร้างของสังคมจึงประกอบด้วยระบบย่อย ๆ ของความสัมพันธ์เหล่านี้และการปรับปรุง โครงสร้างของสังคมจึงเกิดจากการปรับปรุงในแต่ละระบบย่อย ๆ เหล่านี้ ตราบเท่าที่มีผลต่อความสัมพันธ์ของคนที่มากระทำเกี่ยวข้องกัน ซึ่งปรากฏได้ในสิทธิหน้าที่ที่มีต่อกันที่ทุกคนพอใจ และการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมนั้นควรทำแต่ในส่วนที่เห็นว่ามีความบกพร่องควรแก้ไขก่อน ไม่จำเป็นต้องทำทั่วไปหมดในทุกส่วนและไม่มีส่วนใดส่วนหนึ่งที่เป็น “ระบบสังคม” แท้ ๆ ที่แยกมาดำเนินการได้โดยไม่ได้เกี่ยวกับระบบย่อยระบบใดระบบหนึ่งเลย

เพราะฉะนั้นมาตรการเช่นที่เรียกว่า การกระจายรายได้ให้เป็นธรรมขึ้น หรือการปรับปรุงระบบภาษีอากร เพื่อให้เกิดชนชั้นกลางมากขึ้น การกำจัดสิทธิผูกขาดในการค้า ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการในเรื่องเศรษฐกิจก็ดี การจำกัดสิทธิถือครองที่ดิน การปฏิรูปที่ดิน การเก็บภาษีมรดก ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการเรื่องสิทธิในทรัพย์สินของบุคคลก็ดี การพัฒนาการปกครองท้องถิ่นให้อำนาจจัดการบริหาร การศึกษา การสาธารณสุข ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการในเรื่องการเมืองการปกครองก็ดี หรือการส่งเสริมจัดตั้งกลุ่มสถาบันต่าง ๆ ในที่ซึ่งไม่เคยมีกลุ่มเช่นนั้น เช่น กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มชาวนา กลุ่มลูกเสือชาวบ้าน ฯลฯ ซึ่งดูเป็นมาตรการค่อนไปทาง “สังคม” มากกว่าอย่างอื่น ๆ ที่กล่าวข้างต้นแล้วก็ดี เหล่านี้มีส่วนเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมได้ทั้งสิ้น เพราะมาตรการต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ว่าจะดูเป็นเรื่องทางเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง

หรือทางอะไรก็ตาม ทำให้เกิดประเภทบุคคลและกลุ่มใหม่ ๆ ซึ่งมีสิทธิหน้าที่ต่างไปจากที่เคยมีอยู่ในสภาพสังคมเดิมก่อนจะมีการใช้มาตรการเหล่านั้น และด้วยเหตุนี้การพัฒนากระบวนการผลิตและการค้าทางเกษตร เช่น การพัฒนาอุตสาหกรรมเลี้ยงสัตว์ปีก โดยบริษัทนายทุนใหญ่ที่ให้ทุนและวัสดุอุปกรณ์ ชาวบ้านเลี้ยงส่งบริษัทโดยตรงแต่ผู้เดียว ถ้าทำไปเต็มที่ก็จะมีผลทำให้ชาวไร่ชาวนาซึ่งเคยเป็นผู้ประกอบการอิสระ เปลี่ยนสถานภาพบทบาทมาเป็นเสมือนลูกจ้างของบริษัท ทำให้สังคมสูญเสียประเภทบุคคลที่เป็นเกษตรกรอิสระแบบดั้งเดิม มาเป็นบุคคลประเภทลูกจ้างแรงงานโดยอัตโนมัติ ซึ่งมีสิทธิหน้าที่ใหม่ต่อนายทุนผู้จ้าง ฯลฯ อย่างนี้ก็เป็นกรณีการเปลี่ยนแปลงส่วนหนึ่งของโครงสร้างสังคมเช่นกัน

การปรับปรุงโครงสร้างทางสังคม จึงต้องเริ่มต้นด้วยการตระหนักว่าระบบต่าง ๆ ที่มีชื่อเฉพาะเป็น “เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ฯลฯ” ซึ่งดูเผิน ๆ ไม่ใช่เรื่อง “สังคม” แท้ ๆ นั้น ที่จริงคือส่วนต่าง ๆ ที่มาประกอบรวมกันเข้าจึงเป็น “สังคม” ขึ้น และวิธีการในระบบต่าง ๆ นั้นเมื่อเปลี่ยนแปลงไป ก็มีผลทำให้เกิดเป็นการเปลี่ยนแปลงของระบบใหญ่ หรือโครงสร้างของสังคมส่วนรวมได้ การจะปรับปรุงโครงสร้างสังคม จึงมิใช่การเลือกหาสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะที่เรียกว่า “สังคม” มาเปลี่ยนแปลง แต่ต้องปรับปรุงผ่านระบบย่อยต่าง ๆ ดังกล่าวมากกว่า สำคัญว่าให้เล็งเห็นได้ว่าผลของวิธีการในระบบย่อยต่าง ๆ นั้นจะมีต่อระบบความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมต่อไปอย่างไร ไม่ว่าจะ เป็นประเภทบุคคลและกลุ่มแบบเดิมที่เคยมีอยู่ หรือประเภทใหม่ที่จะเกิดตามมาว่า สิทธิหน้าที่ในการกระทำเพื่อประโยชน์เสนอสนองกันนั้น จะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะใด การเปลี่ยนแปลงสิทธิหน้าที่ของบุคคลและกลุ่มซึ่งสัมพันธ์กันเช่นนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม

ปรัชญาและค่านิยมกับโครงสร้างสังคม

สังคมแต่ละสังคมนั้นย่อมมีปรัชญาและค่านิยมที่ยึดถือร่วมกันได้ว่า มนุษย์ที่เป็นสมาชิกร่วมกันของสังคมนั้นหมายความว่าอย่างไร ควรมีสติสัมปชัญญะหรือมีสติคิดหลักกันหรือไม่อย่างไร การมีสิทธิหน้าที่ที่มากน้อยต่างกันนั้นมีเกณฑ์หรือมูลเหตุอย่างไร (ต่างกันเพราะวรรณะ ซึ่งสวรรค์กำหนด หรือเพราะชาติตระกูลที่สูงด้วยบุญบารมี หรือเพราะเพศ เพราะผิวพรรณ ฯลฯ และความแตกต่างกันนี้ต้องตายตัวหรือเลื่อนฐานะขึ้นเองได้ด้วยความสามารถ ถ้าฐานะสังคมของ

คนต้องสูงต่ำต่างกัน ทำให้ได้สิทธิและมีหน้าที่มากน้อยต่างกันไปในนี้ กฎนั้นจะกำหนดด้วย ทรัพย์สิน สติปัญญา ความสามารถหรือคุณธรรมจริยธรรม สังคมที่สมาชิกอยู่ร่วมกันนั้นเป้าหมาย คือ ชีวิตสันติที่เฉลี่ยประโยชน์กัน รักใคร่ร่วมมือผองปรองกัน หรือต้องการให้เป็นสังคมที่มีชีวิต โลกโฉมใหม่ ด้วยการแข่งขันชิงไหวพริบ สร้างโอกาสทรัพย์สินบำรุงบำเรอความสุขแบบวัตถุนิยม ฯลฯ ประชญาและค่านิยมที่เกี่ยวกับความเป็นมนุษย์ ความแตกต่างทางเพศหรือผิวพรรณความสำคัญ ของอายุอาวุโสเทียบกับสติปัญญา ความสามารถ การเน้นชาติกำเนิดและชั้นวรรณะเทียบกับความสามารถของบุคคลและสัมฤทธิ์ผลของงาน ฯลฯ เหล่านี้เป็นสิ่งกำหนดว่าโครงสร้างของสังคมที่ เหมาะสมพึงปรารถนาจะเป็นเช่นไร

เพราะฉะนั้นจึงเห็นความแตกต่างระหว่างความคิดแบบอนุรักษนิยม เปรียบเทียบกับ ความคิดแบบก้าวหน้าพัฒนาการที่เกี่ยวกับโครงสร้างของสังคมได้ว่า แบบแรกนั้นยึดค่านิยมหรือ ประชญาว่า โครงสร้างหรือระเบียบที่เป็นมาและเป็นอยู่นั้นดีพร้อมแล้ว ไม่ต้องเปลี่ยนแปลง ส่วน แบบหลังนั้นถือว่า โครงสร้างที่มีมาและมีอยู่นั้นบกพร่องต้องเปลี่ยน ความคิดทั้งสองแบบนี้ ถ้า สุกซิดก็จะได้การไม่เปลี่ยนแปลงประจักษ์กับการต้องเปลี่ยนหมด และการขัดแย้งความคิดเห็นเรื่อง โครงสร้างของสังคม มักจะเกิดชัดเจนในกรณีสุกซิดเป็น 2 ขั้ว ดังว่านี้

แต่ในความเป็นจริงของชีวิตสังคม การไม่เปลี่ยนแปลงเลยนั้นเป็นไปได้และการ เปลี่ยนแปลงหมดทั้งรากทั้งโคนก็ไม่มี ชีวิตจริงของสังคมมนุษย์ คือ เปลี่ยนไปบ้างแต่ก็ไม่หมด แต่การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคม ส่วนใหญ่มักเป็นอัตโนมัติที่ไม่มีใครคาดคิดและจงใจทำ ให้เกิดขึ้น มักเป็นผลที่สืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในเรื่องอื่น ๆ ที่ดูไม่เป็นเรื่องของสังคม แท้ ๆ ทั้งนั้น (เช่น การประดิษฐ์คิดค้นจนเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรป ซึ่งมีผลทำให้ โครงสร้างของสังคมยุโรปต้องเปลี่ยนไป โดยมีได้เริ่มต้นด้วยเจตนาต้องการให้โครงสร้างของสังคม ในรูปใหม่ หรือการประกาศศาสนาของศาสนาอะหมัดทำให้เกิดโครงสร้าง หรือระเบียบสังคม ของมุสลิม ซึ่งไม่เคยมีอยู่ก่อนหน้านั้น) วิวัฒนาการของการประดิษฐ์คิดค้น กระบวนการเศรษฐกิจ ระบบการปกครอง หรือการรับศาสนา ประชญา ฯลฯ แปลกใหม่ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โครงสร้างของสังคมเป็นผลตามมา โดยไม่มีผู้ใดจงใจกำหนด การจงใจเจตนาสร้างระเบียบและ โครงสร้างใหม่ให้แก่สังคมอย่างตั้งใจปรารถนา จึงมักเป็นเรื่องของศาสนาผู้ประกาศศาสนาใหม่ หรือนักปฏิวัติหรือผู้มีพลังอำนาจที่มาพิชิตสังคมอื่น แล้วผู้ชนะกำหนดระเบียบสังคมใหม่ให้แก่

ผู้แพ้ที่ยอมรับ (เช่น การขยายขอบเขตของสังคมวัฒนธรรมจีนสมัยโบราณเหนือพวก “ชน” ที่พ่ายแพ้และยอมขึ้นต่ออำนาจของผู้ชนะ) กรณีนี้ปกตินอกเหนือจากนี้มักเป็นการเปลี่ยนไปโดยอัตโนมัติมากกว่า

แผนพัฒนาสังคมที่ต้องการปรับโครงสร้างสังคมอย่างจริงจัง (ที่ไม่ใช่เป็นเพียงการให้บริการประเภทสวัสดิการสังคมหรือสังคมสงเคราะห์ในโครงสร้างเดิม ซึ่งดีเป็นที่พอใจแล้ว) จึงต้องอาศัยปรัชญาและค่านิยมที่แน่นอนว่า ต้องการให้คนและสังคมเป็นอย่างไรจึงจะสมบูรณ์พัฒนาดีกว่าที่เป็นอยู่ แล้วจึงจะกำหนดรูปแบบโครงสร้างใหม่ที่ต้องการขึ้นให้ชัด เพื่อที่จะจัดโครงการและแผนงานให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ต้องการบรรลุได้

ข้อสังเกตในการใช้แบบความคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ในการวางแผนพัฒนาฯ

เนื่องจากคำว่า “โครงสร้างสังคม” เป็นคำที่นักวิชาการกำหนดขึ้นให้ช่วยในการศึกษาบรรยายและอธิบาย การรวมและดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์และนักวิชาการมองผ่านสังคมที่เป็นรูปธรรม (คือ บุคคลและกลุ่มคน) ไปจนถึงสังคมที่เป็นนามธรรม (คือ ระบบความสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่มคนเหล่านั้น) และเนื่องจากเนื้อหาของระบบความสัมพันธ์ของคน เป็นรูปแบบของการกระทำที่เกี่ยวข้องเสนอสนองประโยชน์กัน ตามความคิดความต้องการ ความพอใจ และค่านิยมของบุคคลผู้กระทำ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องนามธรรมอีกเช่นกัน ความคิดความเข้าใจเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ของฝ่ายวิชาการที่เป็นต้นตอที่มาของคำนี้จึงดูเป็นนามธรรมที่จับต้องมองเห็นไม่ได้ (แต่พอจะคิดเข้าใจเอาได้)

ผู้วางแผนพัฒนาฯ เป็นฝ่ายปฏิบัติ และการวางโครงการแผนงานปฏิบัตินั้นทำกับสิ่งที่มีความกำหนดนับเป็นหน่วยปริมาณได้ง่ายกว่า เพราะฉะนั้นถ้าจะนำแบบความคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” มาใช้ในการวางแผนพัฒนาฯ ก็ต้องหาวิธีแปลสิ่งที่ป็นนามธรรมออกมาให้เป็นรูปธรรมเท่าที่จะทำได้

การมองสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและจำนวนปริมาณนั้น มักมองหาตัวคนที่เป็นสมาชิกของสังคมนั้นก่อน ถ้ากำหนดขอบเขตของสังคมว่า คือ ประเทศชาติ สมาชิกของสังคมก็คือ พลเมืองหรือ ประชากร ของประเทศนั่นเอง ซึ่งแบ่งประเภทละเอียดออกไปได้ตามเพศเป็นชายและหญิง ตามอายุเป็นเด็ก เยาวชน ผู้ใหญ่วัยแรงงาน และคนชรา ตามภูมิลำเนาเป็นประชากรชนบทหรือเมือง ตามอาชีพเป็นประเภทเกษตรกรรม อุตสาหกรรม บริการ ฯลฯ ตามฐานะการทำงาน

เป็นประกอบการเอง หรือเป็นนายจ้าง ลูกจ้าง ฯลฯ หรือยังเรียนหนังสือ บวชอยู่หรือโรงเรียน ฯลฯ ซึ่งการกำหนดจำนวนแยกตามประเภทต่าง ๆ เช่นว่านี้ย่อมทำได้ไม่ลำบาก แต่โครงสร้างของประชากร ที่แยกอย่างหยาบหรือละเอียดเช่นนี้ ถึงแม้จะเป็นพื้นฐานสำคัญของโครงสร้างสังคมก็จริง ก็ยังไม่เป็นโครงสร้างสังคมตามความหมายที่อภิปรายกันมาแล้ว เปรียบเสมือนถ้าสังคมเป็นสิ่งก่อสร้าง เรื่องของประชากรแยกเป็นประเภทและนับจำนวนเช่นนี้ ก็เปรียบเสมือนบัญชีรายการวัสดุก่อสร้างที่มีอยู่นั้นเอง ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ แต่เมื่อยังไม่แสดงความสัมพันธ์ของประเภทต่าง ๆ นี้ ว่าเกี่ยวเนื่องผูกพันยึดเหนี่ยวกันได้อย่างไร อาคารก็ยังขึ้นไม่ได้เพราะยังไม่ได้กำหนดโครงสร้างให้เป็นตัวอาคารว่าจะมีรูปทรงอย่างไรที่ต้องการ

เมื่อสังเกตเห็นวัสดุก่อสร้างได้แล้ว สามัญสำนึกขั้นต่อไปก็คือ การสังเกตลักษณะและคุณภาพของวัสดุแต่ละชนิดว่า เป็นอยู่อย่างไรและควรจะเป็นอย่างไร ควรจะเป็นไม่เนื้อแข็งคุณภาพมาตรฐานเดียวกันหมด หรือมีไม่เนื้ออ่อนด้วย สีสนิมและลวดลายควรเหมือนหรือแตกต่างกัน เหล็กจะเป็นลักษณะและขนาดเหมือนหรือต่างกันอย่างไร หิน ปูน ทราย ฯลฯ ก็เช่นกัน แต่จะกำหนดชนิดลักษณะและคุณภาพที่ปรารถนาอย่างไร ก็ต้องรู้ความมุ่งหมาย ประโยชน์ใช้สอยของอาคารที่ต้องการ งบประมาณที่มีอยู่สำหรับก่อสร้าง ฯลฯ เสียก่อน ถ้าเปรียบคนหรือประชากรเป็นวัสดุก่อสร้างได้ การกำหนดลักษณะและคุณภาพของคนประเภทต่าง ๆ ก็คงต้องอาศัยหลักเกณฑ์แนวคิดอย่างเดียวกันกับการก่อสร้างกำหนดจุดประสงค์ ความต้องการประโยชน์ใช้สอย รู้กำลังงบประมาณ ฯลฯ ในขั้นนี้เปรียบได้กับการกำหนดสร้างคุณภาพของคน หรือประชากรในสังคม ด้วยการให้บริการโภชนาการ การสร้างสาธารณสุข การศึกษา การกีฬา การศาสนา ฯลฯ ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันหรือแตกต่างกันตามหน้าที่การงาน ประโยชน์ที่ประชากรแต่ละคนแต่ละประเภทจะทำให้แก่สังคม จะให้มากหรือน้อยอย่างไรตามกำลังงบประมาณ รายได้ของรัฐ หรือรายได้ประชาชาติ แต่การจะกำหนดคุณภาพของวัสดุ (ประชากร) ก็ต้องรู้ลักษณะของอาคารที่ต้องการจะสร้างเสียก่อนจึงจะหาจะซื้อจะตัดวัสดุได้

นายช่างผู้ก่อสร้างอาคาร ต้องมีแปลนกำหนดโครงสร้างของอาคารไว้ก่อนว่าส่วนต่างๆ จะประสานสัมพันธ์กันอย่างไร ส่วนใดจะต้องใช้วัสดุชนิดไหน มีลักษณะคุณภาพ ขนาด จำนวน ฯลฯ อย่างไร จึงจะจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้ถูกต้องตามความประสงค์ได้ความสัมพันธ์ของส่วนต่างๆ ของอาคารอย่างที่ต้องการจะบอกให้รู้ว่าในโครงสร้างส่วนไหนต้องใช้วัสดุประเภทแข็งแรง

ทนทาน แต่ไม่ต้องสวยงามอะไร ส่วนไหนจะใช้วัสดุแบบประณีตสวยงาม แต่ไม่ต้องแข็งแรง เพราะไม่ต้องรับน้ำหนัก ไม่ต้องอยู่กลางแจ้งถูกแดดกรำฝน ฯลฯ อย่างไร ถ้าเป็นนายช่างที่จะตัดแปลงแต่งเติมอาคารที่มีอยู่แล้ว ไม่ใช่สร้างใหม่ทั้งหมด จะต้องเปลี่ยนหรือต้องเสริมส่วนใด จะต้องเปลี่ยนวัสดุใหม่เพื่อให้แข็งแรงหรือสวยงามขึ้น อย่างไร ฯลฯ จึงจะไปจัดหาวัสดุให้ถูกต้องได้พอดี ทั้งหมดนี้คือต้องมีแนวความคิดเกี่ยวกับ “โครงสร้าง” ที่ชัดเจนไว้ก่อนจึงจะก่อสร้างหรือซ่อมแซมได้

ถ้าเปรียบว่าผู้วางแผนพัฒนาสังคม ก็เหมือนช่างก่อสร้างอาคาร จะพัฒนาด้วยวิธีสร้างใหม่ทั้งหมดหลังจากที่ไม่มีอาคารเดิมอยู่ก่อน หรือจะซ่อมแซมด้วยการตัดแปลงแต่งเติมหรือรื้อลงทิ้งแล้วสร้างใหม่ ก็ต้องมีภาพ “โครงสร้าง” ที่กำหนดคุณลักษณะของอาคารเป็นเป้าหมายไว้ก่อน มิฉะนั้นจะจัดการกับวัสดุก่อสร้างทั้งในด้านจำนวนหรือคุณภาพอย่างไรก็คงทำไม่ถูกต้อง แต่สิ่งที่ยากยิ่งกว่าสำหรับผู้วางแผนพัฒนา เมื่อเปรียบกับช่างก่อสร้างก็คือว่า “สังคม” ของตนเป็นอาคารที่มีอยู่ก่อนแล้ว มีเจ้าของหรือผู้ว่าจ้าง (คือผู้บริหารปกครองประเทศ) ที่มี หรือไม่มีภาพ “โครงสร้าง” ในใจของตน แต่ไม่บอกช่างให้รู้ชัด มีทุนรอนซึ่งไม่กำหนดแน่นอนว่าจะให้ใช้มากน้อยอย่างไร และชิ้นส่วนของอาคารก็ไม่ใช่วัตถุสิ่งของไร้ชีวิตจิตใจ เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ได้เองตลอดเวลา ไม่ยอมอยู่ในตำแหน่งแห่งที่ซึ่งช่างจะจับวางให้ลงตัวแน่นอนได้ (การอุปมาอุปมัยเปรียบเทียบสังคมมนุษย์เป็นอาคารสิ่งก่อสร้างจึงให้เหมือนกันไม่ได้สนิท) และที่สำคัญ คือ ช่างพัฒนาสังคมที่มีความรู้ ประสบการณ์ ความชำนาญจริงจัง ที่เปรียบได้กับช่างสถาปนิกวิศวกรก่อสร้างที่มีฝีมือจริง ๆ นั้น ก็คงไม่มีในประวัติของมนุษยชาติ เพราะฉะนั้นอย่างมากที่ผู้วางแผนพัฒนาสังคมที่มีได้เป็นนายจ้างเจ้าของอาคารเองจะทำได้ ก็คือ การเสนอแนะสิ่งที่จำเป็นต้องซ่อมทำ ตัดแปลงอาคารให้ดีขึ้นตรงกับความต้องการจำเป็นของผู้อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ถ้าไม่ตรงกับความคิดความพอใจของเจ้าของก็ต้องระงับไป

ในสังคมแบบเสรีประชาธิปไตย ที่ไม่มีใครอ้างเป็นเจ้าของครอบครองแต่ผู้เดียวหรือหมู่คณะเดียว แต่ประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของสังคม เป็นเจ้าของอาคารสถานที่ในฐานะผู้อยู่ ผู้ใช้อาคาร การวางแผนพัฒนาสังคมในลักษณะที่จะกำหนดโครงสร้างใหม่ เติร์มวัสดุอุปกรณ์ใหม่ทั้งหมดนั้นทำไม่ได้ และยิ่งเมื่อคำนึงว่า โครงสร้างของสังคม คือ ระบบแบบแผนความสัมพันธ์ที่คนและกลุ่มมีต่อกันได้ตามอรรถาธิบาย ความพอใจ เสรีของบุคคล การกำหนดโครงสร้างใหม่ หรือ

การปรับปรุงโครงสร้างเก่า ด้วยระเบียบแบบแผนใหม่ ต้องอาศัยการยอมรับและวินัยในการควบคุมตนเอง หรือมีมาตรการควบคุมที่เหมาะสม ถูกต้อง ยุติธรรม มีประสิทธิภาพ ระเบียบหรือโครงสร้างที่พัฒนาขึ้นเป็นของใหม่ จึงจะดำรงคงอยู่ได้ ซึ่งการสร้างและควบคุมระเบียบที่ปรับปรุงใหม่นี้ ต้องอาศัยวิธีการที่สอดคล้องกันหลายขั้นตอน เช่น การอบรมปลูกฝังความรู้ความคิดที่ถูกต้องแต่เยาว์วัย การควบคุมระเบียบวินัยที่ได้ผล การป้องกันการละเมิดระเบียบแบบอย่างความสัมพันธ์โดยผู้มีกำลังอำนาจที่มุ่งประโยชน์ของตนเองและพรรคพวกโดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคมร่วมกัน ฯลฯ เพราะฉะนั้น การพัฒนาสังคมด้วยการปรับปรุงโครงสร้างของสังคมที่พ้นชั้นการกำหนดจำนวน และประเภทประชากร และการให้บริการสร้างคุณภาพเฉพาะตัวเฉพาะประเภทบุคคล โดยไม่คิดใจพิจารณาบทบาทความสัมพันธ์ของส่วนย่อยที่มีต่อส่วนรวมทั้งหมด มาถึงการพัฒนาโครงสร้างของสังคมตั้งที่ว่าล่าสุดนี้ จึงมีปัญหาใหม่ให้พิจารณาว่า (1) ระเบียบแบบแผนอะไรที่ควรกำหนดขึ้นใหม่สำหรับความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่ม หรือชั้นชนต่างๆ ที่เป็นสมาชิกของสังคม (2) ระเบียบต่าง ๆ นั้นจะกำหนดขึ้นด้วยวิธีการอย่างไรให้ถูกต้องพอใจตามปรัชญาค่านิยมของคนทั่วไปในสังคม และ (3) เมื่อกำหนดได้แล้วจะมีมาตรการควบคุมรักษาระเบียบเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพได้อย่างไร

การพัฒนาด้วยวิธีปรับปรุงโครงสร้างของสังคม จึงต้องการความคิดและความพยายามมากกว่าวิธีการแบบอื่น ๆ ทั้งในระดับของผู้วางแผน และในระดับของเจ้าหน้าที่ผู้นำแผนไปปฏิบัติ ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงการยอมรับของประชาชนผู้รับผลของแผนพัฒนาเอง

ในสังคมเสรีประชาธิปไตย ที่ให้ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำหนดตัดสินใจอย่างเสรีตามความพอใจเอง รัฐไม่เป็นผู้กำหนดควบคุมเด็ดขาด เพียงแต่วางแนวทางให้มาตรการสนับสนุนแล้วปล่อยให้ประชาชนเป็นผู้กระทำประกอบการเอง (เช่น ในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยม) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ที่ไม่ถึงกับเป็นการกำหนดควบคุมด้วยอำนาจเด็ดขาดในส่วนที่เป็นวัตถุนี้ พอทำไ้ได้ง่ายกว่าส่วนที่ไม่เป็นวัตถุ เพราะวัตถุนี้ก่อสร้างให้ไ้ได้ง่ายถ้ามีทรัพยากรงบประมาณให้พอ แต่ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นเรื่องของความคิดจิตใจมากกว่าวัตถุ ถ้าต้องการพัฒนาให้ไ้ได้ก็ต้องมีความมุ่งมั่น เด็ดเดี่ยว มีความมานะพยายาม ความอุทิศตนมากขึ้นอีกหลายเท่า ในหมู่ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย การที่กล่าวว่าการพัฒนาสังคมเป็นการพัฒนาทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุ จึงมีความหมายเป็นพิเศษ แต่มิได้หมายความว่าไม่ต้องอาศัยมาตรการทางวัตถุเป็น

พื้นฐานประกอบ หรือเป็นปัจจัยสนับสนุน ปัญหาในการดำเนินงานอยู่ที่ว่าจะใช้ปัจจัยวัตถุประสงค์ ประสานกับปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่วัตถุประสงค์ประกอบกันอย่างไร เพื่อให้บรรลุผลตามเป้าหมายที่ต้องการ

ถ้าเริ่มงานด้วยแนวความคิดและเป้าหมายที่ไม่ชัดเจนแน่นอน ก็ตามด้วยแผนที่รัดกุม และสมจริงไม่ได้ ถึงมีแผนงานที่ดีแต่ผู้นำไปปฏิบัติไม่ใส่ใจ ไม่รับผิดชอบอุทิศตนไม่มีมาตรการสนับสนุนที่สอดคล้อง มีแผนพัฒนาอื่นที่ขัดแย้งเป็นอุปสรรคกัน ไม่ก้าวฉับการฝ่าฝืนบ่อนทำลายแผน ฯลฯ นิยมสร้างเทคนิควิธีการปลีกย่อย ตั้งหน่วยงานองค์การที่เป็นเอกเทศ ไม่ประสานงานกัน ฯลฯ ก็พัฒนาด้วยแนวคิดเรื่อง “โครงสร้างสังคม” ได้ยาก เพราะแนวคิดนี้ เน้นความสัมพันธ์ของส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบกันเป็นระบบใหญ่ ทางออกที่ทำได้คือ เลือกทำเป็นแต่ละระบบย่อยแยกกันเป็นเอกเทศ โดยไม่ต้องคำนึงถึงโครงสร้างใหญ่ของทั้งสังคมไปก่อนเท่าที่จะทำได้ แต่ไม่หวังผลสุดท้ายให้ครบถ้วนสมบูรณ์.¹¹

¹¹ ความลึกลับเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมโดยทั่วไป ไม่เฉพาะในแนวการปรับโครงสร้าง มีเสนออยู่ใน พัทธา สายหู กลไกของสังคม ฉบับแก้ไขปรับปรุง (ศูนย์หนังสือสงฆาณกรณมหาวิทยาลัย) 2524 บทที่ 14 “การพัฒนาสังคม” หน้า 226-255 ตัวอย่างปัญหาการพัฒนาที่ค้างถึงโครงสร้างทั้งระบบให้ กยวเนองกันของเกษตรกรไทยที่ ไม่จำกัดเฉพาะเรื่องพัฒนาสังคม ดูได้จาก แฟรงซ์ แองกอล์ฟไฮม ดร. มรว. อकिन รพีพัฒน์ และ ดร. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง คู่มือนักพัฒนาวิธทำงานกับเกษตรกร (สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) 2524 ภาคหนึ่ง หน้า 3-42

การวิจัยเชิงคุณภาพกับการพัฒนาสังคม

ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข

บทนำ

นับตั้งแต่ประเทศไทยได้มีแผนพัฒนาระดับชาติเป็นต้นมา ปรากฏว่าการพัฒนาประเทศมิได้บรรลุถึงเป้าหมายของการพัฒนาเท่าใดนัก อาจจะเรียกได้ว่าการพัฒนาที่แล้ววามมีปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ยิ่งพัฒนามากขึ้นก็ยิ่งเห็นความแตกต่างในแง่ของความเป็นอยู่ระหว่างสังคมเมืองและสังคมชนบทมากขึ้น เพราะฉะนั้น แผนพัฒนาประเทศไทยในปัจจุบันจึงได้พยายามที่จะขจัดปัญหาต่าง ๆ ในสังคมชนบท ซึ่งเป็นแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (2525-2529) ได้เน้นการพัฒนาสังคมชนบทเป็นสำคัญ

เมื่อกล่าวถึงการพัฒนาชนบทหรือการพัฒนาสังคมไทย ซึ่งประชากรส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบทถึงร้อยละ 80 การวางแผนพัฒนาจึงมีความสำคัญต่อสังคมชนบทเป็นอย่างมาก การที่จะมีแผนเช่นมานั้น จะต้องมีการศึกษาปัญหา อุปสรรค และความต้องการของสังคมเสียก่อน เพื่อนำมารวบรวมประมวลผลซึ่งจะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาสังคมต่อไป

เครื่องมือสำคัญในการศึกษาหาความรู้ ปัญหา อุปสรรคต่าง ๆ ก็คือ การวิจัยซึ่งนักวิชาการและนักบริหารทั้งหลายได้ให้ความสนใจเป็นพิเศษในการนำไปวางแผนพัฒนาสังคม เพราะเชื่อว่าเป็นวิธีการแสวงหาความรู้หรือข้อเท็จจริงที่น่าเชื่อถือได้ การวิจัยนี้ถือว่าเป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ เนื่องจากมีกฎเกณฑ์และระเบียบวิธีต่าง ๆ ในการศึกษาปรากฏการณ์ข้อเท็จจริงต่าง ๆ

การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นการวิจัยที่เพิ่งจะได้รับความสนใจในปัจจุบัน ซึ่งมีความแตกต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งได้รับการนิยมนานแล้ว แนวความคิดของการวิจัยเชิงคุณภาพและการพัฒนาสังคมเป็นอย่างไร มีบทบาทอย่างไรต่อการพัฒนาสังคม และมีหนทางใดที่จะพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อที่จะนำไปสู่การวิจัยสังคม เรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ผู้เขียนจะได้กล่าวเป็นเรื่อง ๆ ไป

แนวความคิดของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นที่ยอมรับกันว่าเมื่อเอ่ยถึงนักมานุษยวิทยา เราย่อมจะกล่าวได้ว่านักมานุษยวิทยาได้ใช้วิธีการหรือระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เข้าไปเก็บข้อมูลในสนามที่หมู่บ้านหรือชุมชนเล็ก ๆ เป็นระยะเวลาอันนานเป็นปี ๆ เพื่อศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวชนบทในชุมชนนั้น ๆ ในปัจจุบันนี้มีนักวิชาการแขนงอื่น ๆ ได้ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมากขึ้น อาทิ นักสังคมวิทยาที่มีแนวความคิดทาง existentialism, symbolic, interactionism เป็นต้น และนักการศึกษา ก็ให้ความสนใจในด้านการวิจัยเชิงคุณภาพเช่นกัน ทั้งนี้การวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งของนักวิชาการที่สนใจในการแสวงหาความรู้และข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์ทางสังคมตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

1. ความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ

เมื่อกล่าวถึงการวิจัยเชิงคุณภาพ จะต้องกล่าวถึงการวิจัยเชิงปริมาณเพื่อที่จะหาความหมายของการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปริมาณจะต้องมีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงสถิติขั้นธรรมดาจนถึงขั้นสูง ข้อมูลที่เก็บได้ใช้วิธีสำรวจทางสังคมและมักมีจำนวนมาก การวิจัยเชิงปริมาณมักจะมีการตั้งสมมติฐานเพื่อนำไปพิสูจน์หาข้อเท็จจริงจากสนาม ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพจะมีลักษณะตรงกันข้าม กล่าวคือ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลที่ไม่ต้องอาศัยสถิติเท่าใดนัก ข้อมูลที่ได้ใช้การศึกษาเฉพาะกรณีใช้การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (participant observation) ในชุมชนหนึ่ง ๆ เป็นเวลานาน โดยไม่คำนึงถึงปริมาณ แต่จะเน้นถึงคุณภาพหรือเนื้อหาสาระหรือแก่นแท้ของเรื่องที่ศึกษา การวิจัยนี้อาจไม่ต้องมีสมมติฐานก็ได้

ดังนั้น การวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การศึกษาหาความรู้หรือข้อเท็จจริงจากปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนหนึ่ง ๆ ตามระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งได้เน้นถึงการเข้าไปสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดเป็นเวลานาน จนทำให้ได้ความรู้หรือข้อเท็จจริงที่สามารถกล่าวว่าเป็นเนื้อหาสาระซึ่งพรรณนาอย่างละเอียดลออลึกซึ้งได้

2. ข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพ

การวิจัยเชิงคุณภาพที่ได้นั้นการสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดนี้ สมคักก็ ศรีสันติสุข (2526 : 31-32) ได้กล่าวถึงสมมติฐาน (assumption) ดังนี้ คือ

1. การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดเป็นการมองภาพของผู้ที่ถูกวิจัยแบบทั้งบุคคล (holistic person) ข้อสมมติฐานนี้ นักวิจัยเชื่อว่าการเข้าใจพฤติกรรมของผู้ที่ถูกวิจัยอย่างละเอียดทุก ๆ อย่าง ทำให้ได้ข้อเท็จจริงมากยิ่งขึ้น เนื่องจากได้สนิทสนมและได้สังเกตวิถีชีวิตของบุคคลอย่างสม่ำเสมอ

2. การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดเป็นการเข้าไปมีส่วนร่วมกับวิถีชีวิตของผู้ที่ถูกวิจัย ข้อสมมติฐานนี้ก็คือ ผู้วิจัยเชื่อว่าการมีส่วนร่วมในกิจกรรมและวิถีชีวิตของผู้ที่ถูกวิจัยทำให้ได้รับทราบข้อเท็จจริงจากผู้ถูกวิจัยโดยตรง ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ การรับรู้เรื่องราวในวิถีชีวิตประจำวันจึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยอยู่ในกลุ่มหรือชุมชนเป็นระยะเวลาอันพอสมควร เพื่อให้ได้ทราบความเป็นไปของวิถีชีวิตของผู้ถูกวิจัย

3. การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดเป็นการเข้าไปรู้เห็นเกี่ยวกับสัญลักษณ์ของผู้ที่ถูกวิจัย ข้อสมมติฐานนี้เป็นเรื่องที่คุณวิจัยเชื่อว่า การได้เข้าไปมีส่วนร่วม มีความเข้าใจเรียนรู้ในเรื่องของภาษา การพูด ประเพณีในชุมชนของผู้ที่ถูกวิจัยซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นมากเพื่อที่จะได้เข้าใจข้อเท็จจริงมากยิ่งขึ้น

4. การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดเป็นการแสดงบทบาทของผู้วิจัยและผู้ที่ถูกวิจัย ข้อสมมติฐานนี้มีความเชื่อว่าผู้วิจัยได้แสดงบทบาทหนึ่งที่คุณวิจัยได้อนุญาตให้ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์สอบถาม และสังเกตในระยะเวลาอันที่อยู่ร่วมกันทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยจนทำให้ผู้วิจัยสามารถที่จะได้ข้อมูลต่าง ๆ มากและละเอียดลออยิ่งขึ้น

3. กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2526) ได้กล่าวถึงขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ ความเป็นมาของปัญหา การกำหนดแนวทางความคิดและทฤษฎี การเลือกสถานที่หรือแหล่งที่จะวิจัย วิธีการเข้าไปศึกษา การรวบรวมข้อมูล การประมวลผล การวิเคราะห์ข้อมูล และการเขียนรายงาน โดยได้เน้นถึงบทบาทของนักวิจัยที่จะเข้าไปอยู่ในชุมชนและเทคนิคต่าง ๆ ที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีความสำคัญมาก อย่างไรก็ตามขั้นตอนต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญและสัมพันธ์กัน

4. วิธีการเข้าสู่การวิเคราะห์

วิธีการเข้าสู่ปัญหาหรือการวิเคราะห์ (Approach) นั้น Pelto (1970) ได้แบ่งไว้ 2 แบบ คือ

1. Etic approach การเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม โดยการมองจากภายนอก หมายถึง นักวิชาการมักจะเข้าใจหรืออธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากแนวความคิดและทฤษฎีของตน จึงเป็นการมองปัญหาหรือเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นจากสายตาของบุคคลนอกชุมชน

2. Emic approach การเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม โดยการมองจากภายใน หมายถึง นักวิชาการจะพยายามเข้าใจหรืออธิบายพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากสายตาของบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น ๆ โดยไม่พยายามที่จะเอาแนวความคิดหรือทฤษฎีของตนเข้าไปตีความหรือวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม

นักวิจัยเชิงคุณภาพนิยมการเข้าสู่ปัญหาและการวิเคราะห์โดยใช้วิธีการของ emic ส่วนการใช้วิธีการของ etic นั้น โดยมากนักวิจัยเชิงปริมาณจะใช้มาก วิธีการเข้าสู่ปัญหาคือวิธีการของ emic นี้มีประโยชน์อย่างมาก และเกี่ยวพันกับแนวความคิดในการพัฒนาสังคม เพื่อที่จะได้ทราบถึงปัญหาที่แท้จริงของสังคมซึ่งจะนำไปสู่การวางแผนทางสังคม ตามความต้องการของสังคมอย่างแท้จริง

แนวความคิดของการพัฒนาสังคม

แนวทางในการพัฒนาสังคมได้มีการพัฒนาหรือวิวัฒนาการจนถึงปัจจุบัน มีอยู่ 4 แนวความคิด คือ

1. ยุคการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย (Modernization) แนวความคิดนี้ถือว่าการพัฒนาประเทศเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย กล่าวคือ ประเพณีและวัฒนธรรมดั้งเดิม เป็นสิ่งที่ล้าสมัยและเป็นสิ่งที่ถ่วงความเจริญ จึงควรที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ก้าวหน้าทันสมัย ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายรวมถึงสังคมไทยด้วย ได้เปิดรับอารยธรรมตะวันตก ได้มองการพัฒนาประเทศที่เจริญแล้วเป็นหลักนำเอามาเป็นแบบอย่างในการพัฒนาประเทศของตน ยุคนี้เป็นยุคก่อนการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ

2. ยุคการพัฒนาประเทศ (Development) แนวความคิดนี้ได้พยายามที่จะมีการวางแผนพัฒนาประเทศ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2504–2513 พยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดจากแนวความคิดของการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย ต้องการมีแผนการพัฒนาประเทศที่แน่นอนตามแนวทางของประเทศที่เจริญแล้ว แนวการพัฒนาประเทศมุ่งที่จะพัฒนาไปสู่การพัฒนาอุตสาหกรรม ในยุคนี้เป็นยุคที่รัฐบาล ได้มีแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเพื่อใช้เป็นเป้าหมายในการพัฒนาสังคม

3. ยุคการพึ่งพาศักดิ์ต่างประเทศ (dependency) แนวความคิดนี้เป็นการตื่นตัวของนักบริหาร นักวิชาการที่ได้ตระหนักว่า การพัฒนาที่แล้งมาไม่ได้เจริญขึ้นตามแนวอย่างของตะวันตก ยิ่งพัฒนาประเทศก็ยิ่งต้องพึ่งพาศักดิ์ประเทศที่เจริญแล้วมากขึ้น เช่น การขาดดุลย์การค้า การพึ่งพาศักดิ์ทางด้านเศรษฐกิจและการทหาร เป็นต้น ยุคนี้อาจได้เริ่มในระหว่างปี พ.ศ. 2514–2519 เป็นยุคของนักศึกษาที่มีการเรียกร้องต่าง ๆ การพัฒนาทางสังคมของยุคนี้จึงเป็นการพึ่งพาท่างประเทศ

4. ยุคการพัฒนาสังคมจากสภาพท้องถิ่นของตน (Indigenization) แนวความคิดนี้ได้เน้นที่การพัฒนาสังคมของประเทศใด ๆ ย่อมจะขึ้นอยู่กับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศนั้น ๆ การพัฒนาสังคมชนบทหรือท้องถิ่นก็ต้องเกิดจากความต้องการของท้องถิ่นมากกว่าที่หน่วยเหนือหรือรัฐบาลสั่งการลงมา ยุคนี้เป็นยุคการเริ่มต้นจากปี พ.ศ. 2520 จนถึงปัจจุบัน และมีแนวโน้มที่การพัฒนาประเทศจะต้องมาจากความต้องการของท้องถิ่นเป็นสำคัญ การพัฒนาสังคมควรที่จะมีแผนการพัฒนาต่าง ๆ ตามโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ

ยุคนี้เป็นยุคที่มีความสำคัญในการพัฒนาสังคมโดยเฉพาะสังคมนชนบทและเป็นยุคที่ต้องมีการศึกษาวิจัยโครงสร้างและวัฒนธรรมของสังคมในระดับต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการวางแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติสืบไป

การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเครื่องมือที่สำคัญสำหรับการพัฒนาสังคม

การที่จะพัฒนาสังคมให้ตรงกับความต้องการของสมาชิกในสังคมนั้น จะต้องมีการวิจัยเพื่อหาข้อมูลต่าง ๆ มาประกอบการวางแผนหรือเพื่อการพัฒนาสังคม การวิจัยเชิงคุณภาพมีบทบาทมากเพราะการเข้าสู่ปัญหาหรือแนวทางการวิเคราะห์แบบ emic นี้เป็นการพยายามที่จะหาความหมาย

ปัญหา หรือพฤติกรรมต่าง ๆ จากสายตาของบุคคลที่อยู่ในสังคมที่ต้องการพัฒนา วิธีการแบบ emic น่าจะเป็นวิธีการที่จะได้ข้อมูลที่ละเอียดลออที่สุด การที่จะศึกษาวิจัยให้ได้ข้อมูลที่แท้จริงควร จะใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ จากการศึกษาที่ได้เข้าไปสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในชุมชน ต่าง ๆ ย่อมจะทราบปัญหาอันเป็นความต้องการจากชุมชนต่าง ๆ เหล่านั้นเพื่อนำไปพัฒนาต่อไป

การพัฒนาทางสังคมที่สำคัญได้แก่ การพัฒนาทั้งวัตถุและบุคคล การพัฒนาทางด้าน วัตถุในสังคมไทยได้มีมานานแล้วและพัฒนาไปเรื่อย ๆ แต่การพัฒนาคนหรือบุคคลให้เป็นบุคคล ที่มีสติปัญญา กายและใจตามที่สังคมปรารถนาจะต้องพัฒนาตามที่เขาจำเป็นหรือต้องการมิใช่ เป็นการพัฒนาจากหน่วยเหนือหรือรัฐบาลวางแผนเอง โดยที่ประชาชนไม่มีส่วนรับรู้ในการ พัฒนาเลย การวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นเครื่องมือหนึ่งและสำคัญที่จะได้ข้อมูลอย่างมีเนื้อหาสาระจาก ชุมชนที่ได้เข้าไปศึกษาเพื่อเป็นแนวปฏิบัติในการพัฒนาสังคมต่อไป

การพัฒนาสังคม ในบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพิเศษหรือวัฒนธรรมย่อยของ ชุมชน ซึ่งไม่ค่อยมีใครได้ศึกษามาก่อนนั้น เป็นเรื่องที่มีประโยชน์และได้ทราบข้อเท็จจริงเกี่ยวกับ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ตลอดจนปัญหาของชุมชนนั้น ๆ การวิจัยเชิงคุณภาพจะสามารถให้คำอธิบาย และเข้าใจวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคมอย่างมาก

การพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อนำไปวิจัยสังคม

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วก่อนหน้านี้ว่า การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเครื่องมือที่สำคัญเครื่องมือ หนึ่งที่จะได้ข้อเท็จจริงต่าง ๆ เพื่อประกอบการพิจารณาต่อการพัฒนาสังคมต่อไปนั้น ในปัจจุบัน การวิจัยเชิงคุณภาพยังมีผู้สนใจอยู่น้อย หากทราบก็ทราบแต่เพียงทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติยังขาด อยู่ การพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพจึงมีความสำคัญอย่างมากจะได้ใช้เป็นเครื่องมือหาข้อเท็จจริง ในสังคมสืบไป หลักการที่จะพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพมีดังนี้

1. นักวิจัยจะต้องมีใจรักการวิจัยเชิงคุณภาพ หมายความว่า หากนักวิจัยจะทำงานใน ด้านวิจัยเชิงคุณภาพก็ต้องมีใจรักที่จะ อดทนอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เป็นการอยู่ต่อ-เนื่องตั้งแต่ อาทิตย์ เดือน ปี การอยู่ในชุมชนอย่างต่อเนื่องมีความสำคัญที่จะได้ข้อมูลและปัญหา ต่าง ๆ อันจะเป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชน หากนักวิจัยอาศัยอยู่ในชุมชนไม่มากนักข้อมูลที่ ได้ อาจจะไม่เที่ยงตรงสมบูรณ์

2. การฝึกการวิจัยจะต้องมีผู้ให้คำปรึกษาและแนะนำ หมายความว่านักวิจัยจะมีนักวิจัยที่มีประสบการณ์แนะนำเกี่ยวกับการเก็บข้อมูลในสนาม การให้ความคิดเห็น แก้ไขในสิ่งผิดพลาดก็จะเป็นประโยชน์ต่อนักวิจัยในเชิงฝึกหัดการทำวิจัย

3. การแปลความหมายของข้อมูลควรจะมีลักษณะมาจากแนวความคิดของ ชุมชนที่ศึกษา หมายความว่า การที่จะเข้าใจปัญหาหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เกิดในสังคม ควรจะได้มาจากสายตาหรือการแปลความหมายจากแนวความคิดของคนในชุมชนนั้น เพราะจะเป็นการทราบความต้องการที่แท้จริงของชุมชนซึ่งจะนำไปเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสังคม

4. ขอบเขตของการวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะเป็นจุลภาค หมายความว่า การวิจัยเชิงคุณภาพจะเข้าไปศึกษาหาความรู้หรือข้อเท็จจริงในกลุ่มคนและชุมชนเล็ก ๆ พอที่นักวิจัยจะสามารถได้ข้อมูลอย่างลึกซึ้ง ลักษณะเช่นนี้จึงเป็นขีตจกักที่การศึกษาเป็นแบบเฉพาะกรณี ไม่สามารถที่จะกล่าวทั่ว ๆ ไปได้ (generalization) แต่สามารถที่จะกล่าวถึงชุมชนที่ศึกษาอย่างละเอียดลออด้วยความแน่ใจว่าได้ข้อมูลที่มีคุณภาพและเชื่อถือได้ เพราะฉะนั้น การวางแผนพัฒนาสังคมจึงเป็นการวางแผนเฉพาะชุมชนนั้น ๆ มากกว่าที่จะวางแผนในระดับที่กว้างขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ชุมชนต่าง ๆ อาจจะมีโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่แตกต่างไปบ้าง ซึ่งการศึกษาแบบสำรวจเพื่อหาโอกาสที่จะกล่าวทั่ว ๆ ไปก็ย่อมจะลำบากที่จะกล่าวได้เช่นกัน การวิจัยเชิงคุณภาพจึงให้ประโยชน์ในแง่ของการรู้เรื่องราวต่าง ๆ จากชุมชนอย่างลึกซึ้งและนำไปสู่การพัฒนาชุมชนนั้นด้วย

5. การวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องใช้เวลาและงบประมาณมาก หมายความว่า การวิจัยเชิงคุณภาพแต่ละโครงการจะต้องใช้เวลาและค่าใช้จ่ายต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก แต่เมื่อคำนึงถึงผลประโยชน์ที่ได้รับนั้นจะพบว่ามีอย่างมาก เพราะการศึกษาชุมชนหนึ่ง ๆ ซึ่งจะทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงที่เด่น ๆ และปัญหาต่าง ๆ อาจเป็นปัญหาพิเศษหรือเฉพาะ ซึ่งมีประโยชน์ต่อแนวทางในการพัฒนาชุมชนในชุมชนนั้น ๆ

6. การวิจัยเชิงคุณภาพควรจะนำไปศึกษาปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนที่ได้ทำมาแล้วในชุมชนหนึ่ง ๆ ซึ่งจะทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงอย่างแท้จริงและลึกซึ้ง การวิจัยเชิงคุณภาพนั้นจึงเป็นการแก้ไขปัญหแต่ละชุมชนที่มีปัญหาหรือศึกษาชุมชนที่มีลักษณะเด่นกว่าชุมชนอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นหนทางที่การวิจัยเชิงคุณภาพนี้จะได้พัฒนานำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

7. ผลของการวิจัยเชิงคุณภาพควรจะนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสังคม แม้ว่าผลงานวิจัยเชิงคุณภาพจะมีน้อยกว่าการวิจัยเชิงปริมาณ รัฐบาลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติควรจะนำผลการวิจัยเชิงคุณภาพที่มีผู้ได้ทำไว้แล้ว ไปประกอบการวางแผนพัฒนาประเทศ เพื่อเป็นการตระหนักถึงความสำคัญของผลการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งมีประโยชน์เช่นเดียวกันกับการวิจัยเชิงปริมาณ

เราจะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงคุณภาพจะได้รับการพัฒนาเมื่อข้อคิดต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ได้ดำเนินการไปสู่เป้าหมายที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งเมื่อนั้นการวิจัยเชิงคุณภาพจะมีประโยชน์ที่ให้ข้อมูลที่มีคุณภาพในการพัฒนาสังคมสืบไป

สรุป

การวิจัยเชิงคุณภาพเป็นเครื่องมือที่สำคัญเครื่องมือหนึ่งที่จะได้ข้อมูล ข้อเท็จจริง ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ จากปรากฏการณ์ทางสังคม หรือพฤติกรรมของสังคม เพื่อที่จะนำไปประกอบการวางแผนพัฒนาหรือนำไปใช้ในการพัฒนาทันที

ตามหลักการแนวความคิดการวิจัยเชิงคุณภาพ มีความละเอียดอ่อนและลึกซึ้งในเรื่องเนื้อหาสาระเป็นอย่างมาก มีข้อสมมติฐานต่าง ๆ ที่การสังเกตการณ์ด้วยการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดที่ น่าจะเป็นและกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณ ตลอดจนการเข้าสู่ปัญหาหรือแนวทางในการวิเคราะห์จะเป็นการมองในสายตาของบุคคลที่อยู่ในชุมชน

สำหรับแนวความคิดของการพัฒนาสังคมได้พัฒนา 4 ยุคด้วยกันคือ ยุคการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย การพัฒนาประเทศ การพึ่งพาอาศัยจากต่างประเทศ และการพัฒนาสังคมจากสภาพท้องถิ่นของตน ทั้ง 4 ยุคนี้มีลักษณะที่ต่อเนื่อง ซึ่งในยุคสุดท้ายนี้มีความสัมพันธ์กับการวิจัยเชิงคุณภาพ เพราะว่าการวิจัยเชิงคุณภาพจะสามารถหาข้อเท็จจริงหรืออธิบายหรือเข้าใจปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง และอย่างละเอียดลออลึกซึ้งซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาสังคมต่อไป

การพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อนำไปวิจัยสังคมนั้นยังมีความจำเป็นอยู่มากเพราะว่า ปัญหาและอุปสรรคของการวิจัยเชิงคุณภาพมีผู้น้อย การปฏิบัติในด้านการวิจัยเชิงคุณภาพก็ไม่มีมากนัก เพราะฉะนั้นการพัฒนาการวิจัยเชิงคุณภาพเน้นที่นักวิจัยว่าจะต้องมีใจรัก จะต้องมีความรู้ให้คำแนะนำปรึกษาปัญหาต่าง ๆ ในสนาม การแปลความหมายของข้อมูลควรที่จะมาจากบุคคลที่อยู่

ในชุมชนนั้น แม้ว่าขอบเขตของการวิจัยจะเป็นแบบจุลภาค แต่เป็นเรื่องที่ศึกษาเฉพาะกรณี การวางแผนน่าจะวางแผนเฉพาะชุมชนนั้น แม้ว่าจะใช้งบประมาณและเวลามากแต่สามารถที่จะแก้ปัญหาเฉพาะเรื่องต่าง ๆ ได้ การวิจัยควรจะนำไปใช้แก้ปัญหาของการพัฒนาสังคม และผลของการวิจัยควรจะนำไปวางแผนพัฒนาประเทศด้วย.

บรรณานุกรม

- สนิท สมัครการ, บรรณาธิการ. *สังคมศาสตร์กับการพัฒนาประเทศไทย* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2522.
- สุเทพ สุนทรเกสซ์, บรรณาธิการ. *สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย 2511.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมกับการศึกษาสังคมไทย” บทความเสนอในการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “วิวัฒนาการสังคมไทยในรอบ 200 ปี” มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร กรุงเทพมหานคร : 4-6 กุมภาพันธ์ 2526.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข “ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ” *พัฒนบริหารศาสตร์* 23, 1 (มกราคม 2526) : 27-40.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข *สังคมไทย : แนวทางวิจัยและพัฒนา* ขอนแก่น : ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2525.
- อมร รักษาสัตย์ และ ชัตติยา กรรณสูตร, เรียบเรียง. *ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ* กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2508.
- Amara Pongsapich, Somsak Srisontisuk, Suwan Buatuan, Friedrich W. Fuhs, Santhat Sermsri and Somphop Dansathit. *Village Khon Kaen : Social and economic Conditions of Rural population in Northeast Thailand.* Bangkok, Chulalongkorn University Social Science Research Institute, 1975.
- Cole, Stephen, *The Sociological Method.* Chicago, Rand McNally Collage Publishing Company, 1976.
- Douglas, Jack D., and Johnson John M., ed., *Existential Sociology.* London Cambridge University Press, 1978.

- Fuhs, Friedrich W. and Vingerhoets, Jan. *Rural Manpower, Rural Institutions and Rural Employment in Thailand* Bangkok. Government House Printing Office, 1972.
- Gold, Raymond. "Roles in Sociological Field Observation". *Social Force*. 36 (March 1958). 2176-223.
- Gordon, Raymond L. *Interviewing : Strategy, Techniques, and Tactic*. Homewood Ill. The Dorsey Press, 1915.
- Labovitz, Sanford and Hagedorn, Robert. *Introduction to Social Research*. New York : McGraw-Hill Book Company, 1971.
- Pelto, Pertti J. *Anthropological Research: The Structure of Inquiry*. New York : Harper & Row Publisher, 1970.
- Phillips, Derok. *Knowledge from What : Theory and Methods in Social Research*. Chicago : Rand McNally and Company : 1972.
- Poplin, Dennis E. *Communities : A Survey of Theories of Method of Research*. New York. Macmillan Publishing Co., Inc., 1979.
- Ritzer, George. *Sociology : A Multiple Paradigm Science*. Boston : Allyn and Bacon Inc., 1975.
- Zito, George V. *Methodology and Meanings: Varieties of Sociological Inquiry*. New York : Praeger Publishers, 1975.
-

การวิจัยทางมานุษยวิทยากับการพัฒนา

ผศ. ปรีชา อุปโยคิน

1

ความสำคัญของการศึกษาและวิจัยทางมานุษยวิทยา

การศึกษาทางสังคมศาสตร์นั้นแท้ที่จริงก็เช่นเดียวกับวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ คือ ผู้ที่ศึกษาทางสังคมศาสตร์ก็เป็นนักวิทยาศาสตร์สังคม (Social Scientist) ซึ่งมีความสนใจที่จะแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อตอบปัญหาตามที่ต้องการและต่างก็มีเทคนิคที่จะใช้ในแต่ละสาขาของตน นั่นก็คือ นักสังคมศาสตร์ก็คือ ผู้แสวงหาความจริง (Truth-seeker)¹ เพื่อที่ทำความเข้าใจและเป็นการหาความรู้อย่างปราศจากความลำเอียง H.M. Phillips² ได้ให้ความหมายของคำว่า สังคมศาสตร์ว่า สังคมศาสตร์ก็คือ ศาสตร์แห่งนโยบาย (Policy Sciences) และสังคมศาสตร์ก็เป็นเพียงความรู้เท่านั้น มิใช่ตัวที่จะไปกำหนดนโยบายหรือระเบียบหรือข้อกำหนดหรือตัวผู้บริหาร แต่สังคมศาสตร์จะช่วยสร้างรูปแบบและช่วยประเมินนโยบายเพื่อใช้ในการดำเนินการได้อย่างถูกต้อง เพราะจะสามารถช่วยวิเคราะห์ให้เห็นข้อเท็จจริงทางสังคม ซึ่งถ้าหากพิจารณาบนพื้นฐานอันนี้แล้ว สังคมศาสตร์ในความหมายนี้จึงมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความก้าวหน้าทางวิทยาการให้พัฒนาไปได้ไม่ว่าจะเป็นกรณีการค้นคว้าวิธีการในการดำเนินการพัฒนาถิ่นต่าง ๆ เช่น การเกษตรกรรม การแพทย์และสาธารณสุข หรือการพัฒนาชนบทเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมาย รวมทั้งการให้ความ

¹ Wilson Gee, *Social Science Research Method*, Appleton-Century-Crofts, Inc., New York, 1950 หน้า 94.

² H.M. Phillips, *Research and Social Science Social Research and Rural Life in Central America, Mexico and the Caribbean Region* UNESCO, 1966 หน้า 179.

ช่วยเหลือกันต่าง ๆ แก่ประชาชนโดยรัฐบาลอย่างถูกต้องที่จะเปลี่ยนแปลงทางบ้านสังคมเศรษฐกิจให้มีมาตรฐานชีวิตที่ดีขึ้นและเพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในโครงการนั้น ๆ อย่างแท้จริง

สำหรับวิชามานุษยวิทยา ซึ่งเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งของสังคมศาสตร์ Merwyn S. Garbarino³ ได้ให้ความหมายของคำว่ามานุษยวิทยาไว้ว่า “มานุษยวิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับมนุษย์มีเนื้อหาวิชาที่ครอบคลุมกว้างขวางมากต่างกับสาขาสังคมวิทยา จิตวิทยา รัฐศาสตร์ หรือ สังคมศาสตร์สาขาอื่น ๆ การศึกษาทางมานุษยวิทยาเป็นสังคมศาสตร์ที่มีแนวทางการวิเคราะห์ สังคมรวมทุกด้าน (Holistic Social Science) ไม่เพียงแต่มนุษย์ในปัจจุบันเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงมนุษย์ที่เคยดำรงชีวิตในอดีตหรือศึกษาสังคมที่ไม่มีภาษาเขียน ตลอดจนเผ่าชนดั้งเดิมที่มีวัฒนธรรมต่างกัน “กล่าวโดยสรุปก็คือ เป็นการศึกษาหาความรู้ว่าโลกของมนุษย์เป็นไปในรูปใด เพื่อที่จะเข้าใจมนุษย์ทั่วไปมิใช่จำกัดแต่เฉพาะตัวเอง หรือวัฒนธรรมของตนเองเท่านั้น”⁴

เมื่อมานุษยวิทยาสนใจศึกษาเรื่องราวของมนุษย์ จะสนใจเรื่องอะไร ? คำตอบก็คือนักมานุษยวิทยาจะสนใจทั้งวิวัฒนาการของความเป็นมนุษย์คือ โครงสร้างของร่างกายที่เปลี่ยนแปลงไป สาขาย่อยนี้จะศึกษาสภาพทางสรีระหรือกายภาพ เรียกว่ามานุษยวิทยากายภาพ เป็นการศึกษาและตีความเกี่ยวกับซากของสัตว์ไพรเมท พันธุกรรมของประชากร จนถึงการเป็นมนุษย์ในปัจจุบัน (Homo Sapiens) ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์ชนิด (Species) หนึ่ง สำหรับนักมานุษยวิทยาที่สนใจเกี่ยวกับความเป็นมนุษย์นั้น จะสนใจศึกษาวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์ บางครั้งจะแบ่งออกเป็นกลุ่มศึกษาชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) และชาติวงศ์วิทยา (Ethnology)⁵ นักมานุษยวิทยาเมื่อศึกษาสังคมจะสนใจถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงของสังคม ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีความคิดและสามารถให้สัญลักษณ์ได้คือ ภาษา ฉะนั้น การศึกษาทางมานุษยวิทยาในแง่ของความสัมพันธ์ก็คือ การศึกษาการตอบโต้มนุษย์ (human response)⁶ หรือการที่

³ Merwyn S. Garbarino, *Sociocultural Theory in Anthropology*, Holt Rinehart and Winston, New York, 1977 หน้า 2.

⁴ David Kapland, Robert A. Manners, *Culture theory*, Prentice-Hall Inc., New Jersey, 1972 หน้า 6.

⁵ Ethnography เป็นการศึกษาเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์ในด้านวัฒนธรรม มีการพรรณนา หรือ บันทึกรายละเอียดของวัฒนธรรมนั้น เพียงวัฒนธรรมเดียว ส่วน Ethnology เป็นการศึกษาวิเคราะห์เชิงทฤษฎี มีการเปรียบเทียบสองวัฒนธรรมขึ้นไป.

⁶ Boas, Franz, *Race, Language and Culture*, Macmillan, New York, 1940. หน้า 281.

มนุษย์มีปฏิกริยาตอบสนองหรือมีการกระทำต่อกัน ระหว่างระบบย่อยต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้น เป็นสังคม เช่น โครงสร้างทางสังคม อุดมการณ์ทางความคิด เศรษฐกิจ การเมือง เป็นต้น แต่ปัญหาที่นักมานุษยวิทยาตระหนักถึงที่สำคัญที่สุดก็คือ การอธิบายความแตกต่างหรือความเหมือนกันของวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม รวมทั้งเหตุและผลที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงหรือดำรงรักษาวัฒนธรรม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ หลายอย่างที่เป็นตัวกำหนด เช่น ความเชื่อ คุณค่าทางสังคม พฤติกรรมทางสังคมและรูปแบบของสังคม เป็นต้น⁷ ผลงานทางวิชาการของนักมานุษยวิทยาที่ปรากฏออกมาทุกวันนี้ส่วนใหญ่จึงขึ้นอยู่กับการศึกษาจากข้อเท็จจริงหรืองานในสนาม (field work)⁸ ไม่ว่าจะงานของนักมานุษยวิทยาจะเริ่มต้นด้วยความว่างเปล่าหรือไม่รู้อะไรเลยก่อนที่จะทำงาน แต่อาศัยกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ที่ได้นำไปใช้ สามารถสร้างผลงานทางวิชาการ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างทฤษฎีแล้วตั้งข้อสมมติฐานเพื่อใช้เป็นแนวทางการวิจัยต่อ ๆ มา ได้ช่วยให้ความรู้ทางมานุษยวิทยาขยายออกไป กลุ่มนักมานุษยวิทยาสังคม (Social Anthropology)⁹

ความสับสนที่ว่านักมานุษยวิทยาศึกษาอะไรนั้น ยังคงมีอยู่ เช่น เคยเข้าใจว่านักมานุษยวิทยาศึกษาแต่เฉพาะสังคมดั้งเดิม (primitive society) สังคมที่ไม่มีตัวหนังสือ สังคมชาวเขา สังคมชาวนา และผลการศึกษาก็เป็นการพรรณนาถึงสภาพชีวิตสังคมทั่ว ๆ ไป เท่านั้น แท้ที่จริงแล้วเบื้องหลังการศึกษาสังคมต่าง ๆ ก็เพื่อที่จะหาคำตอบบางประการเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมที่นักมานุษยวิทยาได้ค้นคว้าศึกษาในแง่ความรู้ที่ค้นพบใหม่และอีกทางหนึ่งคือ ข้อค้นพบเพื่อเสนอต่อผู้มีอำนาจหรือรัฐที่มีอิทธิพลเหนือสังคมนั้น ๆ โดยพบว่าผลงานของนักมานุษยวิทยามีบทบาทอย่างมากต่อการวางแผน ทั้งทางเศรษฐกิจการเมืองและสังคม ของกลุ่มประเทศที่เคยมีเมืองขึ้นหรืออาณานิคมที่ขึ้นตรงต่อประเทศเมืองแม่¹⁰ เช่น เหตุการณ์ของโลกช่วงมีภาวะทางเศรษฐกิจที่ตกต่ำหลังปี 1929 ประเทศต่าง ๆ ได้ก้าวไปสู่ภาวะตั้งเครียดทางสังคม ประเทศที่ผลิตนักมานุษยวิทยา เช่น อังกฤษ เริ่มมองเห็นความสำคัญที่จะใช้นักมานุษยวิทยามาศึกษาปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ส่วนในเยอรมัน นักมานุษยวิทยากายภาพ ก็มีบทบาทที่ทำให้เกิดความคิดที่ถือว่า

⁷ อ้างแล้วของ David Kaplan, หน้า 3-4.

⁸ Margaret Meed, *Anthropology and an Education for the Future Teaching of Anthropology*, American Anthropological Association, 1963, หน้า 595-607.

⁹ ในอเมริกันนิยมเรียก Cultural Anthropology โดยอิทธิพลแนวความคิดของ Franz Boas.

¹⁰ S.F. Nadel, *The Foundations of Social Anthropology*, Lowe and Brydone Ltd. London, 1958, หน้า 3.

เชื้อชาติคนนั้นประเสริฐและดีที่สุดในฐานะอื่น ๆ เช่น มีผู้ทำการวิจัยและเสนอฮิตเลอร์ว่า ชนชาติอารยันหรือผิวขาวดีเหนือชาติอื่น ๆ¹¹ จนเป็นเหตุให้เกิดลัทธิคลั่งชาติและก่อให้เกิดปฏิบัติการเช่นฆ่าชนชาวยิวอย่างรุนแรง เป็นต้น สำหรับประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อเปิดตลาดการค้าเสรี นักลงทุนก็เริ่มสนใจที่จะทราบว่าจะทำอย่างไร จึงจะขายสินค้าของตนได้และลงมือทำการวิจัยเพื่อหาจุดอ่อนจุดแข็งของวัฒนธรรมของประเทศต่าง ๆ เพื่อจะได้วางแผนด้านการตลาด เพื่อสนองความต้องการของลูกค้าได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้นักมานุษยวิทยายังมีบทบาทต่อการทหาร เช่น การศึกษาทางจิตวิทยาของ Ruth Benedict และ Margaret Mead ได้ศึกษาวิจัยเพื่อนำผลไปใช้ในทางสงครามจิตวิทยาระหว่างสหรัฐกับเยอรมัน¹² เป็นต้น

ความสำคัญของสาขามานุษยวิทยาอีกแนวทางหนึ่ง ก็คือ การใช้เป็นแนวทางที่จะพัฒนาประเทศ ตัวอย่าง เช่น ประเทศอินเดีย รัฐบาลอินเดียได้ใช้นักมานุษยวิทยาศึกษาปัญหาเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยให้ทำการวิจัยเพื่อวางแผนการบริหาร ตลอดจนมีการอบรมและจัดตั้ง Indian Council of Social Science Research (ICSSR) ขึ้นเพื่อเสนอผลการวิจัยตามโครงการวางแผนพัฒนาประเทศ¹³ ตั้งแต่ปี 1948 มาจนถึงปัจจุบัน รัฐบาลอินเดียได้ให้การสนับสนุนการวิจัยทางมานุษยวิทยาโดยตลอด เพื่อหาจุดมุ่งในการพัฒนาชุมชน และส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่จะทำอย่างไรให้คนอินเดียยอมรับแนวทางการพัฒนาตนเองด้านการเกษตรกรรม การแพทย์ และสาธารณสุข บทบาทนักมานุษยวิทยาจึงพบว่า ไม่เพียงแต่จะทำงานด้านการวิจัยเท่านั้น ยังให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาอีกด้วย¹⁴

ประเทศด้อยพัฒนาอีกหลายประเทศก็ได้ให้ความสำคัญต่อวิชาการทางมานุษยวิทยา ในการแก้ไขพัฒนาประเทศ และถือว่าเป็นการให้บริการและความรู้แก่มนุษยชาติ ไม่ว่าปัญหานั้นจะเป็นปัญหาสังคม การเมือง การเสนอปัญหาของนักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะมานุษยวิทยาประยุกต์ โดยเริ่มในประเทศสหรัฐอเมริกาเมื่อปี 1941 ได้จัดตั้ง Society for Applied Anthropology ขึ้นเพื่อที่จะได้นำความรู้ของนักมานุษยวิทยาจากการศึกษาปัญหาเฉพาะ

¹¹ อ้างแล้วใน Merwyn S. Garbarino, บทที่ 5, หน้า 83.

¹² อ้างแล้วใน Merwyn S. Garbarino, หน้า 87.

¹³ H.M. Mathur, *Anthropology, Government, and Developmental Planning in India Psychological Anthropology*, Mouton Publishers, the Hague, 1975, หน้า 125-144.

¹⁴ Lewis, Oscar, *Group Dynamics in North Indian Village New Delhi : Planning Commission, Government of India.*

เรื่อง¹⁶ เพื่อแนะนำและเสนอแก่รัฐบาลตลอดจนเอกชนและนักบริหารที่อาจจะใช้ประโยชน์จากความรูที่ได้เหล่านั้นไปปฏิบัติ¹⁶ สำหรับประเทศไทยการศึกษาสังคมไทยในเชิงมานุษยวิทยานี้ อาจเรียกได้ว่า เคยมีชาวต่างประเทศได้บรรยายหรือรายงานลักษณะคล้ายทางมานุษยวิทยาเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับสังคมไทยในอดีตค่อนข้างละเอียดหลายเรื่อง เช่น งานของ La Loubere ที่ตีพิมพ์ในเรื่อง *A New Historical Relation of the Kingdom of Siam*. John Bowring เรื่อง *The Kingdom and People of Siam* ในปี 1857 McGilvary เรื่อง *A Half-Century among the Siamese and Laos* ในปี 1912 นับเป็นการศึกษาสังคมไทย โดยบรรยายสภาพสังคมโดยผู้เขียนได้เดินทางผ่านเข้ามาในประเทศไทย จึงมีลักษณะที่เป็นการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา มิใช่เป็นการเก็บข้อมูลในสนามที่ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์แบบปัจจุบัน ส่วนการศึกษาทางมานุษยวิทยาจริง ๆ ได้เริ่มระยะหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เช่น John F. Embree เรื่อง *Thailand—A Loosely Structure Social System* ปี 1950 Lauriston Sharp เรื่อง *Peasants and Politics in Thailand* ปี 1950 William G. Skinner เรื่อง *Leadership and Power in Chinese Community in Thailand* ในปี 1953 นอกจากนี้ยังมีนักมานุษยวิทยาอีกหลายคน เช่น Lucian Hanks, Herbert P. Phillips, Steven Piker, Erik Seidenfaden เป็นต้น การศึกษาสังคมไทยของนักมานุษยวิทยาชาวต่างประเทศ ยึดแนวทางการวิจัยเชิงจิตวิทยา-วัฒนธรรม และโครงสร้างหน้าที่นิยม สถาบันทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่ได้รับการสนับสนุนให้มีการศึกษาโดยประเทศตะวันตก โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกาที่ต้องการจะเข้าใจประเทศไทยทุกแง่มุม โดยเฉพาะจิตใจและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งรวมถึงการเมือง เศรษฐกิจอีกด้วย

สุกgangs จันทวานิช และคณะ¹⁷ ได้รวบรวมงานวิจัยเชิงคุณภาพในประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทราบขอบข่ายความเคลื่อนไหว ตลอดจนสถานการณ์ความก้าวหน้าทางวิชาการและวิธีวิจัยตั้งแต่ปี 2500 จนถึงปัจจุบัน พบว่า มีการวิจัยสาขามานุษยวิทยามากที่สุดถึง 57 เรื่อง

¹⁵ ในอดีตรัฐบาลสหรัฐ ฯ ก็เคยอาศัยผลงานจากนักมานุษยวิทยาไปใช้ประโยชน์ที่จะเข้าใจวัฒนธรรมของชาวอินเดียนแดงเผ่าต่าง ๆ เพื่อจะได้วางแผนควบคุมให้อยู่ในเขตควบคุมได้อย่างมีประสิทธิภาพ วัตถุประสงค์ ก็คือ ถ้าทราบถึงวัฒนธรรมความรู้ ภูมิปัญญาและพฤติกรรมของชนกลุ่มน้อย ก็เป็นการง่ายที่จะปกครองนั่นเอง.

¹⁶ Sol Tax, *The uses of Anthropology Horizons in Anthropology Reading in Anthropology*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1966 หน้า 418.

¹⁷ สุกgangs จันทวานิช และคณะ. งานวิจัยเชิงคุณภาพในประเทศไทย, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โรงพิมพ์เซนเตอร์พับลิเคชัน, กรุงเทพฯ ฯ 2525 หน้า 4-6.

นอกจากนั้นเป็นการวิจัยทางสังคมวิทยา รัฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ จิตวิทยา เศรษฐศาสตร์ ซึ่งทั้งหมด 207 เรื่อง ในจำนวนผลงานทางมานุษยวิทยาหลายเรื่องเป็นการวิจัยเพื่อนำผลไปพัฒนาการเกษตร การพัฒนากำลังคนในชนบท ลักษณะผู้นำท้องถิ่น ชนกลุ่มน้อย ฯลฯ เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ

บทบาทของนักมานุษยวิทยาที่ได้เสนอผลงาน เสนอแก่หน่วยงานหรือรัฐบาล เพื่อนำผลไปปฏิบัตินั้น มิใช่มีข้อจำกัดแต่เฉพาะประเทศใดประเทศหนึ่ง ที่จะได้ตื่นตัวใช้ประโยชน์จากนักมานุษยวิทยา แต่เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับนานาชาติที่ควรตระหนักถึงความสำคัญของสาขาวิชานี้ ถ้าหากจะมีเป้าหมายแห่งความทัดเทียมกันของมวลมนุษยย์ทั่วโลก ความเสมอภาคและเท่าเทียมกันในแง่ของความเป็นมนุษย์ การดำเนินชีวิตที่ต่างท้องที่ต่างภูมิไช้แต่เฉพาะบุคคลเท่านั้น แต่เป็นเรื่องที่จะต้องดำเนินการโดยรัฐบาลระดับชาติ ไม่ว่าจะเป้าหมายของความสำเร็จ เป็นด้านสุขภาพ หรือการเกษตรก็ตาม ทั้งนี้เพราะในแง่ของความก้าวหน้าของสังคมนั้นมีปัจจัยหลายอย่างที่จะต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ เช่น ความยากจน ภาวะทุโภชนาการ ซึ่งเป็นปัญหาและมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องให้ความช่วยเหลือด้านวิชาการและเทคโนโลยี ซึ่งจำเป็นต้องทราบถึงทัศนคติ ความต้องการของชุมชน โดยเฉพาะโครงสร้างทางสังคม ระบบคุณค่า ตลอดจนพฤติกรรมที่จะมีผลต่อการให้ความช่วยเหลือ เพื่อจะปฏิรูปสังคมต่อไป¹⁸

วิชามานุษยวิทยา จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งตรงที่ว่า ข้อเสนอของการศึกษา โดยเฉพาะด้านประยุกต์จะช่วยให้มีการตัดสินใจที่ดีขึ้น เพราะจะเสนอข้อมูลที่เป็นความจริงแก่ผู้บริหาร¹⁹ จริงอยู่ที่การศึกษาทางมานุษยวิทยา เป็นการศึกษาเกี่ยวกับคนซึ่งมีพฤติกรรมที่ผันแปรไปได้ง่าย แต่นักมานุษยวิทยาเท่านั้นที่สามารถจะเข้าใจจิตใจของมนุษย์อย่างเป็นระบบและมีวิธีการที่จะสืบสวนมากกว่าสาขาวิชาอื่น ๆ โดยการวิจัยเพื่อหาความสัมพันธ์และหน้าที่ (functions) ขององค์ประกอบส่วนต่างๆ อย่างมีประสิทธิภาพ²⁰ ตลอดจนเสนอแนะหรืออธิบายแก่รัฐบาลในการบริหารอย่างถูกต้องต่อไป

¹⁸ George M. Foster, *Traditional Societies and Technological Change*, Harper & Row Publishers, New York, 1973 หน้า 246-251.

¹⁹ E.E. Evan-Pritchard, *Social Anthropology*, Cohen & West LTD., London, 1969 หน้า 117-118.

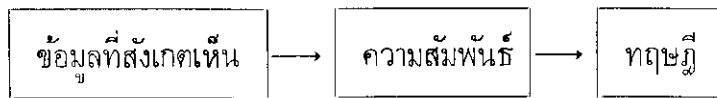
²⁰ อ้างแล้ว หน้า 119.

2

ทฤษฎีและแนวความคิดทางมานุษยวิทยา

ทฤษฎีเกิดขึ้นได้อย่างไร

นักวิทยาศาสตร์ หรือนักสังคมศาสตร์จะศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม โดยมีจุดเริ่มต้นที่ข้อมูลที่ได้ ข้อมูลก็คือ ข้อเท็จจริง ข่าวสาร ตัวเลข สิ่งที่ต้องทั้งได้หรือไม่ได้ แต่สามารถสังเกตเห็นได้ในลักษณะที่มีรูปแบบหรือจำนวนที่สามารถบอกประเภท ขนาด ความถี่ ข้อมูลก็คือ วัตถุที่บ่งชี้หาความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์ทางสังคม เพื่อจะได้มาซึ่งกฎเกณฑ์ ซึ่งได้มีการวางหลักทั่วไปแล้ว และพร้อมจะสรุปเป็นทฤษฎีต่อไป

ฉะนั้น ทฤษฎีก็คือ ความจริงที่สรุปแล้วจากการสังเกตอย่างมีหลัก ที่อาศัยวิธีการแบบอย่างทางวิทยาศาสตร์ โดยจะต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของข้อมูล สถานการณ์ ที่ก่อให้เกิดสถานการณ์นั้น ๆ และการอธิบายให้เข้าใจถึงความหมายของข้อมูลว่า เมื่อนำมาประกอบกันกับข้อมูลอื่น ๆ จะเกิดผลอย่างไร ในทางกลับกันปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นน่าจะเกิดจากสาเหตุ หรือองค์ประกอบอะไรบ้าง โดยจะต้องพิจารณาหลักเกณฑ์ 2 ประการ คือ

1. อาศัยจากกฎเกณฑ์ ข้อสรุป และทฤษฎีที่นักวิชาการได้ค้นพบมาแล้ว หรือได้สร้างมาแล้ว เป็นเครื่องช่วยในการพิจารณา

2. การตั้งข้อสงสัยขึ้นมาภายหลัง ซึ่งเรียกว่าสมมติฐาน เป็นข้อสงสัยว่าข้อมูลน่าจะสัมพันธ์กันอย่างไร อันเป็นความสัมพันธ์ที่สมมติขึ้นมาก่อนการพิสูจน์ ซึ่งจะต้องพิสูจน์ด้วยวิธีการที่เชื่อถือได้ และมีกรอบแนวความคิดในเรื่องนั้น ๆ เป็นบรรทัดฐานและขอบเขตในการที่จะพิจารณาหาความสัมพันธ์ของข้อมูล เพื่อพิสูจน์หากฎเกณฑ์เป็นทฤษฎีขั้นต่อไป

ด้วยเหตุนี้ มานุษยวิทยาจึงเป็นสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ที่มุ่งแสวงหาทฤษฎีที่จะอธิบายธรรมชาติของสังคม บางครั้งนักสังคมศาสตร์เรียกว่า การสร้างกฎ (Laws) เช่น ในฝรั่งเศส Montes quier (1689–1755) ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับการเมือง สังคมและปรัชญา เขาพยายามเน้นคุณลักษณะของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับรัฐ และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม เช่น เศรษฐกิจ ความเชื่อ ประเพณีเป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบัน และกระบวนการทางสังคม โดยวิธีสรุปจากการวางหลักทั่วไป เช่น ในหนังสือ *Spirit of the Laws* เขาได้เน้นการบูรณาการที่มีผลทำให้เกิดการประสานทางสังคม เขาใช้ Laws ในความหมายที่ต่าง ๆ กัน แต่ที่กินใจความมากที่สุด ก็คือ ความจำเป็นที่มีความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปอย่างธรรมชาติ นั่นก็คือ เงื่อนไขต่าง ๆ ที่ทำให้สังคมมนุษย์มีแบบอย่างที่แตกต่างกัน นักสังคมศาสตร์คนต่อ ๆ มาไม่ว่าจะเป็น Saint Simon (1760–1825) หรือ Auguste Comte (1798–1857) ได้ค้นพบและเสนอหลักการศึกษาสังคม โดยการเปรียบเทียบที่จะสามารถอธิบายธรรมชาติของมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น อันเกิดจากสาเหตุและผลที่ตามมา (cause-effects) ทั้งนี้การศึกษาของนักมานุษยวิทยา ก่อนที่จะมาสนใจศึกษาโดยเน้นที่สถาบัน (Institutions) ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันจึงมีข้อสันนิษฐานที่ว่า สังคมมนุษย์ ก็คือ ระบบของธรรมชาติอย่างหนึ่ง และมีการดำรงอยู่อย่างมีกฎเกณฑ์²¹

นักมานุษยวิทยาในยุคแรก ๆ ส่วนใหญ่มีการใช้ความคิดอย่างกว้าง ๆ รวม ๆ และทำงานในสนามที่เรียกว่า สังคมหรือชุมชนขนาดเล็ก แต่เป็นการศึกษาอย่างละเอียดลึกซึ้งถึงระบบความสัมพันธ์ทั้งหมด และสังคมก็เปรียบเสมือน Net work ของความสัมพันธ์ที่มนุษย์ทางอาศัยอยู่ร่วมกันภายใต้อาณาเขตเดียวกัน ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยังสนใจศึกษาความคิด และความเชื่อของพฤติกรรมที่แสดงออกของมนุษย์และพยายามเข้าใจจิตใจของคนในสังคม การสังเกตการณ์ทำให้สามารถตั้งข้อสังเกตจากข้อเท็จจริงของพฤติกรรมที่ปรากฏบนพื้นฐานที่ “น่าจะมีความหมาย” นักมานุษยวิทยาจึงมีคำถามอยู่ในใจไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไร เช่น สายสัมพันธ์ทางเครือญาติ เขาพยายามแยกแยะพฤติกรรมออกเป็นหมวดหมู่และค้นหากฎเกณฑ์เงื่อนไขต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น การแต่งงาน การบูชาบรรพบุรุษ การปกครอง โดยมองแง่ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันว่า เป็นความสัมพันธ์ระหว่างใครกับใคร ความสัมพันธ์นั้นเกี่ยวข้องกับอะไร และเกิดขึ้นบ่อยครั้งมากเพียงใด

²¹ E.E. Evan-Pritchard, *Social Anthropology*, Cohen & West LTD, London, 1969, หน้า 18–29.

การหากฎเกณฑ์เช่นนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่เกิดแนวความคิด (concept) ขึ้นในใจ จากสิ่งที่คนในสังคมพูดหรือกระทำว่าเป็นระบบหรือไม่ มีความแตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไรบ้าง ปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาเป็นแบบแผนของการกระทำ (action pattern) หรือความสัมพันธ์ทางสังคม (social relationship) ที่อาจจะเชื่อมโยงกับพฤติกรรมทางบ้านอื่น ๆ

งานของนักมานุษยวิทยาตอนต้น ๆ ส่วนมากเป็นการบรรยายเชิงพรรณนามาจนกระทั่ง Robert Redfield และ Claude Levi-Strauss ได้เริ่มใช้วิธีการทางสถิติเข้ามาช่วยอธิบาย เพื่อจะให้เห็นถึงการมีความสัมพันธ์หรือไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันใน ระบบของการกระทำต่อกัน (system of action) เสียก่อนที่จะบอกว่าอะไรเป็นตัวกำหนดที่แท้จริง ระหว่างพฤติกรรมที่เกิดขึ้นกับระบบของความคิด นักมานุษยวิทยาจึงสนใจที่ทัศนคติและรูปแบบพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกัน และทฤษฎีจึงเริ่มปรากฏเมื่อนักมานุษยวิทยาเริ่มบรรยายให้หะสิ่งที่เขาได้จัดเป็นหมวดหมู่ จัดอันดับให้คำนิยามและให้ความหมาย ซึ่งได้จากการสังเกตทั่วไป ทฤษฎีจึงเกิดจากข้อเท็จจริงที่สรุปให้เห็นความสัมพันธ์อย่างเป็นระเบียบเข้าด้วยกัน การวางหลักทั่วไปจากสิ่งที่สังเกตเห็นได้อาจจะมองเห็นว่าเป็นเพียงนามธรรม แต่การจัดหมวดหมู่อย่างมีหลักเกณฑ์จะทำให้มีลักษณะเป็นทฤษฎีขึ้น ส่วนการที่ทดสอบว่าอะไรเป็นทฤษฎีหรือไม่ขึ้นอยู่กับว่าเขาสามารถตั้งปัญหาอย่างเป็นระบบหรือไม่ และจะถามในเรื่องอะไร จากความคิดทางทฤษฎี ฉะนั้น นักมานุษยวิทยาจะสร้างกรอบแห่งการอธิบาย โดยได้จากชุดของคำถามหลาย ๆ คำถาม ซึ่งทฤษฎีที่ตั้งขึ้นอาจไม่เหมือนคนอื่น ๆ และสิ่งที่ต้องการก็เพียงคำอธิบาย เช่น จะสามารถเรียนรู้ถึงวัฒนธรรมที่พบเห็นนั้นเพียงพอหรือยัง หรือจะหาความสัมพันธ์เชิงเหตุผล ได้เพียงใดในแง่ของสาเหตุที่เกิดขึ้นและผลที่เกิดตามมา

ฉะนั้น โดยพื้นฐานความสนใจของนักมานุษยวิทยา ก็คือ ต้องการจะอธิบายเรื่องต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ ที่ได้จากงานวิจัยสนามที่เขาสนใจจะศึกษาเพื่อความรู้และทฤษฎีที่จะอธิบายความเป็นจริงที่ได้ค้นพบ

ทฤษฎี ข้อเสนอ การวางหลักทั่วไป กฎ และตัวแบบทางมานุษยวิทยา

มีคนให้คำนิยามคำว่าทฤษฎีไว้มาก แต่ละคนก็ให้คำอธิบายในรายละเอียดที่แตกต่างกัน เพื่อที่จะได้เข้าใจความหมาย จึงอยากให้ทำความเข้าใจคำที่นักมานุษยวิทยาต้องอาศัยทฤษฎีในการใช้เป็นแนวทางการศึกษา คือ

คำว่าความรู้ทางทฤษฎี (theoretical knowledge) ถ้าจะแยกคำทั้งสองคำนี้ออกจากกัน “ความรู้” หมายถึงความพยายามที่จะอธิบายปรากฏการณ์อย่างมีกฎเกณฑ์มิใช่อาศัยหลักเหตุผลทางปรัชญา ส่วน “ทฤษฎี” หมายถึง ผลสรุปย่อของข้อมูล ที่มีใช้เพียงแต่จะบอกให้ทราบว่าคือ “อะไร” (what) เท่านั้น แต่จะบอกให้ทราบว่า “ทำไม” (why) จึงเกิดขึ้นด้วย ทฤษฎีจะอธิบาย “การหน้าที่” ของข้อเท็จจริง (facts) ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ที่จะนำไปสู่การค้นพบข้อเท็จจริงอันใหม่ได้ (new facts) ทฤษฎีจึงเป็นลักษณะหนึ่งหรือการวางหลักทั่วไปชนิดหนึ่งจากข้อเสนอ (proposition) ที่สัมพันธ์กันตั้งแต่สองตัวขึ้นไป ที่มีการแจกแจงระดับต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ ส่วนการวางหลักทั่วไปนั้น (generalization)²² จะได้จากการสังเกตการณ์ที่นักมานุษยวิทยาได้ค้นพบเก็บรวบรวมแล้ว แต่ถ้าหากสิ่งที่ค้นพบเป็นเพียงคำบรรยายปรากฏการณ์ธรรมดา ก็จะเป็นเพียง คำกล่าวเชิงพรรณนา (Descriptive statement) เช่น การพบเรื่องเกี่ยวกับข้อห้ามทางเพศ (Incest taboo) เป็นเพียงข้อเสนอยังไม่ได้วางหลักทั่วไปอย่างแน่ชัด แต่ถ้ากล่าว “ทุกสังคมมนุษย์มีข้อห้ามทางเพศ” จึงจะเป็นการวางหลักทั่วไป จะสังเกตได้ว่ามีข้อแตกต่างกันก็คือ คำว่า “ทุกสังคม” มีข้อห้ามทางเพศ ไม่ว่าจะเป็นสังคมใดที่ไหนในอดีตหรือปัจจุบัน ส่วนทฤษฎีนั้น บางทีก็มีลักษณะคล้ายกับการวางหลักทั่วไป แต่เป็นการวางหลักทั่วไปอย่างชนิดพิเศษ และมีประโยชน์ที่จะนำไปสู่การชี้แจงให้เห็นได้

การวางหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ (Empirical generalization) เป็นการชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของข้อเท็จจริงที่ค้นพบ แต่ยังไม่ถือว่าเป็นทฤษฎี เพราะทฤษฎีจะบ่งชี้ให้คำตอบว่า “ทำไม” ส่วนการวางหลักทั่วไปทางทฤษฎี (Theoretical generalization) เป็นขั้นที่จะให้ทราบถึงข้อเท็จจริงใหม่ เพื่อจะนำไปสู่การวิจัย ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีของ Charles Darwin ในเรื่องการค้าเลือดตามธรรมชาติ และทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิต ทำให้เกิดการวิจัยใหม่ ๆ หลายเรื่อง และทฤษฎีเกิดขึ้นใหม่อีกหลายทฤษฎี ตัวอย่างเช่น เรื่องข้อห้ามทางเพศ การใช้แนวความคิดนี้ (เรื่องข้อห้ามทางเพศ) นำไปสู่การวิเคราะห์เรื่องอื่น ๆ ในสังคมได้ เช่น ความขัดแย้งในครอบครัว แบบแผนความสัมพันธ์ทางเพศ การแต่งงานในกลุ่มนอกกลุ่ม ไปจนถึงเรื่องระบบเครือญาติ ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่อง “การหน้าที่” ของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีลักษณะของการร่วมมือกัน²³

²² การวางหลักทั่วไป หมายถึง “ข้อความที่ระบุว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีลักษณะบางอย่างเหมือนกันกับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นของประเภทเดียวกัน” โปรดดูเพิ่มเติมในตำราการวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่ได้อ้างอิงไว้ในเชิงอรรถต้น ๆ

²³ Robert A Manner, and David Kapland, *Theory in Anthropology : A Source Book*, ALDINE Publishing Company, New York, 1968, หน้า 5-7.

การวัดที่เรียกว่า ข้อเสนอเชิงพรรณนา การวางหลักทั่วไปเชิงประจักษ์ หรือการวางหลักทั่วไปทางทฤษฎีจึงเป็นการเสนอลักษณะของระดับ (degree) ของการอธิบายหรือพรรณนา หลังจากการสังเกตการณ์แล้ว และได้เห็นความแตกต่างในธรรมชาติของปรากฏการณ์ที่เป็นจริง เพื่อจะนำไปสู่การสร้างทฤษฎีต่อไป

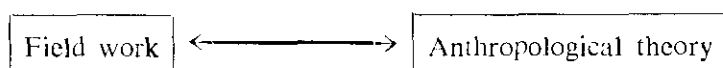
สำหรับความแตกต่างระหว่างทฤษฎีกับกฎนั้นก็คือ เราจะสร้าง “ทฤษฎี” และเรามักจะค้นพบ “กฎ” เช่นเดียวกับกฎของธรรมชาติทั้งหลาย ทฤษฎีทางสังคมศาสตร์หลายๆ ทฤษฎี จึงเป็นเรื่องของข้อความมีลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น การยึดเหนี่ยวทางสังคม ทฤษฎีอโนมี ทฤษฎีเกี่ยวกับวรรณะ ชนชั้น ส่วน “กฎ” ในทางมานุษยวิทยา ไม่เหมือนกับวิทยาศาสตร์เสียทีเดียว ในทางมานุษยวิทยามีคนใช้คำว่ากฎ เช่น กฎแห่งวัฒนธรรม (culture laws) กฎในความหมายนี้เป็นอย่างไร ถ้าหากเราคิดคำว่า “กฎ” ขึ้นในใจ และจะตั้งข้อสมมติฐานจากจักรวาลเพื่อให้เหมือนวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ก็จะต้องตอบว่าไม่มีลักษณะ “กฎ” ลักษณะนี้ในทางมานุษยวิทยา แต่ “กฎ” จะเปรียบเหมือนคำกล่าว (Statement) หรือข้อเสนอ (proposition) ของความสัมพันธ์ เช่น นักมานุษยวิทยาเสนอกฎแห่งความสัมพันธ์ของผู้ที่อาศัยอยู่กับญาติฝ่ายชาย การจัดระเบียบในการนับญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบของครอบครัวหรือปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น

ส่วนคำว่า ตัวแบบ หรือรูปแบบ (Model) นักมานุษยวิทยาหลายคนก็ได้ให้คำอธิบายว่าตัวแบบมีลักษณะคล้ายทฤษฎีและเป็นแบบแผนความคิดเหมือนกัน (conceptual schema) แต่มีข้อแตกต่างกันตรงที่ตัวแบบไม่สามารถใช้เป็นเครื่องมือในการอธิบายได้ แต่ทฤษฎีจะสามารถอธิบายการวางหลักทั่วไปได้ ตัวแบบเป็นเพียงสิ่งช่วยที่จะเข้าใจโดยการอธิบาย และเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์เช่น Ideal types ของ Max Weber นับว่าเป็นตัวแบบอันหนึ่งแต่ไม่ใช่ทฤษฎี²⁴ นักสังคมศาสตร์ เช่น นักเศรษฐศาสตร์ส่วนใหญ่นิยมใช้ตัวแบบกันมาก และก็มีจำนวนไม่น้อยที่นิยมใช้ “กึ่งทฤษฎี” (Quasitheories) หรือ Theoretical work ซึ่งเป็นการวางหลักทั่วไปเฉพาะเรื่องบางชนิด

นักมานุษยวิทยาใช้ทฤษฎีหรือสร้างทฤษฎีอย่างไร

บางครั้งทฤษฎีทางมานุษยวิทยา มีความหมายคล้ายแนวคิด (Concept) และตัวแบบ (Model) การสร้างทฤษฎีของนักมานุษยวิทยาหรือการใช้ทฤษฎีจึงอาศัยผลงานจากการทำงานในสนาม

²⁴ David Kaplan Robert, *A Manners Culture Theory*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1972, หน้า 108.

การทำงานในสนามหรือการศึกษาชุมชน ก็คือห้องทดลองขนาดใหญ่ ในอดีตนักมานุษยวิทยาสนใจศึกษาสังคมชนกลุ่มน้อย หรือสังคมเผ่าดั้งเดิม สังคมเกษตรกรรม สังคมเมือง ฯลฯ ซึ่งเป็นรากฐานการเริ่มต้นของการสร้างทฤษฎีวิวัฒนาการและได้เสนอบทความทางวิชาการด้านมานุษยวิทยาออกอย่างสม่ำเสมอ บทความดังกล่าวมิใช่เฉพาะแต่จะอธิบายให้เห็นสภาพข้อเท็จจริงเท่านั้น แต่ต้องการคำอธิบายระหว่างทฤษฎี การวางหลักทั่วไป ข้อเท็จจริงและปัญหาพิเศษต่าง ๆ ทฤษฎีจึงมีส่วนช่วยให้นักมานุษยวิทยาได้พัฒนาความรู้กว้างไกล เพราะเป้าหมายของมานุษยวิทยาก็คือ ความต้องการพัฒนาความรู้ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม (Sociocultural) ของมนุษย์ที่ได้สร้างสมมานานแล้ว นักมานุษยวิทยายังได้สะท้อน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ออกมาในแง่มุมต่าง ๆ คือ ความรู้ที่เป็นจริง และพัฒนาความรู้ทางมานุษยวิทยาต่อไป ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพราะไม่เพียงแต่ที่จะรวบรวมผลที่ได้จากการวิจัยที่จะทำให้มีความหมายเท่านั้น แต่จะเป็นรากฐานมากขึ้น ที่จะกำหนดว่า “คำถาม” อะไรที่ควรจะถาม เพื่อจะได้ความรู้ เช่นเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มีได้เกิดขึ้นมาด้วยตัวของมันเอง การศึกษาทางมานุษยวิทยาก็เช่นเดียวกัน แม้ว่าการวิจัยเชิงประจักษ์จะเป็นวัตถุดิบ (raws) ของการวิจัย แต่ก็ยังเป็นข้อยุติของปัญหาที่ต้องการจะทราบ และข้อยุตินั้นก็จะเป็นสิ่งที่ควรสนับสนุนอย่างเป็นเหตุเป็นผล ของการวิเคราะห์ปัญหาที่สัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ ทฤษฎีจึงเป็นรากฐานนำไปสู่การสังเกตเชิงประจักษ์ (empirical observation) ของความจริงทั้งหลาย และความจริงเหล่านั้นจะมีความหมายบางอย่าง เพียงแต่อยู่ในกรอบแห่งทฤษฎีที่จะสอบถามความรู้ให้แน่ชัดหรือรวบรวมให้ได้ ฉะนั้นคำถามที่จะถามตามกรอบแนวความคิดจึงจะต้องเป็นคำถามที่ใช้ได้จริง ๆ มีการจัดลำดับชั้นก่อนอย่างมีความหมายและคำถามจะต้องมีเหตุผลสอดคล้องสัมพันธ์กัน เพื่อที่จะเข้าถึงความจริงของสังคมทั้งหมด

สำหรับสิ่งที่เรียกว่าทฤษฎีที่เป็น “ทฤษฎี” หรืออะไรที่จะทำให้ทฤษฎีเป็นทฤษฎีได้นั้น (what it is that makes a theory is a theory) จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด การใช้ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาก็เช่นเดียวกับศาสตร์ที่เป็นวิทยาศาสตร์แขนงอื่น ๆ ที่จำเป็นจะต้องมีทฤษฎี แต่ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาค่อนข้างจะมีปัญหาเหมือนกันคือ ทฤษฎีทางมานุษยวิทยาจะเป็นทฤษฎีได้จะต้องมีลักษณะดังนี้

1. เป็นองค์ประกอบที่ประกอบขึ้นจากส่วนต่าง ๆ ได้แก่ ชนิดของกรอบแนวความคิด ชนิดของคำถาม องค์ประกอบทางมานุษยวิทยาไม่เหมือนวิทยาศาสตร์ เช่น วิทยาศาสตร์มีการวัดที่แน่นอน เช่น เวลา ระยะทาง จำนวนเงิน น้ำหนัก ซึ่งแน่นอนกว่าการวัดความสัมพันธ์ทางมานุษยวิทยาจึงต้องการอาศัยคำอธิบายหรือบรรยายอย่างละเอียดและมีเหตุผล

2. การสร้างทฤษฎีจากระบบที่เป็นระบบเปิด ได้แก่ ชนิดของตัวแปรต่าง ๆ ที่มีมากมายต้องอาศัยความสามารถในการควบคุมตัวแปรต่าง ๆ ในการศึกษาค้นคว้านับเป็นความยากในการมุ่งศึกษาระบบทั้งสังคมที่เป็นหมู่บ้าน ชุมชน เผ่าชน กับชนิดของการอธิบาย เช่น ระบุ และปัญหาต่าง ๆ

3. การวัดด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ของชนิดและระบบ มิใช่เพียงแต่จะดูความสัมพันธ์ที่คงที่เท่านั้น แต่จะดูกระบวนการที่สัมพันธ์กันภายในของระบบที่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ เช่น การศึกษาของกลบ Brownian ซึ่งดูที่ผลที่เกิด (effect) และการเคลื่อนไหว (movement) ตามเวลาและสถานที่ ซึ่งหมายถึงเงื่อนไข (conditions) ที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามแต่โอกาสและที่ที่มีความเป็นไปได้สูง และภายใต้ระบบเปิดนั้น ๆ

3

แนวทางการวิจัยทางมานุษยวิทยาประยุกต์เพื่อการพัฒนา

มานุษยวิทยาประยุกต์ (Applied Anthropology)

ตั้งแต่ศตวรรษที่ 18 มาจนถึงปัจจุบัน มานุษยวิทยาได้มีบทบาทอย่างมากในการเสนอแนวทางเพื่อปรับปรุงสังคม และคุณภาพของชีวิตมนุษย์ แนวทางการศึกษาเป็นเรื่องปัญหาสังคมที่ต้องการจะแก้ไข เช่น ระหว่างสงครามโลกครั้งที่สอง กลุ่มประเทศที่มีอาณานิคม มีวัตถุประสงค์จะทำการปกครองเพื่อให้มีประสิทธิภาพ จึงได้ขอความร่วมมือจากนักมานุษยวิทยา ทำการวิจัยและขอคำปรึกษาทางข้อมูลด้านชาติพันธุ์วิทยา เพื่อใช้ประกอบในการวางแผนในการที่จะเข้าใจถึงวัฒนธรรมและจิตวิทยาของข้าศึกได้ นอกจากนี้ นักมานุษยวิทยายังมีส่วนร่วมในการสร้างแผนงานการดำเนินการและร่วมกำหนดนโยบายของรัฐบาลในแง่วิชาการ ประเทศที่มีการเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น ประเทศแถบเอเชียและลาตินอเมริกา การใช้วิชามานุษยวิทยาประยุกต์ในระยะแรกๆ ไม่เพียงแต่ทางด้านการศึกษา หรือทางการเมืองเท่านั้น แต่จะทำการวิจัยความต้องการของรัฐบาลในโครงการพัฒนาสาขาต่าง ๆ เช่น การเกษตร การแพทย์ และสาธารณสุข ทั้งนี้โดยมีความคิดพื้นฐานที่ว่า โครงการใด ๆ ก็ตามจะบรรลุเป้าหมายได้นั้น จะต้องสอดคล้องกับคุณค่าทางสังคม ประเพณี การจัดระเบียบทางสังคมของประชาชนทั้งหมดที่มีแบบแผนชีวิตนั้น ๆ อยู่ ผู้วางแผนจะต้องเข้าใจอย่างลึกซึ้งเสียก่อน เช่น การจะแนะนำเทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาบ้านใด จะต้องทราบพื้นฐานการศึกษา ระบบความเชื่อ ประเพณี ในการที่จะประสานและรองรับกับโครงการพัฒนาต่าง ๆ ตลอดจนแนวทางการร่วมมือกับรัฐบาลที่จะสามารถช่วยตัวเอง ภายใต้โครงสร้างพื้นฐานทางสังคมเศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ²⁵

กล่าวโดยสรุปก็คือ การที่นักมานุษยวิทยาจะใช้แนวความคิดทางทฤษฎีความรู้ ตลอดจนระเบียบวิธีวิจัยในการศึกษาหาคำตอบ เกี่ยวกับการให้ความช่วยเหลือด้านสังคม เศรษฐกิจ

²⁵ พัทธา ธาษุ, กลไกของสังคม, โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพมหานคร, 2524, หน้า 230-238.

และการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีซึ่งถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของมานุษยวิทยาประยุกต์ ซึ่งเป็นสาขาวิชาย่อย (subdiscipline) อันหนึ่งของมานุษยวิทยา โดยการพิจารณาระหว่างปัญหาสังคมและวัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี ความทันสมัย ในประเทศที่กำลังพัฒนา และประเทศอุตสาหกรรม มานุษยวิทยาประยุกต์จึงเป็นการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมและสังคม ตามแผนที่ต้องการจะปรับปรุงให้ดีขึ้น

การประยุกต์มิใช่จะมีความหมายเฉพาะแต่การวิจัยเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ดำเนินการที่จะนำค่านิยมไปสู่ชุมชน เริ่มตั้งแต่การวางแผนไปจนถึงการดำเนินการโดยการใช้ความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาประยุกต์ บางครั้งก็ดูเหมือนว่าจะมีความเป็นวิชาการน้อยกว่าการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาแท้ ๆ แต่ก็ยังเป็นประโยชน์ในแง่ของการนำผลจากที่ค้นพบไปใช้ประโยชน์ (discovery-to-utilization) เช่น นักวางแผน นักปกครอง ผู้เชี่ยวชาญต่อโครงการต่าง ๆ ที่จะนำไปปรับปรุงเพื่อแก้ไขและเปลี่ยนแปลงต่อไป

เป้าหมายของมานุษยวิทยาประยุกต์

หากคำว่า “การพัฒนา” หมายถึงการทำให้ดีขึ้นตามแผนไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจหรือสังคม ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพให้มีประสิทธิภาพโดยเฉพาะในเรื่องของกลุ่มคนที่อาศัยในสังคมที่ย่อมจะต้องยอมรับว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนั้น เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม การพัฒนามิใช่จะแก้ไขปัญหาเฉพาะเรื่องเท่านั้น แต่จะเป็นการเปลี่ยนพฤติกรรมจากเดิมที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมา มาเป็นแบบแผนใหม่ของคนในสังคม²⁶ และการพัฒนาหรือการวางแผน ในความหมายในปัจจุบันจะมีความหมายคือ เป็นกิจกรรมที่มีการดำเนินการโดยรัฐบาล ผู้บริหารการปกครอง องค์การระหว่างประเทศ หรือเอกชนที่เป็นฝ่ายกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมขึ้น ตามการยอมรับของประชาชน

บทบาทนักมานุษยวิทยาประยุกต์เข้ามาเกี่ยวข้องก็เพราะว่า การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมตามเป้าหมายนั้นจะต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงทั้งสิ่งแวดล้อมกายภาพ และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งหมายถึงเทคโนโลยีทางการเกษตร การแพทย์และสาธารณสุข ตลอดจนวิธีการดำเนินการกับพฤติกรรมของคนในสังคม ตัวอย่างเช่น การที่จะให้ชาวบ้านยอมรับการใช้น้ำสะอาดหรือส้วมได้ นั้น จะต้องให้ชาวบ้านยอมรับในใจเสียก่อนว่า น้ำสะอาดและการใช้ส้วมเป็นของดีมีประโยชน์

²⁶ Foster, M. George, *Applied Anthropology*, Little Brown and Company, Boston, 1969, หน้า 4-5.

มิใช่สร้างขึ้นมาเพื่อความทันสมัยและชาวบ้านจะต้องรู้จักใช้และบำรุงรักษา นักมานุษยวิทยาจะประยุกต์แนวทางการศึกษาและวิจัยในเรื่องของพฤติกรรมว่าอะไรเป็นตัวกำหนดแบบแผนความคิด และมีปัจจัยอะไรที่จะสามารถปลูกฝังให้ชาวบ้านยอมรับและเปลี่ยนพฤติกรรมนั้น มิเช่นนั้นแล้ว การให้ความช่วยเหลือหรือบริการทั้งการเกษตรกรรม เช่น พันธุ์พืชชนิดใหม่ การทำปุ๋ยหมัก หรือการบริการทางการแพทย์ และสาธารณสุขของรัฐที่ใช้เป็นแนวทางในการพัฒนา ก็ไร้ผล ความสำเร็จของการพัฒนาจึงมิใช้อยู่ที่วัตถุที่จัดสรรไปให้ เช่น การมีสำนักงานผลิตภัณฑ์ สถานีอนามัย โรงพยาบาลอำเภอที่สมบูรณ์แบบ แต่ในความเป็นจริงกลับไม่ได้ใช้ ความล้มเหลวจะเกิดขึ้นทันทีหากชาวบ้านมองไม่เห็นประโยชน์ และไม่ใช้บริการหรือไม่ยอมรับกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ จุดที่สำคัญที่สุดก็คือ พฤติกรรมจะต้องเปลี่ยนไปช่วยพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัตถุ ที่นำไปสู่ชุมชนซึ่งไม่เคยปรากฏว่ามีการใช้กันมาก่อน ชาวบ้านอาจไม่เคยเห็นคุณค่าและประโยชน์ของนวัตกรรมที่นำไปสู่ชุมชนที่จะปรับปรุงให้ดีขึ้น จึงมีลักษณะเป็นเพียงการปรับปรุงอย่างปลอม ๆ หรือเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ เพราะชาวบ้านเองไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามที่ได้มีโอกาสอย่างเต็มที่ โดยธรรมชาติของพฤติกรรมของมนุษย์มักจะมั่นคงและมีความคิดฝังแน่นในเรื่องของวัฒนธรรมหรือประเพณีก็ย่อมจะมีความเชื่อและไม่ยอมรับของใหม่โดยทันที จำเป็นที่จะต้องเข้าใจและพยายามค้นหาปัจจัยที่จะนำไปสู่การยอมรับ ซึ่งอาจหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ซึ่งจะสามารถศึกษาได้โดยนักมานุษยวิทยาประยุกต์เพื่อหาคำตอบไปใช้ในการกำหนดนโยบายและวางแผนต่อไป

โดยทั่วไป การพัฒนาด้านเทคโนโลยีและความทันสมัยเป็นสิ่งที่จำเป็นการไปได้ไม่ง่ายนัก จะต้องมีการวางแผนและออกแบบให้สอดคล้องกับพฤติกรรมที่เป็นจริงของมนุษย์ การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมโดยกระบวนการพัฒนานั้น สิ่งที่เป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดก็คือ “ตัวมนุษย์” ที่จะส่งผลให้โครงการสำเร็จหรือไม่สำเร็จ นักมานุษยวิทยาและนักพฤติกรรมศาสตร์จึงถูกเรียกใช้ให้มีบทบาทในโครงการ เพื่อช่วยให้เกิดความเข้าใจอยู่เสมอ เพราะเป็นผู้ที่จะเข้าใจและสามารถทราบถึงพื้นฐานด้านวัฒนธรรมของมนุษย์ที่จะวิเคราะห์หรือออกว่าอะไรจะเกิดขึ้น เมื่อเทคโนโลยีถูกแนะนำเข้าไปในชุมชน ไม่เพียงแต่เท่านั้น นักมานุษยวิทยายังสามารถจะประเมินโครงการว่ามีความสำเร็จเพียงใด และวางแผนแนวทางที่จะกำหนดแผน ตลอดจนการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ต่อไปในอนาคตอีกด้วย

เป้าหมายที่นักมานุษยวิทยาประยุกต์ศึกษาจึงเป็นเรื่องของปัญหาเศรษฐกิจ สังคม และใช้แนวความคิดทางทฤษฎีเกี่ยวกับวัฒนธรรมและสังคมที่จะอธิบายได้ ไม่เพียงแต่การพรรณนาเท่านั้น แต่จะชี้ให้เห็นถึงวิธีการที่จะดำเนินเพื่อกิจกรรมนั้นต่อไป ซึ่งไม่เหมือนกับงานของนักมานุษยวิทยาในอดีตที่เน้นในแง่ของทฤษฎีมากกว่าที่จะนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ จริงอยู่ที่การศึกษาทางมานุษยวิทยาจะศึกษาสังคมต่างๆ เช่น สังคมเกษตรกรรม ชนกลุ่มน้อย โรงพยาบาล หรือธุรกิจ เพราะความใกล้ชิดกับสาขาสังคมวิทยา จึงทำให้เริ่มสนใจโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคมมากกว่าที่จะศึกษาเฉพาะวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว นอกจากนี้การที่มีประวัติศาสตร์การศึกษาสังคมมาช้านาน มานุษยวิทยาประยุกต์จึงสนใจที่จะเฝ้าดูกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะการศึกษาระบบการเป็นสิ่งที่ช่วยให้เห็น ขั้นตอนของวิถีพลวัตได้มากกว่าการศึกษาแบบประวัติศาสตร์ และกระบวนการนี้เองที่รวมไปถึงแนวความคิดที่คาบเกี่ยวกับสาขาพฤกษศาสตร์ สาขาอื่น ๆ อีกด้วย เช่น สังคมวิทยา จิตวิทยา หรือการศึกษาเรื่องการรับรู้ แรงจูงใจ ชั้นทางสังคม บทบาทความสัมพันธ์ทางสังคม เช่นเดียวกับการศึกษาแนวความคิดทางวัฒนธรรม รูปแบบวัฒนธรรมและการประสานทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายการศึกษาทางมานุษยวิทยา

แนวทางการวิจัยเชิงประยุกต์และทางมานุษยวิทยาประยุกต์เพื่อการพัฒนา

การศึกษาและวิจัยเชิงประยุกต์นั้นมีเป้าหมายที่จะแสวงหาแนวทางในการพัฒนาและแก้ปัญหาเพื่อที่จะนำผลไปสู่การบริหารและปฏิบัติการ ในอดีตประเทศที่มีเมืองชนหลายประเทศได้อาศัยผลงานของนักมานุษยวิทยา และได้ให้การสนับสนุนนักมานุษยวิทยามาโดยตลอด การวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาประยุกต์จึงได้เกิดขึ้นอย่างจริงจัง เช่น การวิจัยโครงการตั้งถิ่นฐานใหม่ของประเทศเม็กซิโกที่ต้องการสร้างเขื่อนเพื่อการชลประทานตามเป้าหมายการพัฒนาเทคโนโลยี ก็ได้อาศัยผลการวิจัยของนักมานุษยวิทยาศึกษาปัญหาผลกระทบต่อประชาชน ซึ่งได้ดำเนินการในปี ค.ศ. 1927 โดยนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่จะค้นหาแนวทางเพื่อที่จะให้เกิดการยอมรับ ร่วมมือลดภาวะความตึงเครียด ชัดแย้ง ซึ่งอาจเกิดขึ้นได้เพราะประชาชนจำนวนไม่น้อยที่ต้องสูญเสียที่ดินและบ้านเรือนที่เคยอยู่มานาน การศึกษาก็เพื่อจะหาวิธีว่าจะทำอย่างไรที่จะให้ผู้อพยพไปอยู่ในที่ถิ่นทำกินใหม่ เพื่อจะได้ปรับสภาพจากของเก่ามาเป็นของใหม่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นมิใช่เฉพาะทางด้านกายภาพเท่านั้น แต่จะเป็นทางด้านโครงสร้างทางสังคมและวิถีชีวิตและการบริการที่ผู้สร้าง

เขื่อนจะต้องตระหนักถึง เช่น การศึกษา การแพทย์ โบสถ์ และจะต้องคำนึงถึงจิตใจของประชาชนที่ได้รับผลกระทบอันนี้ การวิจัยทางมานุษยวิทยาประยุกต์จะช่วยให้เกิดผลสำเร็จของโครงการหากทราบว่า ประชาชนมีความพึงพอใจและไม่หวงกีดถึงบ้านเก่าที่เคยอยู่มานาน

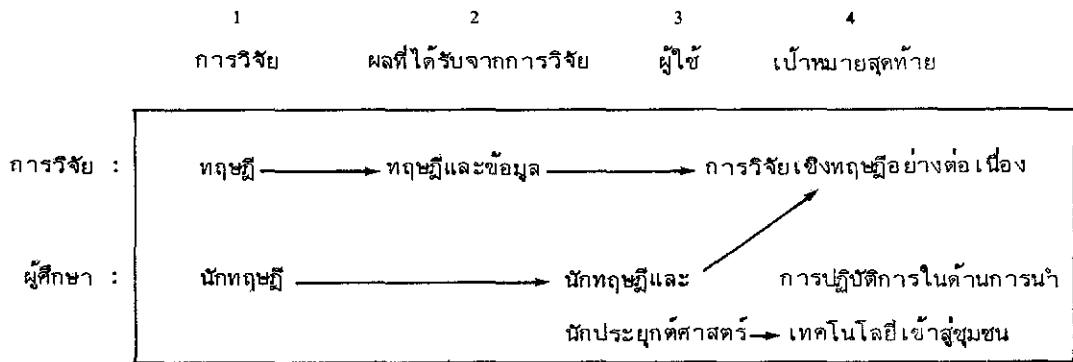
การวิจัยเชิงประยุกต์ทางด้านมานุษยวิทยาได้มีการวิจัยอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ในการที่จะนำเทคโนโลยีและโครงการต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน ถ้าต้องการให้ได้ผลสำเร็จให้มากที่สุด ก็โดยอาศัยการวิจัยทางด้านนี้จะเข้ามาช่วยในการดำเนินการอย่างรอบคอบ

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวทางในการวิจัยเชิงประยุกต์และทางมานุษยวิทยาประยุกต์ว่า การพิจารณาถึงปัญหาของมนุษย์กับแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีนั้น การวิจัยด้านมานุษยวิทยาประยุกต์จะมีกรอบและขั้นตอนอย่างไรจะก่อให้เกิดประโยชน์

ในฐานะที่มานุษยวิทยาเป็นศาสตร์แขนงหนึ่ง การใช้ทฤษฎีกับการศึกษามานุษยวิทยาประยุกต์ย่อมมีความสัมพันธ์กันอยู่ อย่างน้อยก็เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า แนวทางทางทฤษฎีนั้นมีบทบาทสำคัญต่อการนำไปปฏิบัติที่จะแก้ไขปัญหา ก่อนที่จะได้กล่าวถึงแนวทางการวิจัยทางด้านมานุษยวิทยาประยุกต์ ใคร่จะแนะแนวทางกว้าง ๆ เกี่ยวกับกรอบการดำเนินการนำเอาความรู้ไปใช้ให้เกิดผลเสียก่อน โดยทั่วไปการศึกษาทางวิทยาศาสตร์มีหลักสำคัญอยู่สองประการที่จะต้องคำนึงถึงประการแรก คือ การค้นพบ (discovery) ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่นักวิทยาศาสตร์ (สวคม) ได้จากการศึกษาจากข้อมูลที่จะแสดงถึงปรากฏการณ์ใหม่ หรือความสับสนอันใหม่จากปรากฏการณ์ทั้งหมดที่ได้มีการก่อเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาเป็นข้อสมมุติฐาน กฎ ทฤษฎี และประการที่สอง คือ การใช้ประโยชน์ (utilization) จากผลของการค้นพบนั้น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นทฤษฎีที่ได้จากการสรุปแล้ว ฉะนั้น ในการวิจัยจึงพอจะแยกประเภทการวิจัยออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) การวิจัยที่เรียกว่า “การวิจัยพื้นฐาน” (Basic Research) หรือการวิจัยเพื่อสร้างทฤษฎี กับ 2) การวิจัยที่เรียกว่า “การวิจัยเชิงประยุกต์” (Applied Research) ทั้งสองอย่างขึ้นอยู่กับว่าใครจะนำไปใช้ตามที่ต้องการอย่างไร เพื่อที่จะไขว้ไขว้กระบวนการของการศึกษาของแบบอย่างทั้งสอง จึงใคร่เสนอแนวการพิจารณาระหว่างการวิจัยทั้งสองดังนี้²⁷

จากแผนภูมิมินหน้าถัดไปนี้ การวิจัยเชิงทฤษฎีหรือสร้างทฤษฎี นักทฤษฎีจะเสนอผลงานออกมาอยู่เสมอ แม้ว่าจะเป็นการวิจัยเพื่อใช้ (research-to-use) ก็ได้ปรับปรุงและพัฒนาทฤษฎีให้

²⁷ Bastide Roger, *Applied Anthropology*, Croom Helm Ltd., London, 1973, หน้า 176.

รูปที่ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยพื้นฐาน หรือการวิจัยเชิงทฤษฎีกับการวิจัยเชิงประยุกต์ (ปรับปรุงจาก George M. Foster : *Applied Anthropology* หน้า 40)²⁸

ดีและก้าวหน้าขึ้นไปเรื่อยๆ เท่านั้น ส่วนการวิจัยเชิงประยุกต์นั้น ความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะถูกแปรเปลี่ยนไปในรูปแบบของการมุ่งให้บรรลุเป้าหมายตามความต้องการของสังคม เช่น การบริการทางการแพทย์ การบริโภคสินค้า การคมนาคมขนส่ง นักวิจัยเชิงประยุกต์จะเป็นทั้งนักเทคโนโลยีหรือนักประดิษฐ์ที่จะนำเอาผลจากความรู้ ไปสู่การปฏิบัติการเกี่ยวกับพัฒนาการบริการและเทคโนโลยี เพื่อมาตรฐานและคุณภาพของชีวิต การวิจัยของนักมานุษยวิทยาประยุกต์ก็เช่นกัน ถ้าหากจะนำผลไปใช้ก็ย่อมจะมีตัวแบบในการวางแนวทางการวิจัย เพื่อจะได้สอดคล้องกับทฤษฎีและวิธีการศึกษา ในกรณีเช่นนี้การวางตัวของนักมานุษยวิทยาประยุกต์จึงเปรียบเหมือนวิศวกรทางสังคม (Social Engineer) ที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญในการประยุกต์ แต่การที่สร้างตัวแบบ (Model) ก็จะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับเนื้อหาของมานุษยวิทยาอยู่นั่นเอง เช่น แนวความคิดพื้นฐานที่ว่าด้วยเรื่องวัฒนธรรม การประสานทางวัฒนธรรม พลวัตวัฒนธรรม ค่านิยม โครงสร้างทางสังคม และระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์ แต่จะแตกต่างกันอย่างก็เรื่องเทคนิคที่จะเข้าใจถึงพฤติกรรมของมนุษย์ที่ไม่ใช่เฉพาะการเสนอเพียงปรากฏการณ์ธรรมดา แต่จะเน้นหนักที่ควปัญหาที่เลือกออกมาวิเคราะห์ และคำนึงถึงผลที่จะนำไปใช้ ทั้งนี้ก็เพราะการวิจัยเชิงทฤษฎีและการวิจัยเชิงประยุกต์ต่างก็มีผลที่ออกมาเช่นกันแต่สำหรับกรวิจัยประยุกต์จะมีเป้าหมายสุดท้าย คือ นำไปสู่การปฏิบัติ หรือใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงการปฏิบัติการให้ดียิ่งขึ้น เช่น นิสัยในด้านการเกษตรหรือพฤติกรรมกรป้องกันสุขภาพซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อสังคมนั้น ๆ²⁹

²⁸ Foster George M., *Applied Anthropology*, Little Brown and Company, Boston 1966 หน้า 40.

²⁹ อ่างแล้ว หน้า 43.

ตัวอย่างสำหรับตัวแบบในการวิจัยเชิงประยุกต์และเชิงทฤษฎีที่ George M. Foster ที่ได้เสนอไว้จะเห็นได้ว่า การวิจัยเชิงประยุกต์นั้นมีเป้าหมายสุดท้ายที่แตกต่างกับการวิจัยเชิงทฤษฎี คือ การนำผลไปเพื่อการเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ จากรูปที่ 2 ต่อไปนี้ จะแบ่งออกเป็น 7 ขั้นตอน คือ

1. รูปแบบการวิจัย การวิจัยพื้นฐานหรือการวิจัยบริสุทธิ์ทางมานุษยวิทยาและผู้วิจัยด้านประยุกต์ อาจใช้แนวความคิดด้านทฤษฎี ระเบียบวิธีวิจัย ตลอดจนการวิเคราะห์เชิงทฤษฎีอย่างเดียวกัน คือ ที่เป็นนักมานุษยวิทยาที่สอนในมหาวิทยาลัย แต่จะต่างกันตรงที่ได้รับการฝึกฝนและมีความรู้ความสนใจเฉพาะด้าน

2-3. การเลือกหัวข้อการวิจัยและผู้ให้ทุน การวิจัยพื้นฐานนักมานุษยวิทยาจะเป็นผู้เลือกศึกษาปัญหาตามความสนใจเฉพาะตัวหรือสนใจในปัญหาขณะนั้น และผลที่ได้ก็เพียงตอบสนองความอยากรู้ของตนเอง ฉะนั้น จึงไม่แน่นอนว่าจะมีปัญหาอะไร ส่วนการวิจัยแบบประยุกต์ จะเป็นความต้องการของผู้ให้ทุน และเรื่องเป็นปัญหาที่ปรากฏอยู่ข้างหน้า เพื่อจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาด้านปฏิบัติการ ฉะนั้น เป้าหมายที่จะทำจึงค่อนข้างเด่นชัดและแน่นอนกว่า ซึ่งอาจมีองค์การหรือหน่วยงานที่จะให้ทุนสนับสนุน เช่น Ford Foundation, สภาวิจัยแห่งชาติ, WHO, USAID, FAO ตลอดจนมูลนิธิต่าง ๆ ฯลฯ

4. ผลของการวิจัย มีข้อแตกต่างกัน คือ การวิจัยแบบพื้นฐาน ก็คือความก้าวหน้าทางวิชาการที่ค้นพบข้อมูลใหม่ ทฤษฎีหรือข้อเสนอมใหม่ ๆ ใช้เพื่อเสนอในการประชุมทางวิชาการตามที่หัวข้อนั้น ๆ เกี่ยวข้องหรือเพื่อการเผยแพร่ หรือเพื่อรับการวิพากษ์วิจารณ์และตีพิมพ์ลงในวารสารต่าง ๆ ส่วนผลการวิจัยเชิงประยุกต์จะเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหา และเป็นประโยชน์ต่อนักวางแผน นักบริหารตลอดจนผู้ปฏิบัติการที่จะนำไปใช้ได้

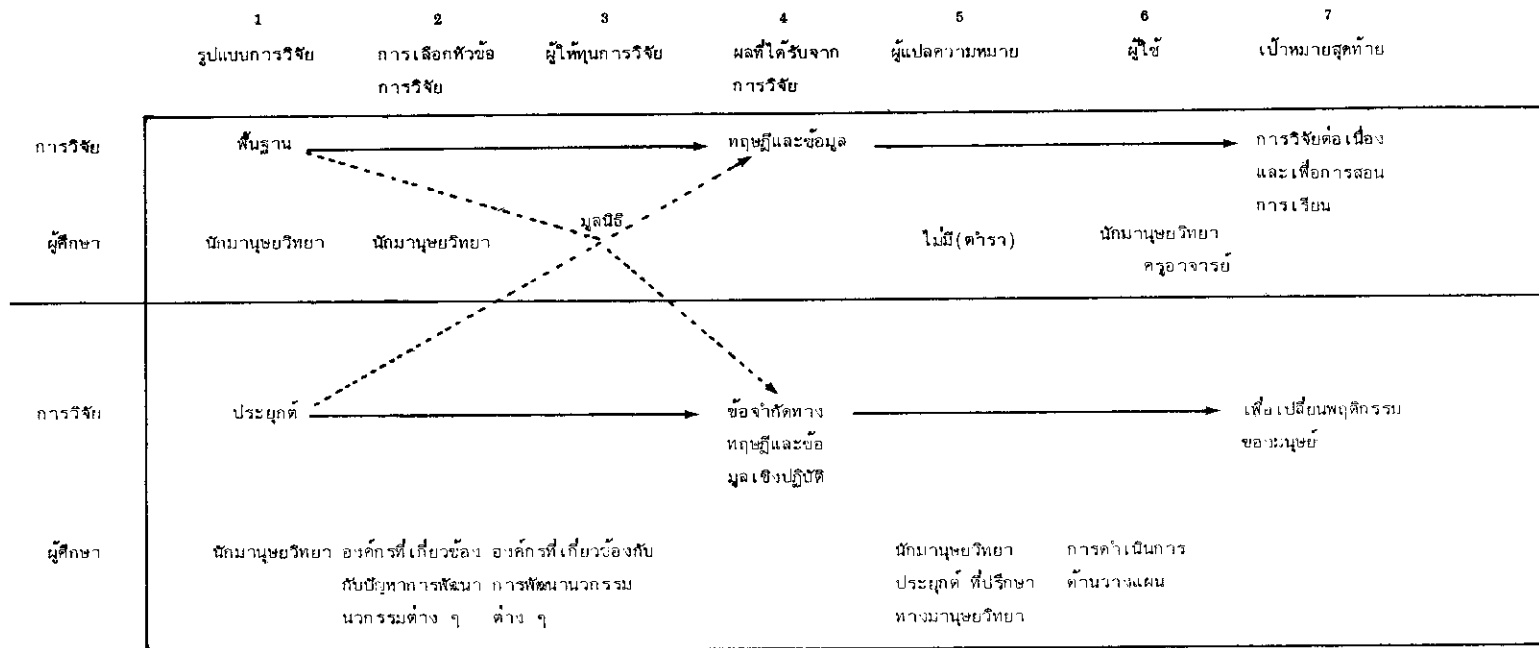
5-6. ผู้แปลความหมายและผู้ใช้ การวิจัยทางมานุษยวิทยาประยุกต์ก็เหมือนกับได้เรียนรู้เรื่องต่าง ๆ ตั้งแต่วิธีวิจัย การวิเคราะห์ก็เช่นเดียวกับการวิจัยแบบพื้นฐาน แต่มีข้อแตกต่างอยู่ที่ผู้ใช้ การวิจัยแบบพื้นฐานผู้ใช้ประโยชน์จากการวิจัย คือ นักมานุษยวิทยาเอง หรือผู้ที่อยู่ในแวดวงของนักมานุษยวิทยาหรือนักสังคมศาสตร์เท่านั้น ส่วนผู้ใช้ประโยชน์จากการวิจัยแบบประยุกต์นั้น คือ บุคลากรผู้ปฏิบัติการ ผู้กำหนดนโยบาย นักวางแผน ผู้บริหารโครงการ โดยเฉพาะโครงการพิเศษ ๆ เช่น การสาธารณสุข สวัสดิการสังคม การเกษตรกรรม การพัฒนาชุมชน เป็นต้น

สำหรับผู้แปลความหมายก็คือ ผู้อธิบายผลของการวิจัย ถ้าหากเป็นผู้ที่จะใช้ประโยชน์เองก็ไม่จำเป็นจะต้องอาศัยผู้อื่นช่วยตีความในด้านข้อมูลหรือทฤษฎีใหม่ ๆ แต่ถ้ามิใช่ก็อาจจำเป็นที่จะต้องขอความช่วยเหลือจากอาจารย์มหาวิทยาลัยหรือจากการค้นคว้าจากตำรา ส่วนการแปลความหมายของการวิจัยเชิงประยุกต์ ถ้าหากมิใช่ผู้เชี่ยวชาญทางด้านมานุษยวิทยาโดยพื้นฐานแล้ว การอาศัยกรอบแนวความคิดทางทฤษฎีทางมานุษยวิทยา จึงเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action-oriented research) ก็อาจเชิญอาจารย์มหาวิทยาลัยมาเป็นที่ปรึกษาเพื่อที่จะเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้หรือทฤษฎีพื้นฐานกับปัญหาที่กำลังดำเนินการศึกษาอยู่⁵⁰ เพราะจะช่วยหาคำตอบง่าย ๆ สำหรับนำไปใช้ระดมกับปฏิบัติการในสนามเกี่ยวกับเทคนิคและการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี

เกี่ยวกับการใช้ผลการวิจัย ถ้าหากนักมานุษยวิทยาประยุกต์เป็นผู้ช่วยนักบริหาร นักมานุษยวิทยาเองจะเป็นผู้ใช้ผลการวิจัยนั้นด้วยในรูปแบบของการให้ข้อเสนอแนะเรื่องต่าง ๆ โดยตรง

7. เป้าหมายสุดท้ายของการวิจัย เป้าหมายสุดท้ายหรือจุดหมายปลายทางของการวิจัยของทั้งสองรูปแบบมีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง การวิจัยเชิงทฤษฎีหรือการวิจัยพื้นฐานจะเป็นเรื่องของการเสริมการวิจัย และการเรียนการสอน เช่น เสริมในสาขามานุษยวิทยาตามที่ผู้วิจัยได้รับการศึกษายอมรับและเรียนมา ผู้วิจัยจะใช้ความรู้ความสามารถที่มีอยู่ทำการวิจัยและเสนอผลงานออกมาในรูปแบบของการเพิ่มพูนความรู้ใหม่แก่แวดวงวิชาการ มีลักษณะเป็นการทำงานที่อิสระ ไม่มีผู้ที่คอยบังคับหรือสั่งการหรือเป็นนายในการทำวิจัย ส่วนการวิจัยเชิงประยุกต์ นักมานุษยวิทยาที่ศึกษาค้นคว้าเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้นมีเป้าหมายคือ อาศัยผลความสำเร็จจากการวิจัยที่รออยู่ข้างหน้าไม่เพียงแต่จะต้องการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์ที่จะยอมรับการพัฒนาเทคโนโลยี หรือพัฒนาสังคม แต่จะหมายรวมถึงคุณภาพของชีวิตในสังคมนั้น ๆ ที่จะต้องดีขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการแพทย์และสาธารณสุข หรือการเกษตรกรรม เพราะการที่จะให้คนทั่วไปยอมรับวิธีการสมัยใหม่เป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนักต้องอาศัยทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายพฤติกรรมที่แปรเปลี่ยนไปตามเป้าหมายของโครงการพัฒนาเทคโนโลยีทั้งหลายและเป็นข้อเสนอที่ชัดเจนต่อผู้บริหาร หรือนักวางแผนอย่างสม่ำเสมอ เพื่อที่จะได้ปรับปรุงกลไกต่าง ๆ ให้มีความสมบูรณ์มากที่สุด

⁵⁰ อ้างแล้ว หน้า 49.

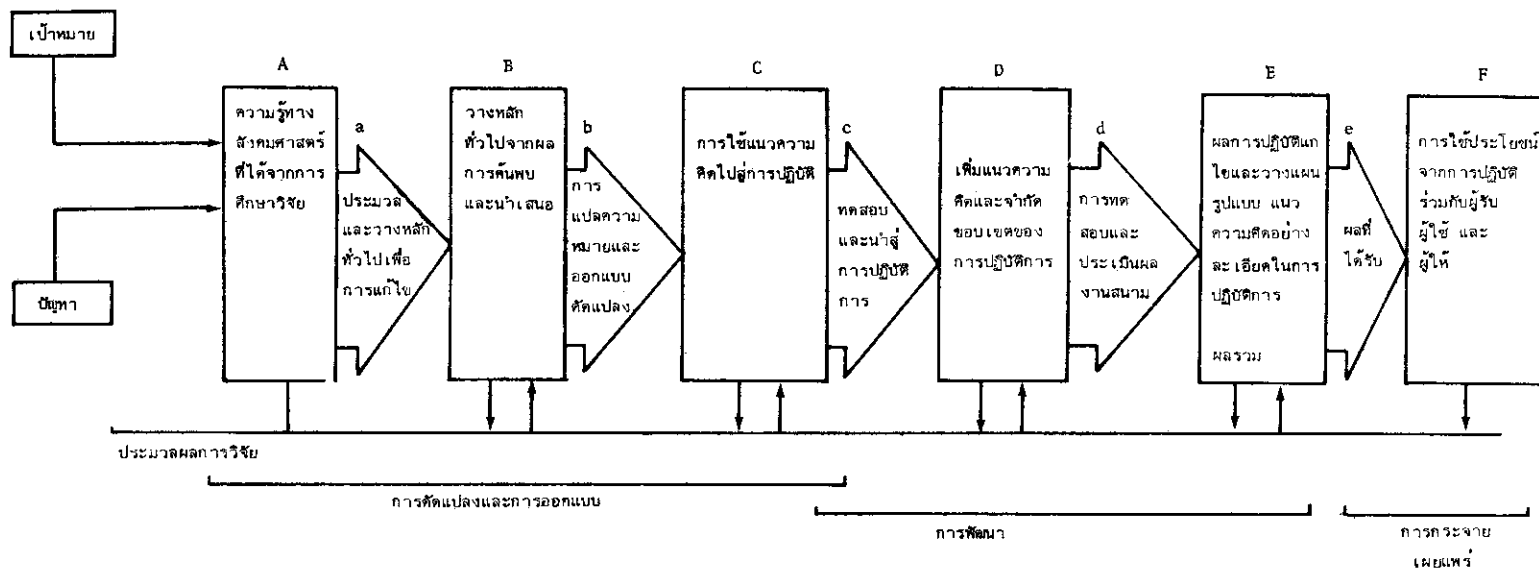
รูปที่ 2 ทฤษฎีกับการวิจัยเชิงประยุกต์ทางมานุษยวิทยา

แนวทางการวิจัยเชิงประยุกต์ จะดำเนินการได้ก็ต่อเมื่อมีปัญหาและเป้าหมาย (Problem & Goal) และตัวแบบต่อไปนี้จะเป็นการระดมสมองของการวิจัยเพื่อนำผลไปสู่การปฏิบัติของมนุษยวิทยาประยุกต์ ทั้งนี้เพราะจากประสบการณ์ที่ผ่านมา จะพบว่า มีช่องว่างและความห่างเหินทางสังคมค่อนข้างมาก ระหว่างผู้วิจัยปัญหา กับผู้ที่นำไปใช้ประโยชน์ เพราะการวิจัยประเภทพื้นฐานทางสังคมศาสตร์ยังไม่ค่อยปรากฏว่าได้นำไปใช้ได้เต็มที่ อาจจะเป็นเพราะมีการเขียนรายงานเป็นวิชาการมากเกินไปบ้างหรือไม่ก็เผยแพร่ไปไม่ถึงผู้ปฏิบัติบ้าง ตัวแบบที่จะนำเสนอนี้มีลักษณะที่จะเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มผู้ผลิตกับกลุ่มผู้ใช้ ซึ่งตรงกับแนวทางหรือเป้าหมายของมนุษยวิทยาประยุกต์ ที่จะค้นหาวิธีการและความรู้ใหม่ เพื่อการพัฒนาสังคมที่จะต้องอาศัยร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการและนักปฏิบัติ

ในตัวอย่างที่ปรากฏในรูปที่ 3 เป็นส่วนหนึ่งของวิธีการวิจัยเพื่อนำผลไปสู่การปฏิบัติ หรือเพื่อพัฒนาโครงการที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้ การวิจัยลักษณะนี้ National Science Foundation (USA) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า ในกระบวนการทั้งหมดจะประกอบด้วย การวิจัยพื้นฐาน การวิจัยประยุกต์ และการพัฒนา การวิจัยพื้นฐานได้กล่าวมาแล้วตั้งแต่ตอนต้น ๆ ว่าเป็นการวิจัยเพื่อจะได้เข้าใจกฎธรรมชาติของสังคมและเป็นการหาความรู้พื้นฐานที่อาจส่งผลไปถึงระยะยาว อาจสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาจากข้อเท็จจริงแต่ถ้าไม่นำไปประยุกต์ก็จะเป็นเพียงความรู้ทางวิชาการ การวิจัยประยุกต์จึงมีข้อแตกต่างที่มุ่งจะชี้แนะและแสดงให้เห็นถึงความหมายเพื่อนำไปสู่การใช้ให้บรรลุความต้องการ หรือเพื่อสนับสนุนหน่วยงาน หรือโครงการต่าง ๆ ที่จะนำไปพัฒนา ส่วนการพัฒนาในที่นี้ก็หมายถึงการที่ได้ใช้ผลงานการวิจัยและความรู้มาใช้เป็นเครื่องมือจัดระบบกำหนดวิธีการต่าง ๆ จากผลการวิจัยที่ได้ประยุกต์ศึกษาในเรื่องต่าง ๆ

Havelock (1968)³¹ เป็นผู้เสนอให้ใช้ความรู้ทางสังคมศาสตร์ในการพัฒนาและตัวแบบที่เกี่ยวกับกรวิจัยเพื่อการพัฒนาและเผยแพร่และกระจาย ที่จะสามารถมุ่งตรงไปสู่ประชาชนหรือผู้ใช้ ได้ตามความคิดของเขา ได้มีผู้สนับสนุนและใช้เป็นแนวทางการนำเอาวิธีการประยุกต์ทางสังคมศาสตร์ไปสู่การพัฒนาสร้างตัวแบบดังที่ปรากฏอยู่ในรูปที่ 3 นี้

³¹ Havelock, Ronald G., *Dissemination and Translation Roleled Knowledge Production and Utilization*, University of Oregon, 1968, หน้า 64.

รูปที่ ๘ ตัวอย่างในการนำกรวิจัยไปใช้ประโยชน์ในกระบวนการวิจัยและพัฒนาการ
 A B C D E F หมายถึง ขั้นตอนต่าง ๆ ของเรื่องที่สำคัญที่กำหนดขึ้น
 a b c d e หมายถึง ระดับต่าง ๆ ของการดำเนินการ

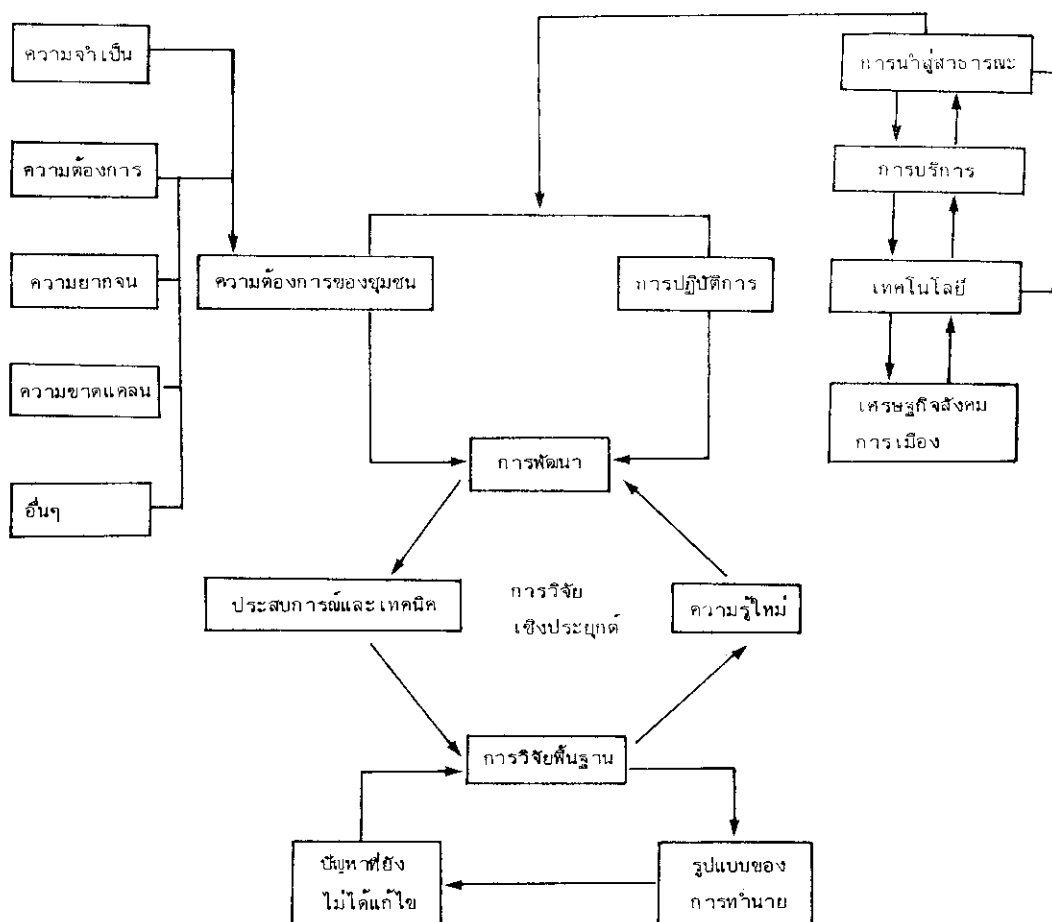

ในทัวแบบจะมี 6 ชั้นตอน และมี 5 ระดับด้วยกันที่เป็นเรื่องของการดำเนินการในแต่ละชั้นจะมีระยะต่าง ๆ ของกระบวนการคือ ระยะแรกเป็นการประมวลผลการวิจัย ระยะสองเป็นการคัดแปลงและออกแบบ ระยะที่สามเป็นการพัฒนา ส่วนระยะสุดท้ายเป็นการเผยแพร่และกระจาย ทัวแบบนี้จะเริ่มทันทีเป้าหมายของสังคมหรือปัญหาสังคมที่เป็นเรื่องของการพัฒนา เช่น ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การแพทย์ การเกษตร และมีนโยบายที่จะทำอย่างไรจะให้มีการบริการแก่มนุษยชาติได้ จากชั้น A จะเป็นความรู้ทางสังคมศาสตร์ที่ได้จากการศึกษาวิจัย หลังจากนั้นจะประมวลและวางหลักทั่วไปเพื่อการแก้ไขซึ่งเป็นขั้นดำเนินการ โดยจะอาศัยข้อมูลที่เชื่อถือได้ไม่ว่าจะเป็นผลการวิจัยทั้งปฐมภูมิหรือทุติยภูมิ ชั้น B เป็นการรวบรวมผลและวางหลักทั่วไปจากสิ่งที่พบมากยิ่งขึ้นจากหลาย ๆ ทางของความสัมพันธ์ตั้งแต่สองตัวแปรขึ้นไป ระยะ b เป็นการแปลความหมาย จากภาษาวិชาการมาเป็นภาษาพื้น ๆ ที่เข้าใจได้ และวางแนวทางการออกแบบบนพื้นฐานของข้อเท็จจริง ชั้น C เป็นขั้นการใช้แนวความคิดไปสู่การปฏิบัติ เป็นกระบวนการนำผลที่แปลความหมายมาแล้ว ออกแบบมาแล้วมาตระเตรียมให้กระชั้น ระยะ c เป็นระยะทดสอบและนำไปสู่การปฏิบัติ

การดำเนินการระยะนี้ จะมีลักษณะค่อนข้างพิเศษ เช่น จะต้องรู้ถึงเรื่องที่จะจัดดำเนินการ เช่น ข้อมูลด้านวัตถุดิบ ทรัพยากร และพฤติกรรมของผู้ที่จะปฏิบัติการ โดยเฉพาะแนวความคิดจะต้องชัดเจนและบ่งชี้แน่นอนที่ได้จากการทดสอบมาแล้ว ชั้น D เป็นขั้นเพิ่มความลึกซึ้งไปอีกแต่ก็จำกัดขอบเขตของการปฏิบัติการให้อยู่ในวิถีที่พอดี เพื่อที่จะทำงานได้เพราะผลที่ได้อาจมีทั้งรายละเอียดมากมายหรือน้อยเกินไป ส่วนระยะ d เป็นการทดสอบและประเมินผลจากการปฏิบัติการ เช่น จะมีการใช้สื่อ ทั้งนี้เพื่อให้ผลที่ออกมามีประสิทธิภาพ การทดสอบการปฏิบัติการและประเมินผลจะต้องทำโดยระมัดระวัง และ คำนึงถึงเงื่อนไขต่าง ๆ การทดสอบอาจเลือกบริเวณใดบริเวณหนึ่งหรือกลุ่มผู้ใช้กลุ่มใดก็ได้ และฝึกฝนผู้ที่ออกไปประเมินให้เข้าใจปัญหาและงานที่จะต้องทำ ชั้น E จึงเป็นขั้นสำคัญเพราะจะดูผลของการปฏิบัติและเป็นขั้นกำหนดผลกระทบของแนวความคิด ตลอดจนผลที่ได้จากการปฏิบัติต่อผู้ใช้ การประเมินจะใช้วิธีวิจัยร่วมกับผู้ปฏิบัติงานในสนามในการวิเคราะห์ผล สำหรับระยะสุดท้าย คือระยะ e นั้น เป็นระยะที่จะกระจายผลที่ได้ออกไปสู่ขั้นสุดท้าย ระยะนี้จะมีการใช้สื่อ และอาศัยผู้ชำนาญการถ่ายทอด เช่น มีคู่มือ แบบฟอร์ม อุปกรณ์ต่าง ๆ ระยะนี้เป็นระยะสำคัญของการพัฒนา การดำเนินการ

จะต้องคำนึงถึงพฤติกรรมของคน เช่น ทักษะคติ ความต้องการ ความคิดเห็นของผู้นำ อาจจะต้องมีการอบรมที่จะกระจายผลไปสู่ผู้รับให้ได้มากที่สุด สำหรับขั้นสุดท้ายคือ F จะเป็นผลรวมที่แสดงให้เห็นถึงกระบวนการของการวิจัยและพัฒนา ซึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ให้-ผู้รับ ผู้จัดการ-ผู้ใช้ หรือ ผู้ให้บริการ-ผู้รับบริการ

เมื่อพิจารณาแนวความคิดเชิงระบบแล้วการวิจัยเชิงประยุกต์นั้น จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัยพื้นฐานที่ค้นหาปัญหาเพื่อนำผลอันหมายถึงความรู้ใหม่กลับขึ้นไปสู่การพัฒนา (ดูในรูปที่ 4) ในวงจรของการวิจัยเชิงประยุกต์จะพบว่า ความรู้ใหม่ ประสบการณ์ และเทคนิค จะช่วย

รูปที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างการวิจัยเชิงประยุกต์กับการพัฒนา (ปรับปรุงจาก R.E. Gibson, "A system Approach to Research Management" ใน James R. Bright ed., *Research, Development and Technological Innovation*, Homewood, Illinois : Richard D. Irwin Inc., 1964, หน้า 34.)

เสริมการวิจัยพื้นฐานให้มีความแม่นยำมากขึ้น นอกจากนี้ผลการพัฒนาจะแปร ไปเป็นการปฏิบัติให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนในทำนองเดียวกัน การปฏิบัติจะแปรสภาพเป็นการนำไปสู่สาธารณะ บริการ โดยกระบวนการพัฒนาเทคโนโลยี ให้สอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง แต่ขณะเดียวกันการโต้กลับจะสะท้อนกลับขึ้นมา ถึงความสัมพันธ์ระหว่างการปฏิบัติกับความต้องการของชุมชนด้วย ความสัมพันธ์ของการวิจัยเชิงประยุกต์ดังกล่าว เป็นแผนภูมิที่เกี่ยวข้องกับการมองปัญหาแบบภาพรวม (Holistic Approach) ของปัญหาเพื่อการแก้ไข.

ประสบการณ์ในงานพัฒนาชนบทของ สมาคมเทคโนโลยีที่เหมาะสม

ชาญชัย ลิ้มปียากร
พลทรัพย์ สอนเมือง

ความนำ

การพัฒนาชนบท คือ การแก้ปัญหาชนบทอันเนื่องมาจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา การพัฒนาประเทศที่กล่าวนี้ คือ การทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ เช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรมทำให้ต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูง มีการนำทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งประเทศขึ้นมาใช้ประโยชน์ และมีการเร่งการผลิตในภาคเกษตรเพื่อการส่งออก ทำให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มีกลไกแผ่คลุมภายในประเทศ และมีการเชื่อมโยงกันระหว่างประเทศ

การพัฒนาเช่นนี้ได้สร้างปัญหาการพึ่งพิงระหว่างประเทศในด้านเทคโนโลยี เกิดการขาดดุลการค้า เกิดการแตกสลายของชุมชนชนบทและสร้างความพึ่งพิงระหว่างชนบทกับเมือง

แนวการแก้ปัญหาชนบทนั้นสะท้อนออกมาหลายแนว แนวคิดจากธุรกิจเอกชนที่เน้นการจัดระบบการผลิตใหม่ โดยการทำให้เอกชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจใหญ่ที่มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การผลิตให้ดำเนินการภายใต้ระบบบริหารที่รวมศูนย์ มีการใช้เทคโนโลยีในการผลิตและการบริหาร การพัฒนาเช่นนี้เป็นระบบการเกษตรที่ก้าวหน้าและมีการดำเนินงานเขตเศรษฐกิจที่มีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอและมีสถาบันการเงินให้การสนับสนุน เช่น โครงการหนองหว้าหรือโครงการเกษตรแผนใหม่ ในบางท้องที่ของจังหวัดอุรุษยาและจังหวัดใกล้เคียง

แนวการแก้ปัญหาชนบทยากจน ที่มาจากภาครัฐบาลนั้นยังไม่มีแนวคิดในการแก้ปัญหาที่ชัดเจน ยังไม่มีคำตอบว่าชาวชนบทจะอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจใหญ่อย่างไร แต่มีความพยายาม

ที่จะแก้ปัญหาโดยอาศัยหลักการมีส่วนร่วมของชาวชนบทในการพัฒนา มีเป้าหมายเพียงแค่ให้เขาพออยู่รอด

สำหรับแนวคิดที่มาจากองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น มีสิ่งที่ชี้ให้เห็นว่าจะอาศัยหลักการที่ให้ชนบทพึ่งตนเองและลดการพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจใหญ่ หรือความพยายามที่จะแยกชุมชนออกจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจของสังคม โดยการแสวงหาวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมและการใช้เทคโนโลยีที่ชาวชนบทสามารถควบคุมได้

แนวความคิดหนึ่งซึ่งพัฒนาขึ้นจากชาวชนบทเอง อันเกิดจากความสำนึกต่อปัญหา ระบบที่เขาดำรงอยู่ คือ เขาต้องพยายามสร้างอำนาจต่อรองขึ้นมา ทำให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกร กลุ่มเกษตรกรเหล่านี้จะอาศัยวิธีการที่จะทำให้อยู่ได้ภายใต้ระบบนี้ด้วยการใช้มาตรการทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งเป็นวิธีการทั่วไปในประเทศเสรีนิยม

แนวความคิดทั้ง 4 ประการนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ซึ่งความแตกต่างของแนวความคิดคงจะเนื่องจากลักษณะพิเศษของแต่ละพื้นที่ และความแตกต่างของความผูกพันกับระบบเศรษฐกิจใหญ่ นอกจากนี้ยังมีสาเหตุอันเนื่องมาจากพัฒนาการด้านจิตสำนึกของชาวชนบทเอง ซึ่งมีการพัฒนาไม่เสมอกัน

ผู้เขียนให้ความสนใจต่อแนวความคิด 2 แนว คือ การพึ่งตนเองและแนวความคิดที่สร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจและการเมือง เหตุผลเพราะเนื่องจากแนวความคิดใน 2 ประการแรกนั้นได้รับการสนับสนุนและผลักดันจากองค์กรที่มีอำนาจทั้งทางเศรษฐกิจและทางการเมืองอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นใดๆ ต่อการสนับสนุนทางด้านเทคโนโลยี

บทความที่เสนอนี้จะเสนอจากปัญหาหรือปมธรรมที่สมาคม ฯ ทำและได้พบกับปัญหาต่างๆ และหลังจากนั้นก็เสนอทัศนะกว้างๆ ต่อปัญหาเทคโนโลยีและการพัฒนา และรวมทั้งข้อเสนอแนะซึ่งคงจะเป็นประโยชน์ต่อวงการพัฒนาทั่วไป

1. โครงการของสมาคม ฯ ในระยะเวลาที่ผ่านมา

การเสนอประสบการณ์ของสมาคม ฯ เพื่อให้ผู้ที่สนใจได้รับทราบนั้น คงจะต้องเสนอผลการดำเนินงานที่ผ่านมาของสมาคม ฯ ทั้งนี้เพื่อจะให้เห็นภาพของสมาคม ฯ ในแง่บทบาทและแนวความคิดในการนำเทคโนโลยีมาพัฒนาชนบท รวมไปถึงแนวความคิดในการพัฒนาชนบท

ทั่ว ๆ ไปแล้ว อย่างไรก็ตามสิ่งที่พึงเข้าใจว่าการกำหนดบทบาทของสมาคมฯ ในการแก้ปัญหา นั้น นอกจากจะกำหนดจากปัญหาของชนบทที่เป็นอยู่แล้ว ยังต้องกำหนดจากปัจจัยที่เป็นประโยชน์ที่ปวงที่สมาคมฯ มีอยู่ หรือสามารถที่จะแสวงหามาได้ ดังนั้นจึงพบว่าการพัฒนาชนบทของสมาคมฯ อาจจะมีวิธีการที่แตกต่างกับหน่วยงานอื่น ๆ ที่เคยทำมาแล้ว หรือกำลังทำอยู่ก็ตาม แต่ทั้งนี้แนวความคิดต่อการพัฒนาคงจะมีความแตกต่างกันไม่มากนัก

การทำงานของสมาคมฯ ที่ผ่านมามีได้ทำโครงการซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ประเภท แต่ละประเภทนั้นมีปัญหาและอุปสรรคที่แตกต่างกันดังนี้ คือ

1.1 โครงการบริการด้านเทคนิค

เป็นโครงการที่สมาคมฯ เน้นการให้บริการทางเทคนิคแก่ชนบทต่าง ๆ ซึ่งจะมีผลต่อการเสริมงานพัฒนาชนบทขององค์กรพัฒนาเอกชนและของชุมชนที่มีการรวมกลุ่มกันดีแล้ว สมาคมฯ ได้ให้คำปรึกษาทางเทคนิค ประเมินความเป็นไปได้ของโครงการเทคนิคต่างๆ ที่องค์กรในพื้นที่เสนอมา ออกแบบด้านวิศวกรรม ประเมินค่าใช้จ่าย และทำการก่อสร้างให้ ตัวอย่างที่ได้ทำมา เช่น การจัดหาแหล่งน้ำ การจัดระบบชลประทานในพื้นที่ขนาด 20-40 ไร่ การพัฒนาเครื่องสูบน้ำระดับหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น เป็นต้น

สมาคมฯ กำหนดบทบาทที่จะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องโดยตรงในปัญหาอันสลับซับซ้อนของชุมชน แต่อาจช่วยวินิจฉัยถึงผลกระทบในการนำเทคโนโลยีมาใช้กับชุมชนว่าจะเป็นอย่างไร ที่จะเกี่ยวข้องอยู่กับคือ การประสานงานกับผู้นำหรือนักพัฒนาที่ทำงานอยู่ในพื้นที่เท่านั้น

ปัญหาที่สมาคมฯ ต้องปรับปรุงแก้ไข คือ

1. ทีมงานต้องพร้อมและมีความสามารถในระดับมืออาชีพ ซึ่งประกอบด้วยทีมงานศึกษาและออกแบบ กับทีมงานดำเนินงานและก่อสร้าง ทีมงานศึกษาและออกแบบนั้นจัดตั้งขึ้นค่อนข้างถาวรเพราะปัญหาที่ทำได้อาจซ้ำกันและต้องทำงานต่อเนื่องหรือทำหลาย ๆ โครงการในประเภทเดียวกัน ทีมงานนี้คัดเลือกเอาจากกรรมการและสมาชิกในสาขาอาชีพที่เกี่ยวข้อง ส่วนทีมงานดำเนินงานและก่อสร้างนั้นเป็นเจ้าหน้าที่ด้านเทคนิค ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ประจำของสมาคมฯ ในระยะแรก ๆ มีปัญหาที่ด้านบุคลากรที่มีความสามารถในการทำงาน แต่ปัจจุบันได้แก้ไขไปได้บ้างแล้ว สมาคมฯ คงจะต้องพยายามสร้างหรือก่อตั้งทีมงานที่มีความเชี่ยวชาญหลาย ๆ ด้านเพิ่มขึ้น เพราะความต้องการและปัญหาในพื้นที่มีหลากหลาย

2. การทำโครงการต่าง ๆ นั้น จำเป็นต้องมีข้อมูลทางเทคนิคจากพื้นที่ ๆ ถูกต้อง มีการจัดเก็บเป็นระบบและบันทึกต่อเนื่องเป็นเวลานานพอที่จะคาดถึงผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้ ข้อมูลเหล่านี้ต้องอาศัยจากหลายฝ่าย เช่น จากนักวิชาการ หรือหน่วยงานของรัฐ แต่ที่ผ่านมา สมาคม ฯ ยังไม่สามารถรวบรวมข้อมูลเหล่านี้ได้เพียงพอ จึงจำเป็นต้องอาศัยนักวิชาการมาร่วมจัดทำ

3. งานเทคนิคมีความจำเป็นที่ต้องใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งมีโรงงาน (work shop) ขนาดย่อย เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการทำงานบางประเภทที่จำเ็นได้ ซึ่งต้องลงทุนสูงเมื่อเทียบกับเงินทุนดำเนินการประจำปีของสมาคม ฯ ดังนั้น สมาคม ฯ ต้องมีแผนระยะยาวในการจัดทำโครงการนี้ขึ้น ปัจจุบันสมาคม ฯ จึงยังมีขีดความสามารถทางเทคนิคที่จำกัดมาก

1.2 โครงการส่งเสริมและเผยแพร่เทคโนโลยี

สมาคม ฯ ได้เน้นบทบาทในด้านที่จะกระตุ้นให้ชาวบ้านได้ใช้เทคโนโลยีมาเป็นเครื่องมือในการปรับปรุงความเป็นอยู่ของเขา โดยที่เทคโนโลยีดังกล่าวมีความสอดคล้องเหมาะสมกับลักษณะการทำมาหากินของชาวบ้านและไม่ซับซ้อนเกินกว่าความสามารถและระดับฝีมือของชาวบ้าน จะพืงนำมาใช้ได้ ทั้งนี้การทำโครงการนี้สมาคม ฯ มีหลักการที่ว่า

1. ศึกษาและรวบรวมเทคโนโลยีที่ชาวบ้านพัฒนาด้วยตัวเอง
2. ใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์และพัฒนาเทคโนโลยีนั้น ๆ
3. แลกเปลี่ยนประสบการณ์ที่แตกต่างกันระหว่างชุมชน
4. เลือกรวบรวมเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากสถาบันการศึกษาหรือจากต่างประเทศ เพื่อนำมา

เผยแพร่

การทำงานส่งเสริมและเผยแพร่เทคโนโลยีนี้ สมาคม ฯ ต้องให้ความสำคัญกับการประชาสัมพันธ์และต้องทราบถึงความต้องการของพื้นที่และวิธีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาของชาวบ้านและนักพัฒนาที่อยู่ในพื้นที่นั้น ๆ

สิ่งที่คาดหวังในการทำโครงการนี้ คือ ชาวบ้านจะเกิดทักษะในระดับที่สามารถใช้เทคนิคมาแก้ปัญหาของเขาได้ ดังนั้นกิจกรรมหลักของโครงการก็คือ การฝึกอบรมความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีประเภทต่าง ๆ ซึ่งสมาคม ฯ จะต้องออกตระเวนสาธิตและฝึกอบรมให้แก่ชาวบ้านที่ต้องการ

ปัญหาที่สมาคม ฯ ต้องนำมาพิจารณาหาทางแก้ไขมีดังนี้ คือ

1. สมาคม ฯ ยังไม่สามารถทราบทัศนคติของชาวบ้านเกี่ยวกับเทคโนโลยี เป็นต้นว่า
  - ชาวบ้านคิดและรู้สึกอย่างไรต่อปัญหาที่เขาประสบอยู่และขบวนการแก้ปัญหาของชุมชนที่เขาอยู่นั้น เขาให้ความสำคัญแค่ไหนต่อการนำเทคโนโลยีมาใช้แก้ปัญหา
  - ชาวบ้านมีความคิดที่สามารถแยกแยะได้หรือไม่ว่า เทคโนโลยีที่เข้ามาสู่ชุมชนไม่ว่าจะด้วยวิธีใดก็ตาม ประเภทไหนบ้างที่เป็นผลดีต่อชุมชน และประเภทไหนบ้างที่ไม่เป็นผลดีหรือไม่เหมาะสมกับชุมชนของเขา

สมาคม ฯ เคยพบว่าเทคโนโลยีบางประเภท ซึ่งเป็น สิ่งประดิษฐ์ที่ใช้แรงคนและสัตว์ ชาวบ้านให้ความสนใจน้อยแต่กลับให้ความสนใจอย่างมากกับสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นเครื่องยนต์กลไกที่ใช้น้ำมันซึ่งมีประสิทธิภาพสูงกว่าและสะดวกสบายมากกว่า แต่ก็ยังพียงพียงกับระบบภายนอกชุมชน อีกทั้งราคาก็สูงและค่าใช้จ่ายในการทำงานก็สูงด้วย

2. สมาคม ฯ ยังไม่ทราบถึงความต้องการของชาวบ้านว่างานประดิษฐ์ประเภทไหนบ้างที่เขามีความต้องการ ส่วนมากจะตระเตรียมไปเสนอในสิ่งที่สมาคม ฯ สามารถสร้างขึ้นได้ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการคาดเดาว่าชาวบ้านคงจะสนใจ

3. สมาคม ฯ ยังมีข้อจำกัดอยู่มากในการสร้างหรือรอบรู้ในสิ่งประดิษฐ์อีกหลายประเภทที่ชาวบ้านมีความต้องการนำมาใช้งานจริง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่สมาคม ฯ จะต้องปรับปรุงตนเอง

1.3 โครงการราชสีไศล

ราชสีไศล : เราจะช่วยกันได้อย่างไร

โครงการสาธารณสุขชุมชนของโรงพยาบาลราชสีไศล ได้รับทุนจากรัฐบาลเบงเข็งเป็นเวลา 3 ปี เพื่อแก้ปัญหาเด็กขาดอาหารและปัญหาด้านสาธารณสุขของชาวบ้านในเขตอำเภอราชสีไศล ทางโครงการได้เข้าไปดำเนินงานที่บ้านโนนสมบูรณ์และบ้านหนองบัวคงตำบลคำแหง โดยเริ่มงานด้วยการตั้งศูนย์โภชนาการและพัฒนา นำเด็กก่อนวัยเรียนที่ตรวจพบว่าขาดอาหาร มาเลี้ยงที่ศูนย์ในตอนกลางวัน ขณะเดียวกันทางโครงการได้สังเกตเห็นว่าการแก้ปัญหาเด็กขาดอาหารนั้นไม่สามารถจะแก้ได้โดยการนำเด็กมาเลี้ยงอย่างเดียว เพราะเมื่อเด็กกลับไปที่บ้านจะพบกับสภาพเดิมอีก การแก้ปัญหานี้ น่าจะเข้าไปแก้ปัญหาที่พ่อแม่ของเด็กด้วย โครงการจึงดำเนินงานพัฒนาชุมชนด้าน

อื่น ๆ ควบคู่ไปกับงานสาธารณสุขและงานเด็กขาดอาหาร โดยมีศูนย์เด็กเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาออกไป ในขณะนี้ชาวบ้านมีกลุ่มออมทรัพย์และมีการเลือกตั้งกรรมการศูนย์

สมาคม ฯ ในขณะนั้นการดำเนินงานโครงการยังไม่ชัดเจนนัก เนื่องจากปัญหาด้านเงินทุนและบุคลากร สมาคม ฯ มีบทบาทเสริมงานขององค์กรพัฒนาอื่นให้สมบูรณ์เช่นทางบ้านเทคโนโลยีที่เหมาะสม ก็เริ่มหลังจากได้พบปะพูดคุยกับผู้ประสานงานโครงการและลงไปเยี่ยมชมโครงการของศูนย์แล้วจึงได้พิจารณาที่จะไปร่วมงานพัฒนากับโครงการ ฯ

แรกที่เกี่ยวสมาคม ฯ จะเข้าไปเผยแพร่เทคโนโลยีผ่านทางศูนย์โดยวิธีสร้างต้นแบบและสาธิตให้กับศูนย์เพราะมองว่าศูนย์จะเป็นตัวกลางในการเผยแพร่วิทยาการลงสู่ชาวบ้าน วิทยาการที่คาดว่าจะเอาไปเผยแพร่มีการทำอิฐ-ดินซีเมนต์ การสร้างบ่อหมักก๊าซชีวภาพ การสร้างถังเก็บน้ำฝนซีเมนต์เสริมไม้ไผ่ และการส่งเสริมการทอดผ้าด้วยกักระตุก แต่หลังจากการพิจารณา ร่วมกับเจ้าหน้าที่ของโครงการแล้วเห็นว่า วิทยาการที่เสนอไปส่วนใหญ่จะเป็นภาวะวิกฤติที่อยู่ในศูนย์ซึ่งหลังจาก 3 ปีไปแล้วจะเป็นอย่างไรยังไม่แน่ หลายอันอาจจะเป็นอนาถาวิสัย การเผยแพร่ลงสู่ชาวบ้านทำได้ยาก และโครงการส่วนใหญ่ที่ศูนย์ ฯ ทำ มักยึดติดอยู่ที่ศูนย์ไม่ลงไปสู่ชุมชนอย่างแท้จริง ทางเจ้าหน้าที่อยากให้ดำเนินงานที่ลงไปทำกับชุมชนโดยตรงมากกว่า ดังนั้นวิทยาการของสมาคม ฯ จึงตัดประเภทถาวรวัตถุออกไปเหลือแต่การส่งเสริมการทอดผ้าด้วยกักระตุกเพียงอย่างเดียว

หนองบัวดงและโนนสมบูรณ์ : พื้นที่เป้าหมาย

หมู่บ้านทั้งสองเปรียบเสมือนเป็นหมู่บ้านเดียวกันเพราะบ้านโนนสมบูรณ์นั้นแยกออกมาจากบ้านหนองบัวดงประมาณ 16 ปี บ้านหนองบัวดงมีอายุประมาณ 200 ปี มีวัดและโรงเรียนกันกลางระหว่างหมู่บ้านทั้งสอง มีบ้าน 230 หลังคาเรือน ประชากร 1,050 คน มีสถานีอนามัยชั้น 2 ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ 2 คน มีสถานีตำรวจภูธรตำบล 1 แห่ง มีตำรวจประมาณ 15 คน ชาวบ้านทำนาเป็นอาชีพหลัก ถือครองที่ดินอยู่ในระหว่าง 4-45 ไร่ ฐานะยากจน มีแหล่งน้ำที่สำคัญ คือ หนองบัวดงมีพื้นที่ประมาณ 200 ไร่ นอกจากนั้นยังมีแหล่งน้ำอื่นในบริเวณใกล้เคียง คือ ห่างไปประมาณ 2 กิโลเมตร มีลำน้ำเสียวไหลผ่าน เมื่อ 2-3 ปีมานี้ ชาวบ้านประสบปัญหาหน้าท่วม ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจแยกลงไปอีก เมื่อว่างจากทำนา พ่อบ้านและคนหนุ่มสาวจะไม่ขายแรงงาน

ในแหล่งอื่น คนที่อยู่เคยปลูกแตงโม แต่ปัจจุบันถูกทางการสั่งห้าม เพราะบุกรุกป่าสงวน นอกจากนั้นก็ยังมีงานตัดไม้ เลื่อยไม้เต๊อน ปลูกผักเล็ก ๆ น้อย ๆ เลี้ยงไหมและทอผ้าเก็บไว้ใช้เอง ในหมู่บ้าน มีการส่งเสริมการศึกษาสำหรับเยาวชน มีคนได้เรียนในระดับอุดมศึกษาประมาณ 10 กว่าคน การแลกเปลี่ยนสิ่งของกันเองภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้านยังดำรงอยู่ เศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับนอกหมู่บ้านคือ สัมพันธ์กับ อำเภอรายสีไศล ชาวบ้านจะนำของไปขาย เช่น ข้าว มีการซื้อปุ๋ยและเครื่องมือเครื่องใช้จากอำเภอ มีรถสองแถววิ่งระหว่างหมู่บ้านกับอำเภอวันละ 1 เที่ยว

ความสัมพันธ์ภายในชุมชนยังไม่ดีนัก ชาวบ้านแบ่งกันเป็นหลายกลุ่มหลายพวก เช่น กำนัน พระ ครูใหญ่ และตำรวจไม่มีบทบาทมากนัก

สหกรณ์ใหม่ : ความหวังใหม่

การเลี้ยงไหมและการทอผ้าเป็นสิ่งที่ชาวบ้านทำกันมาตั้งแต่สมัยโบราณทุกครั้งเว้นโดยใช้เวลาว่างจากการทำนา ส่วนใหญ่จะทอไว้ใช้เองจนมาถึงสมัยปัจจุบัน จากสภาพการผลิตที่เปลี่ยนไปของสังคมทำให้การเลี้ยงไหม และการทอผ้าลดลง ชาวบ้านหันมานิยมเสื้อผ้าสำเร็จรูปมากขึ้น ไหมที่เลี้ยงได้ถ้าไม่นำไปทอผ้าก็จะเก็บไว้แลกเปลี่ยนกับเสื้อผ้าสำเร็จรูป หรือขายให้กับพ่อค้าเร่ ซึ่งจะเสียเปรียบพ่อค้าเร่ถึงเกือบร้อยละ 100

ในหนองบัวแดงและโนนสมบูรณ์เฉลี่ยมีคนเลี้ยงไหมประมาณ 65% สามารถผลิตไหมได้ปีละไม่ต่ำกว่า 250 กก. คิดมูลค่าตามราคาพ่อค้ามารับซื้อประมาณ 93,750 บาทและจากไหมนี้ทำให้เงินจำนวนนี้เข้าไปสู่หมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งมีงานทำไม่ต้องไปขายแรงงานในเมืองใหญ่และช่วยแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชาวบ้านได้

การทอผ้าในในสายตาของสมาคม ฯ ชาวบ้านมีขีดความสามารถอยู่แล้วเป็นวิถีชีวิตเดิมของชาวบ้านเพียงแค่ปรับปรุงเครื่องทอและกรรมวิธีการย้อมสีก็จะช่วยให้ได้ผลผลิตสูงขึ้น คุณภาพของผ้าดีขึ้น และจากการพยายามศึกษาข้อมูลของตลาดผ้าไหม เราก็พบว่าถ้าไหมยังเป็นที่ยังต้องการของตลาดอยู่ ปัญหาสำคัญอีกอันหนึ่งที่เรากำลังถึง คือ ทำอย่างไรการจัดการเรื่องผ้าไหมจะทำได้โดยชาวบ้าน ผลประโยชน์ที่ได้รับก็กลับคืนไปสู่ชาวบ้านไม่ใช่พ่อค้าคนกลาง คำตอบของเราคือรูปแบบการจัดการแบบสหกรณ์ที่ชาวบ้านเป็นเจ้าของ มีสมาชิกส่วนหนึ่งผลิตเส้นไหมขายกับ

สหกรณ์ สมาชิกอีกส่วนหนึ่งแปรสภาพเส้นไหมเป็นผ้าไหม ทั้งหมดร่วมกันจัดการเราคาว่า สหกรณ์คงจะเป็นองค์กรเศรษฐกิจของชุมชนที่สามารถจะต่อรองกับระบบเศรษฐกิจภายนอกได้

เมื่อประกอบเหตุผลทั้งหลายเข้าด้วยกันแล้วจึงมีความเชื่อมั่นว่า ได้พบความเหมาะสม และความสอดคล้องกันของปัญหาและวิธีการแก้ สมาคม ฯ จึงตกลงใจจะดำเนินการเรื่องนี้อย่างที่ โดยมีเป้าหมายว่า

1. เพื่อส่งเสริมอาชีพการทอผ้าไหมของชาวบ้านให้สามารถเพิ่มพูนรายได้ของครอบครัว
2. เพื่อให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ขบวนการกลุ่มเพื่อการแก้ปัญหาของตนเอง โดยการจัดตั้งสหกรณ์ทอผ้าไหมของชุมชน อันเป็นองค์กรเศรษฐกิจพื้นฐานที่จะขยายตัวไปสู่การพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ ต่อไป

ทอผ้า : ไม่ใช่ง่ายอย่างที่คิด

ก่อนดำเนินงานเจ้าหน้าที่ของสมาคม ฯ และศูนย์ได้พยายามจัดแบ่งหน้าที่กันตามความถนัด โดยเจ้าหน้าที่ศูนย์รับในเรื่องกระบวนการกลุ่มและการทำงานความติดกับชุมชน ส่วนเจ้าหน้าที่สมาคม ฯ จะเป็นฝ่ายประสานงานทางด้านเทคนิควิทยากรที่จะเผยแพร่กับชุมชน

มกราคม 2525 เจ้าหน้าที่ของศูนย์ได้พาแม่บ้านประมาณ 10 คนและช่างในหมู่บ้านไปดูการฝึกทอผ้าของกลุ่มแม่บ้านตำบลหัวช้าง อำเภออุทุมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 30 กิโลเมตร และหลังจากนั้นได้พาตัวแทนกลุ่มแม่บ้านประมาณ 6 คน ไปร่วมอบรมกับกลุ่มแม่บ้านขององค์กรอนุเคราะห์เด็กที่ขอนแก่น ซึ่งในการอบรมนั้นก็พาชาวบ้านไปดูการทอผ้ามัดหมี่ที่ อำเภอชนบทด้วย หลังจากกลับมาแล้วได้มีการสอบถามถึงความสนใจของการร่วมฝึกอบรมการทอผ้าด้วยก็กระตือรือร้น ปรากฏว่ามีคนสนใจประมาณ 20 คน

มีนาคม 2525 สมาคม ฯ ได้เชิญเจ้าหน้าที่ของกองอุตสาหกรรมสิ่งทอ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม ไปฝึกอบรมให้โดย

1. อบรมการสร้างกี่กระตุกประมาณ 20 วัน โดยชาวบ้านได้ร่วมกันออกไม้มารวมกันก่อสร้างกี่ และให้พ่อบ้านของผู้ที่ออกไม้มาช่วยกันทำโดยช่างของกองอุตสาหกรรมสิ่งทอเป็นคนสอน มีผู้ออกไม้มารวมประมาณ 20 คน แต่มีประมาณครึ่งหนึ่งที่เดียวที่ออกไม้มาเพียง 1-2 ท่อน

และเมื่อถึงเวลาอบรมจริง ๆ มีคนมาร่วมอบรมประมาณ 3-7 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกรรมการศูนย์ เมื่อเสร็จการอบรมสามารถทำได้ 5 หลัง และมีผู้ที่สามารถทำได้ตลอดทุกขั้นตอน 1 คน

2. การอบรมการย้อมสี เป็นการอบรมการย้อมสีฝ้ายและไหม มีชาวบ้านมารับการอบรม 12 คน

3. การอบรมทอผ้า ประมาณ 40 วัน จากผู้ร่วมออกไม้ 20 คน มีคนเข้ารับการอบรมการทอผ้าด้วยกี่กระดูก 12 คน ส่วนที่เหลือให้เหตุผลว่ายังไม่พร้อม การอบรมจัดขึ้นที่ศูนย์โดยเราเป็นฝ่ายออกวัสดุอุปกรณ์ทั้งหมดให้ชาวบ้านแต่ผลผลิตที่ได้นั้นได้แบ่งให้ชาวบ้านบ้างเล็กน้อย ส่วนใหญ่เป็นของสมาคม ฯ ชาวบ้านทั้ง 12 คน กระจุกหรือล้นในการฝึกหัดมาก แต่เขาจะไม่ยอมพูดคุยเรื่องที่จะตามมาหลังจากการฝึกหัดเลย ไม่ว่าเราพยายามจะเริ่มอย่างไร ได้พบภายหลังว่าเขาไม่ไว้วางใจงานฝักอบรมครั้งนี้ เพราะมีข่าวว่าการฝักอบรมเป็นโครงการของคอมมิวนิสต์ แม้แต่ภรรยาภรรยาคนนั้นก็มาอบรม ผู้ที่เข้ารับการอบรมถูกกล่าวหาว่าโกง และถูกหลอกส่วนใหญ่ไม่มีความมั่นใจและหวั่นเกรงว่าจะเป็นจริง จนมีหนึ่งรายขัดแย้งกับสามีและถูกห้ามไม่ให้มาฝักทอผ้าเมื่อทราบปัญหาจึงได้แก้ไขโดยพูดคุยทำความเข้าใจกับผู้รับการอบรมและจัดการทำบุญเปิดการอบรมขึ้นเพื่อเป็นการประกาศให้ชาวบ้านทั่ว ๆ ไปได้เข้าใจการอบรมมากขึ้น การทำบุญครั้งนี้สามารถแก้ไขความไม่เข้าใจของชาวบ้านได้บ้างและทำให้ผู้เข้ารับการอบรมมั่นใจมากขึ้น ก่อนการเปิดการอบรมภรรยาภรรยาคนนี้ได้มาร่วมการอบรมกับเรา

พฤษภาคม-มิถุนายน เพื่อเป็นการสร้างแรงจูงใจในการทอผ้าและเพิ่มทักษะในการทอผ้า เจ้าหน้าที่ของโครงการจึงกระตุ้นให้ชาวบ้านที่มารับการอบรมรวมตัวกันในการทอผ้าครั้งต่อไปโดยเราจะจัดการเรื่องตลาดจากผู้เข้ารับการอบรมเดิม 12 คน มีผู้เข้าร่วมกลุ่มทดลองทอผ้าชาย 9 คน อีก 3 คน ไม่ได้ร่วมกับกลุ่มเนื่องจากปัญหาครอบครัวและปัญหาสุขภาพ ในกลุ่มนั้นสมาชิกจะรวมตัวกันคนละ 100 บาท แล้วยืมเงินและค้ายจากชมรมเป็นมูลค่า 1,650 บาท ซื้อด้ายมาทอเป็นเงิน 2,350 บาท ใช้เวลา 1 เดือน ทอผ้าได้ประมาณ 120 เมตร ซึ่งขายได้เป็นเงิน 5,127 บาท เมื่อหักต้นทุนดำเนินการแล้วจะได้กำไร 1,977 บาท (แรกทีเดียวชาวบ้านจะแบ่งให้โครงการด้วยในฐานะช่วยจัดการให้) ในการแบ่งกำไรกันนั้นเค้าแห่งความยุ่งยากก็เกิดขึ้น เมื่อมีสมาชิกคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้อาวุโสมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนอื่น ไม่ยอมลงทุนร่วมทั้ง ๆ ที่ตัวเอง

มีเงิน ทำให้สมาชิกคนอื่น ๆ ไม่พอใจว่าถูกเขาเปรียบในที่สุดเขาร่วมกันตัดสินใจว่าแบ่งกำไรให้สมาชิก 8 คน ๆ ละ 200 บาท ส่วนผู้อาวุโสนั้นแบ่งให้ 100 บาท ที่เหลือเก็บไว้เป็นกองกลาง 277 บาท

ในระหว่างนั้น พัฒนาการได้ไปจัดตั้งกลุ่มสตรีชน เพื่อทอเสื้อจำหน่ายมีผู้อาวุโสของกลุ่มเป็นประธาน สมาชิกก็เข้าชั้นอยู่ในกลุ่มทอผ้านี้ นอกจากนั้นเหตุที่เขาดำเนินการ ทางมายังนำมาให้ยืมก่อน ทำให้เกิดข้อเปรียบเทียบกันในกลุ่มชาวบ้านกับโครงการของเราที่เน้นให้ชาวบ้านมีความเป็นเจ้าของตั้งแต่การลงทุน

นอกจากปัญหาที่กล่าวแล้ว การทำงานร่วมกันของสมาชิกกลุ่มก็มีปัญหาอยู่บ้าง เช่น การเกี่ยวกันทำงานไม่ไว้วางใจกัน คิดเลขไม่เป็นต้องพึ่งเจ้าหน้าที่โครงการในการคิดการทอผ้าอยู่เสมอ ๆ และที่สำคัญ คือ ชาวบ้านไม่ค่อยเข้าใจเป้าหมายของการรวมกลุ่มและการเป็นเจ้าของโครงการเอง ส่วนใหญ่อยากให้โครงการเป็นคนจ้างงานเพื่อตนมารับจ้างทอ โดยไม่ต้องรับผิดชอบใด ๆ

ทอผ้าไหม : เรื่องใหญ่ที่เดียว

กรกฎาคม-พฤศจิกายน เป็นช่วงที่ชาวบ้านทำนาและเป็นช่วงที่โครงการจะตระเตรียมการอบรมทอผ้าไหมกับชาวบ้าน แต่ปรากฏว่าบิเหน้าท่วมหนัก ข้าวของชาวบ้านส่วนใหญ่เสียหาย หลังจากการพูดคุยร่วมกับชาวบ้านแล้ว จึงเลื่อนงานอบรมทอผ้าไหมเข้ามา

ตุลาคม ทางโครงการได้ชี้แจงให้ชาวบ้านฟังถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับจากการทอผ้าไหมและเสนอให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากทอผ้าธรรมดาเป็นทอผ้าไหม ซึ่งท่าทีของชาวบ้านนั้นไม่รู้สึกรู้สึกรู้สึกเห็นคล้อยตามมากนัก แต่อาจจะเป็นเพราะชาวบ้านยังต้องพึ่งโครงการอยู่มาก จึงยอมตกลงร่วมกันในการเปลี่ยนเป็นทอผ้าไหม

การทอผ้าไหมไม่ใช่เรื่องที่จะคิดจะทำก็ได้ เพราะไหมมีราคาแพง ชาวบ้านในกลุ่มไม่มีไหมพอที่จะนำมาทอเอง จำเป็นต้องซื้อจากเพื่อนบ้านอื่น ๆ เงินลงทุนจึงกลับมาเป็นปัญหา ออกจากการสอบถามชาวบ้านแล้วพบว่าเมื่อชาวบ้านมีปัญหาเรื่องเงิน จะไปยืมจากนายทุนผู้หนึ่ง โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน โครงการต้องการให้ชาวบ้านพยายามพึ่งตนเองและไม่ต้องการที่จะเอาเงินไปให้ยืมฟรี ๆ เพราะจะทำให้เขาขาดความเป็นเจ้าของงานอาจจะเคยชินกับการรับอีก

ประการหนึ่งนี้ในระบบสังคมปัจจุบันเราจะต้องเผชิญกับภาวะของระบบการถูกรีดดอกเบีย แต่ก็ไม่ต้องการให้เขาไปยืมเงินนายทุนด้วยดอกเบี้ยร้อยละ 5 บาท/เดือน จึงเสนอว่าโครงการจะให้ยืมเงินโดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท/เดือน ซึ่งสมาชิกในกลุ่มทุกคนยกตงเห็นด้วย ชาวบ้าน 8 คน เป็นกลุ่มเดิม 7 คน กับสมาชิกใหม่ 1 คน จึงได้ทำสัญญายืมเงินจากโครงการมีกำหนด 5 เดือน โดยยืมคนละ 2,000 บาท เป็นเงิน 16,000 บาท ส่วนภรรยาท่านซึ่งเป็นสมาชิกเดิมไม่ได้ร่วมกลุ่มด้วย ชาวบ้านคนอื่นมีความเห็นว่าเป็นเพราะแก่แล้วต้องทำสัญญาและยังไม่แน่ใจในเรื่องที่ว่าโครงการเป็นคอมมิวนิสต์อยู่ เมื่อทำจริง ๆ ต้องซื้ออุปกรณ์ที่จำเป็นรวมแล้วลงทุนไปประมาณ 21,680 บาท แต่เราก็คิดดอกเบี้ยเฉพาะที่ทำสัญญาไว้

พฤศจิกายน -- ธันวาคม เราได้เชิญเจ้าหน้าที่จากกองอุตสาหกรรมสิ่งทอมาสอนกรรมวิธีย้อมสีไหมและทอผ้าไหมอีกครั้งหนึ่ง ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะคุ้นเคยกับการทอผ้าไหมมาแต่ก็ดีแล้ว แต่การทอผ้าไหมก็ยากและยุ่งยากและมีคุณภาพไม่ดี ก็เป็นปัญหาเหมือนกันโดยเฉพาะเรื่องสี ชาวบ้านไม่คุ้นเคยกับสีที่คนเมืองนิยมกัน สีที่ชาวบ้านชอบมักจะเป็นสีสด ๆ จนมีคำพูดว่า “ถูกหรือแพงเอาแต่ใจก่อน” โครงการต้องคอยแนะนำอยู่ตลอดเวลา

มกราคม -- กุมภาพันธ์ 2526 หลังจากการอบรมแล้วชาวบ้านสามารถผลิตผ้าไหมได้ประมาณ 150 เมตร ช่วงระหว่างการอบรมโครงการได้พูดคุยกับชาวบ้านในเรื่อง ระบบการผลิตในปัจจุบันและระบบพ่อค้าคนกลาง แรกทีเดียวชาวบ้านมีความคิดว่าผ้าไหมเป็นของมีค่าทำยากสามารถจะขายได้ในราคาแพง ชาวบ้าน (ส่วนใหญ่ความเห็นมาจากพ่อบ้าน) จึงจะกำหนดราคาจากการทำงาน 2 เดือนว่า เขาควรจะได้รับค่าตอบแทนเท่าไร มีบางคนพูดถึงค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำต่อวันที่ควรจะได้จึงได้พยายามทำ ความเข้าใจว่าค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำนั้นจะได้รับก็ต่อเมื่อมีการทำงานวันละ 8 ชม. และเรายอมอยู่ในกฎเกณฑ์ที่เขากำหนด แต่จะเห็นชาวบ้านทำงานบางวันก็มาสาย กลับเร็ว หรือไม่มาก็ได้ บางทีวันหนึ่งทำงานแค่ 2 ชม. ดังนั้นจึงเอาค่าแรงขั้นต่ำมาเป็นมาตรฐานไม่ได้ ในที่สุดก็กำหนดราคาาร่วมกันจากต้นทุน ค่าแรงงาน และกำไรออกมาเป็นราคาผ้าซึ่งมีราคาต่ำกว่าราคาที่ร้านนายร้อยลิ้มแท้เมตรละ 10 บาท ซึ่งเป็นราคาที่ยังสูงอยู่ โครงการเฝ้าเข้าไปขายตามหมู่เพื่อนฝูงและพัฒนากร้าช่วยนำไปขายในงานกาชาดของจังหวัดด้วย

มีนาคม ช่วงที่นำผ้าไปขายนั้น มีบ้านค้าจากอำเภอมาจ้างทอผ้า นอกจากนั้นก็ยังมีพัฒนากรและชาวบ้านในหมู่บ้านมาจ้างทอผ้า ส่วนใหญ่เป็นผ้ามีด้อมและผ้าลายซีก การกำหนดราคาในชาวบ้านกำหนดกับเองทั้งหมด ซึ่งเป็นราคาก่อนข้างต่ำ

หลังจากการหักเงินค่าวัสดุและดอกเบี้ย 800 บาทแล้ว ชาวบ้านได้กำไรเป็นเงินประมาณ 7,200 บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้ชาวบ้านนำมาใช้ให้โครงการเป็นค่าอุปกรณ์ทอผ้าไหม นอกจากนี้ชาวบ้านได้รับเงินจากการรับจ้างทอผ้าไหมมีประมาณคนละ 100 บาท

เมษายน โครงการได้พาชาวบ้านไปดูการผลิตในโรงงานทอผ้าไหมที่บึงกรังไชย และที่กรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังพาไปชมการขายผ้าไหมของร้านนารายณ์ภักดิ์ เพื่อให้ชาวบ้านได้ดูกรรมวิธีการผลิต การจ้างแรงงานและการกำหนดราคา ชาวบ้านมีความเห็นต่อกรรมวิธีการผลิตว่า การมีอุปกรณ์ที่ดีจะช่วยการผลิตได้ดีขึ้นด้วย ส่วนการไปรับจ้างนั้นยังมีความเห็นก้ำกึ่งกันในแง่ไปรับจ้างทำหรือมาทำเอง อะไรจะดีกว่า

พฤษภาคม โครงการได้ชี้แจงให้ชาวบ้านทราบถึงว่าเจ้าหน้าที่จำเป็นจะต้องถอนกลับไม่สามารถจะมาดำเนินงานในหมู่บ้านได้ตลอดเหมือนเดิมและก็เป็นช่วงที่โครงการของศูนย์จะต้องเริ่มถอนตัวเช่นกัน ชาวบ้านมีความเห็นว่าอยากจะทอผ้าไหมอีก เพราะทำให้เขามีรายได้เพิ่มขึ้นแต่ยังมีปัญหาเรื่องเงินทุนและการตลาด หลังจากที่โครงการได้ปรึกษากันแล้วจึงชี้แจงให้ชาวบ้านฟังว่า โครงการจะพยายามช่วยในด้านการตลาดและเงินทุนสำหรับการผลิตอีก 2 ครั้ง แต่ในระหว่างนั้นชาวบ้านต้องพยายามหาตลาดเองและเงินจะยืมโครงการได้ครึ่งหนึ่งของเงินลงทุนทั้งหมดหลังจากผลิตอีก 2 ครั้งชาวบ้านจะต้องมีทุนเป็นของตนเอง เจ้าหน้าที่โครงการจะเข้าไปในหมู่บ้านเฉพาะช่วงที่มีการผลิตและอาจจะเป็นเวลาสั้น ๆ เท่านั้น ซึ่งชาวบ้านยอมรับเงื่อนไขต่าง ๆ ของโครงการ สำหรับเรื่องการขยายสมาชิกไปนั้นชาวบ้านยินดีจะให้คนอื่นเข้าร่วมโดยไม่ต้องจ่ายเงินที่เคยลงชื่ออุปกรณ์ไป

อุปสรรค : ความลำบากใจที่พบ

1. การลงไปทำงานในชุมชน โดยเฉพาะอยู่ในบทบาทขององค์กรเอกชน การสร้างความเข้าใจที่ดีกับหน่วยงานรัฐและชาวบ้านเป็นสิ่งสำคัญมาก โครงการดำเนินงานผ่านโรงพยาบาลนายอำเภอ กำนัน และแม้ว่าโครงการจะพาเจ้าหน้าที่ของกองอุตสาหกรรมสิ่งทอ ซึ่งเป็นข้าราชการลงไปฝึกอบรมให้ แต่ถ้าชาวบ้านไม่เข้าใจก็จะนำความลำบากใจมาให้กับการทำงานมาก ปัญหาเรื่องคอมมิวนิสต์ที่ทำให้ชาวบ้านหลายคนไม่กล้าเข้าไปร่วมงานกับโครงการ ส่วนที่ร่วมงานก็ไม่มี ความมั่นใจนัก เมื่อคนที่มบทบาทอยู่ในชุมชน เช่น ภรรยากำนันยังไม่แน่ใจโครงการ

โอกาสที่โครงการจะขยายไปสู่ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงทำได้ยากมาก ต้องใช้ความอดทนในการทำ ความเข้าใจกับผู้ร่วมงานและชาวบ้านอื่นมากทีเดียว และที่ลำบากใจที่สุด คือ ความอดทนของ ตัวเองในเคสทำงานที่จะไม่รู้สึกโกรธหรือท้อถอย เช่น ครึ่งหนึ่งเมื่อสามีของสมาชิกคนหนึ่งห้าม ภรรยามารับการฝึกอบรม เพราะได้ฟังจากคนในวงเล่าว่าโครงการเป็นคอมมิวนิสต์ เจ้าหน้าที่ที่ โกรธคนปล่อยข่าวมาก และคิดจะเอาเรื่องกับเขา ซึ่งร้อนถึงท่านผู้ใหญ่มากหลายคน ต้องยับยั้งไว้ เพราะเรื่องจะลามใหญ่โต

2. การทำงานโดยผลักดันโครงการเข้าไปในชุมชน เช่น ลักษณะของโครงการทอดผ้า หักคนทำงานไม่พยายามเข้าใจชาวบ้าน ศึกษาความสัมพันธ์ในชุมชน และมีทัศนคติในการไปช่วย คิดแทนชาวบ้านจะทำให้ไม่เข้าใจความคิดของชาวบ้าน ตัดสินใจปรากฏการณ์แบบผิด ๆ ชาวบ้าน มีลักษณะพึ่งพิงบุคคลภายนอกสูง มีทัศนคติเป็นผู้รับ ซึ่งโครงการประสบในตอนแรก ๆ มาก เช่น เมื่อชาวบ้านไม่นำไม้ออกมาช่วยกันสร้างถ้ำ เพื่อแก้ปัญหาหนี้ โครงการจะซื้อไม้มาช่วยสร้างให้ทันที ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง แทนที่จะร่วมทำความเข้าใจกับชาวบ้านว่าเกิดปัญหาอะไรขึ้น จะแก้ไข อย่างไรกับปัญหาเสียเองเหมือนเป็นโครงการของเราไม่ใช่โครงการของชาวบ้าน ปรากฏว่า หลังจากทบทวนและทิ้งระยะเวลาไปช่วงหนึ่งแล้ว ชาวบ้านก็สามารถหาไม้มาสร้างถ้ำเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงโครงการ

3. หลายครั้งหลายหนที่เกี่ยวที่ต้องหันมาถามตัวเองว่า เอ๊ะ! ทำไมเขาคิดอย่างนี้ ทำไมเขาไม่เข้าใจ ทำไมเขาแสดงออกแบบนี้ เช่น เมื่อคุยให้เขาฟังถึงสิ่งที่ศึกษาว่าการทอดผ้าไหม นั้นจะนำผลประโยชน์มาให้เขา ทำให้มีรายได้เพิ่มมีงานทำในยามว่าง ซึ่งถ้าเป็นในเมืองการ อธิบายโดยมีเหตุผลประกอบ มีข้อมูลที่เชื่อถือได้ ก็ทำให้คนอื่นเข้าใจได้ไม่ยากนัก แต่ดูเหมือน ชาวบ้านไม่สามารถจะใช้วิธีนี้ได้ทีเดียว ความเชื่อของเขานั้น คือ ต้องได้ทำให้เห็นผลอย่าง เป็นจริงเสียก่อนจึงจะเชื่อ หรือในกรณีที่สมาชิกอาวุโสไม่ยอมออกทุนร่วมกับชาวบ้านทำให้สมาชิก คนอื่นไม่ยอมแบ่งกำไรให้เท่ากับตนเอง สมาชิกผู้หนึ่งซึ่งเป็นประธานกลุ่มสตรีก็เลยไม่ยอมมา ร่วมงานด้วยและทำให้เกิดภาวะความขัดแย้งตามมา ถึงแม้โครงการจะวางตัวเป็นกลางแต่ก็ประสบ กับภาวะที่ลำบากใจและเป็นอุปสรรคกับการขยายงานของกลุ่ม

ทัศนคติของการรับจ้างกับการเป็นเจ้าของโครงการต้องใช้เวลามากทีเดียว เขาเคยชินกับ การรับจ้าง ซึ่งไม่ต้องรับผิดชอบอะไรไม่ต้องคิดว่าจะมีกำไรหรือขาดทุน อาจจะเป็นเพราะความ

ยากจนทำให้ไม่กล้าเสี่ยงที่จะทำอะไรลงไปก็ได้ นอกจากนั้นการทำงานกับผู้หญิงทำให้พบว่า ผู้หญิงไม่เคยชินกับการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจเลย เมื่อตามความเห็นต่อเรื่องหนึ่ง ๆ เขาจะเงี่ยหรือไม่ก็บอกมาแล้วแต่โครงการพาทำ บางเรื่องที่ต้องตัดสินใจจะต้องฟังผลในวันรุ่งขึ้น เพราะเขาจะต้องกลับไปคุยกับสามีที่ตัดสินใจว่าตกลง เขาก็ตกลง โครงการจึงต้องทำงานกับคนสองส่วนในเวลาเดียวกัน คือ แม่บ้านและพ่อบ้าน

ชาวบ้านมีความรู้สึกว่าเขาดีน้อยกว่าคนภายนอก หลายครั้งที่เขาไม่เห็นด้วยแต่เขาก็ไม่กล้าต่อรอง เขาจะเงี่ยและเก็บความไม่แน่ใจเอาไว้จนเจอปรากฏการณ์ที่เป็นจริงจึงจะเห็นด้วย เจ้าหน้าที่ต้องใช้เวลาและความสนิทสนมกับเขามากทีเดียวเขาจึงจะเล่าความภักดีให้ฟังหรือกล้าต่อรองได้ เช่น กรณีของการขายผ้าไหมเขาคิดว่าผ้าไหมต้องแพง แต่โครงการบอกว่าถ้าจะขายต้องสร้างแรงจูงใจกับคนซื้อ และเอาकिไรพอสสมควร เพราะไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง เขาก็กล้าที่จะต่อรองราคากับโครงการ แต่เมื่อมีร้านในเมืองมาจ้างเขาทอดผ้าทั้ง ๆ ที่เขารู้ว่าเขาถูกกดราคา เขากลับไม่กล้าต่อรอง

4. โครงการอ่อนประสบการณ์มากทีเดียวในงานชุมชน คือ เมื่อได้ตรวจสอบความคิดแรกเริ่มแล้วจะพบว่าโครงการมองงานง่ายเกินไป ความคิดในเรื่องการนำระบบสหกรณ์มาจัดการกับปัญหาโดยใช้เวลาทำงานเพียงปีเดียวแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย เพราะพบว่าแม้จะทำงานกับกลุ่มคนไม่ถึง 10 คน ก็เป็นเรื่องยากมาก ต้องปล่อยให้กลุ่มเติบโตและขยายไปเองอย่างเป็นธรรมชาติ ชาวบ้านควรจะเป็นผู้เลือกสรรวิธีการจัดการที่เหมาะสมกับเขาเอง

เรื่องผ้าไหมเป็นงานที่เป็นภาระมากและทำให้โครงการสับสนในบทบาทความเชื่อว่าการจัดการในขบวนการกลุ่มนั้นชาวบ้านสามารถจัดการได้ แต่ปัญหาเรื่องการตลาดและเงินทุนในระยะแรกชาวบ้านไม่สามารถควบคุมมันได้ เพราะเป็นสิ่งที่เข้าไปสัมพันธ์กับระบบใหญ่ทำให้โครงการเสนอตัวเข้าไปมีบทบาทแทนชาวบ้าน มากจนไม่ให้เกิดริ้วความคิดที่จะให้ชาวบ้านได้รู้จักกับการตลาดจริง ๆ และพยายามที่จะเข้าไปสัมพันธ์และหาตลาดด้วยตัวเอง แต่เมื่อถึงที่สุดแล้วโครงการรับภาระเรื่องตลาดให้ต่อไปในอนาคตไม่ได้ กว่าที่พบว่าต้องให้ชาวบ้านพยายามติดต่อกับระบบตลาดด้วยตนเองให้ได้ก็เหลือเวลาไม่มากนัก

5. ปัญหาที่สำคัญและทำให้ลำบากใจมากอีกปัญหาหนึ่ง คือ วิธีการทำงานของโครงการกับวิธีการของทางราชการสวนทางกัน ชาวบ้านจะเปรียบเทียบบ่อย ๆ ถึงโครงการของรัฐ เช่น

โครงการ UNICEF ซึ่งไปส่งเสริมชาวบ้านท้อเสื่อมักจะนำทุกอย่างไปให้ชาวบ้าน เช่น เงินทุน วัสดุอุปกรณ์ หรือแม้แต่เรื่องทอผ้าเองในหมู่บ้านอื่น ก็นำไปให้ถึงบ้าน ซึ่งขบวนการนี้ขัดกับความพยายามที่จะให้ชาวบ้านมีความเป็นเจ้าของและพึ่งพาตัวเอง ไม่มีค่านิยมเป็นฝ่ายรับฝ่ายเดียว หลายครั้งที่ต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านว่าทำไมถึงไม่แจก ทำไมไม่ให้ฟรี ทำไมถึงต้องพยายามหาเอง

กลุ่มทอผ้า : อะไรคือคำตอบ

จากการดำเนินงานที่ผ่านมา 1 ปี สิ่งที่ได้พบเห็นมาบางอย่างสรุปได้บางอย่างสรุปไม่ได้ เพื่อให้เป็นประโยชน์กับการที่จะดำเนินงานต่อไปจึงได้นำประเด็นที่สรุปได้ขึ้นมาพิจารณา คือ

1. โครงการนี้นับเป็นความพยายามในการที่จะแก้ปัญหาความยากจนของชนบทอีสาน เพื่อให้ชาวบ้านได้มาตรฐานการดำรงชีวิตที่ดีกว่าในปัจจุบัน โดยดึงเอาปัจจัยและทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นนำกลับมาใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดและการทำงานไม่ขัดกับวิถีชีวิตของชุมชน แต่เนื่องจากผู้ที่เข้าไปทำงานนั้นเป็นบุคคลที่มาจากภายนอกไม่ใช่คนในท้องถิ่น การสื่อความหมาย การเข้าใจอารมณ์ความรู้สึก การคิดและวัฒนธรรมของชาวอีสานจึงเป็นปัญหาค่อนข้างมาก หลายครั้งที่หลงทาง หลายครั้งที่ไม่เข้าใจในสิ่งที่เขาแสดงออก

ความเคยชิน ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีของชาวบ้านนั้นมีจุดที่เสริมและเป็นอุปสรรคกับการพัฒนาตัวเอง เช่น ความเป็นคนรักการทำงาน ขยัน กระตือรือล้นพึ่งพาอาศัยกัน และซื่อสัตย์เป็นส่วนที่ช่วยเสริมขบวนการทำงานร่วมกันมากที่สุด แต่วัฒนธรรมเงียบ การไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าตัดสินใจ และการคิดว่าตนเองด้อยกว่าผู้อื่นเป็นสิ่งที่ทำให้เขาถูกเอาเปรียบและครอบงำจากภายนอกได้ไม่ยากนัก ดังนั้นการจะทำอะไรในชุมชนก็ตามจะพิจารณาจากปัจจัยทางวัตถุและสภาพแวดล้อมอย่างเดียวกันไม่ได้ ต้องคำนึงถึงความเชื่อ วิถีคิดและวัฒนธรรมประเพณีและความเป็นไปภายในชุมชนด้วย ทำอย่างไรจะนำเขาข้อดีมาใช้ประโยชน์และพยายามสร้างจิตสำนึกใหม่ ๆ แก่ชาวบ้านให้เห็นคุณค่าและภูมิใจในตนเอง กล้าคิด กล้าตัดสินใจและกล้าลงมือทำ

2. บางครั้งต้องตั้งคำถามกับตัวเองว่างานที่ทำนั้นมีผลสะท้อนกับสังคมในชุมชนมากน้อยแค่ไหน กำลังภายในกำลังทรัพย์ที่ลงไปในเวลา 1 ปี แต่มีผลอยู่กับคนเพียง 8-10 คนเท่านั้น

โครงการมีความต้องการให้งานขยายไปทั้งหมดบ้านแต่การจะไปทำกับคนหลายๆ โดยขาดประสบการณ์ และรู้จักชุมชนน้อย ก็เป็นปัญหามากที่สุด เมื่อย้อนมาพิจารณาอีกครั้งมีความเห็นว่า การปูพื้นฐานในการทำงานทั้งเทคนิควิธีการ การจัดการและความคิดกับคน 8 คนนั้น ถ้าสามารถวางพื้นฐานที่ทักกับคนเหล่านี้ได้ก็สามารถที่จะคาดหวังได้ว่าเมื่อ 8 คนนี้ประสบความสำเร็จย่อมจะก่อผลสะท้อนต่อชาวบ้านในหมู่บ้านคนอื่น ๆ ด้วย

3. ความพยายามในอันที่จะระดมแหล่งทรัพยากรทั้งของรัฐและเอกชนไปร่วมงานนั้น เป็นสิ่งที่น่ากระทำ ทำอย่างไรจะมีการทำงานที่ไปในทิศทางเดียวกัน ประสานและหนุนช่วยกัน โดยเฉพาะข้าราชการในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นผู้ใกล้ชิดและมีบทบาทต่อการพัฒนาชุมชนมากที่สุด

ความเห็นต้องงานพัฒนาอาชีพ และเศรษฐกิจของชุมชนนั้นไม่ใช่งานที่จะทำโดดๆ โดยเป็นช่วงเป็นตอนได้ เช่น ไปฝึกอบรมให้ชาวบ้านรู้จักการทอผ้าแล้วเราก็ออกมา ชาวบ้านจะจัดการอย่างไรก็เป็นเรื่องของชาวบ้าน จากที่พบมาหลาย ๆ แห่งก็ก่อสร้างขึ้นมาก็กลายเป็นอนุสาวรีย์ตั้งทิ้งไว้ให้คนชม ชาวบ้านไม่รู้จะทำต่ออย่างไร จะทอผ้าอะไร จะเอาไปขายที่ไหน งานลักษณะนี้ผู้ทำโครงการจะดำเนินงานให้ครบวงจร คือ พยายามพัฒนาแหล่งวัตถุดิบขึ้นมาควบคู่กับการผลิตด้วย จะผลิตแบบไหน มีการจัดการอย่างไรที่ชาวบ้านสามารถจัดการเองได้และการตลาดจะเป็นอย่างไร นับเป็นเรื่องที่ต้องคำนึงถึงมากที่สุด ก่อนที่จะไปส่งเสริมอาชีพอะไรขึ้นมา

4. การดำเนินงานที่ต้องไปเกี่ยวข้องกับระบบภายนอกนับเป็นเรื่องที่ต้องระวังมากเช่นเดียวกัน แน่นนอนชาวบ้านไม่สามารถที่จะหลีกเลี่ยงจากระบบได้ แต่ทำอย่างไรที่การนำพาชาวบ้านเข้าสู่ระบบจะไม่ทำให้ชาวบ้านถูกเอาเปรียบมากกว่าที่เขาโดนอยู่ปัจจุบัน ทำอย่างไรชาวบ้านจะได้เข้าใจถึงกลไกของระบบและสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับระบบได้ โครงการขบคิดปัญหานี้มาก เพราะเรื่องของผ้าใหม่นั้นต้องไปสัมพันธ์กับกลไกทางตลาดโดยตรงและมีทางเลือกไม่กี่ทางนัก เช่น

— เมื่อชาวบ้านของตัวเองที่ทำการผลิตและในการจำหน่ายนั้นก็อาศัยกลไกตลาดที่มีอยู่เดิม คือ พ่อค้าคนกลางที่จะจัดจำหน่ายไปยังผู้ซื้อและผู้ขายรายต่อไปโดยชาวบ้านสามารถใช้กลุ่มในการต่อรองราคาได้ ซึ่งอยู่ภายใต้ระบบ แต่ชาวบ้านไม่ต้องรับภาระมากนัก

— การสร้างเส้นทางสายใหม่ ระหว่างผู้ผลิตและผู้ซื้อโดยตรง ไม่ต้องผ่านคนกลาง หรือถ้าผ่านก็เป็นเพียงคนเดียวเท่านั้นซึ่งจะเป็นประโยชน์ทั้งผู้ซื้อและผู้ผลิต แต่ชาวบ้านก็ต้องรับภาระมาก และเส้นทางสายนี้จะสร้างให้เป็นจริงขึ้นมาได้อย่างไร

โครงการคงจะต้องศึกษาข้อมูลให้กว้างขวางมากขึ้น และขบคิดถึงเรื่องเหล่านี้อีกต่อไปว่าจะดำเนินงานอย่างไรจึงจะไปสู่ทางออกที่ดีที่สุด

2. การบริหารองค์กรและปัญหาบุคลากร

แนวการบริหารองค์กร คือ สืบเนื่องมาจากการก่อตั้งองค์กร ซึ่งลักษณะขององค์กรที่ก่อตั้งนั้นแสดงออกถึงกลุ่มบุคคลที่รวมอยู่ในองค์กรนั้นได้เห็นความสำคัญของปัญหาชนบทอย่างไร มีวิธีการแก้ปัญหาแบบไหน และตัวเองจะมีบทบาทอะไรบ้างในขบวนการแก้ปัญหาของชนบท

2.1 การก่อตั้งและการบริหารองค์กร

ปัญหาชนบทเป็นปัญหาที่ถูกตีแผ่มาก่อนหน้าที่รัฐบาลจะประกาศเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แผนที่ 5 มากกว่า 10 ปีแล้ว การเห็นถึงความสำคัญในการนำเทคโนโลยีมาใช้พัฒนาชนบทนั้นเป็นที่ทราบอย่างกว้างขวางในหมู่ปัญญาชน ความคิดเหล่านี้จะทำให้เกิดผลเชิงปฏิบัติได้โดยตรงอย่างไรในหมู่คนที่สนใจจริง ๆ การสานต่อจากความคิดเป็นการปฏิบัติก็คือ การสร้างทีมงานที่มีความคิดและอุดมคติที่คล้ายคลึงกัน ปัญหาอยู่ที่ว่าขนาดของกลุ่มที่จะร่วมงานกันนั้นจะจำกัดจำนวนหรือจะเปิดกว้างเอาไว้ ทีมงานที่ทำงานพัฒนาชนบทบางทีมอาจประกอบด้วยคน 2-3 คนเท่านั้น ซึ่งก็สะท้อนถึงแนวความคิดในการแก้ปัญหาชนบทอีกแบบหนึ่ง สำหรับสมาคมฯ เป็นองค์กรที่เปิดกว้างให้ใครที่สนใจเกี่ยวกับปัญหาในการนำเทคโนโลยีมาพัฒนาประเทศสามารถเข้ามามีส่วนร่วมและมีบทบาทในการทำงานพัฒนาชนบทในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การให้การสนับสนุนในด้านกำลังใจ จนถึงการให้เวลาและความสามารถของเขาแก่สมาคมฯ

การบริหารงานของสมาคมนี้ ฝ่ายบริหารจะต้องมีภารกิจ 2 ด้าน คือ

กิจกรรมของสมาชิกซึ่งเป็นกิจกรรมที่มุ่งขยายฐานของสมาคมฯ และเสริมสร้างให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในงานสมาคมมากที่สุด เป้าหมายของงานด้านนี้ก็คือเพื่อขยายผลสะท้อนทางความคิดต่อปัญหาการนำวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาพัฒนาชนบทและพัฒนาประเทศ

กิจกรรมพัฒนาชนบท เป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมถึงการหาเงินทุนมาดำเนินงานการบริหารโครงการ การบริหารบุคลากร และดำเนินงานพัฒนา

ลักษณะขององค์กรดังกล่าวนี้อาจมีจุดอ่อน คือ เป็นองค์กรที่อาจจะไม่มีความคล่องตัว ต้องรับภาระหลายด้านทำให้ดูเหมือนว่างานพัฒนาชนบทที่อัยความสำคัญลงไป แต่สมาคมฯ ได้

สังเกตเห็นงานพัฒนาชนบทนั้นควรทำงานเป็นทีมต้องประกอบด้วยบุคลากรที่มีความเชี่ยวชาญจากหลายสาขาอาชีพ ทั้งตัวอย่างของการทำโครงการบริการด้านเทคนิคที่ไต่กล่าวถึงไปแล้ว ที่ผ่านมางานสมาคมฯ ได้เน้นด้านวิศวกรรม แต่ในอนาคตสมาคมฯ ก็จะทำให้ความสำคัญของงานด้านเกษตรกรรมด้วย ดังนั้นสมาคมฯ จึงจำเป็นที่จะต้องกองงานหลายๆ ด้านเอาไว้ เพราะเห็นว่ามี ความจำเป็นตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้ว

2.2 การบริหารโครงการ

การบริหารโครงการของสมาคมฯ ครอบคลุมไปถึงการจัดโครงสร้างการดำเนินงาน การประสานงานภายใน การประสานงานภายนอก การจัดทำโครงการ การทำงานข้อมูลและเอกสารและการดำเนินงานต่างๆ ให้บรรลุตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ เป็นต้น

มีปัญหาคำคัญๆ ที่จะหยิบยกมากล่าวถึง คือ การทำงานเอกสารของสมาคมฯ ซึ่งเดิมมักจะให้ความสำคัญไม่สูงมากนัก ทำให้ขาดการเก็บบันทึกอย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับการทำงานและประสบการณ์ที่ได้พบเห็นตลอดเวลารจากการทำงาน ทำให้เกิดปัญหาในการสรุปงานของโครงการต่างๆ เช่น ต้องใช้เวลานานเกินความจำเป็นในการสรุปงาน และผลจากการสรุปก็ขาดความสมบูรณ์ในเนื้อหาสาระ เอกสารต่างๆ เป็นสิ่งสำคัญในการสื่อความหมายอย่างเป็นระบบแก่ผู้สนใจงานของสมาคมฯ ในเรื่องเกี่ยวกับสิ่งที่สมาคมฯ ทำ ความนึกคิด ประสบการณ์และอุปสรรคต่างๆ นอกจากนั้นยังเป็นสื่อกลางที่ใช้ถ่ายทอดประสบการณ์ ระหว่างคนทำงานชุดต่างๆ ด้วย

การทำงานที่มีระบบและมีข้อมูลรองรับเพียงพอ นั้นให้หลักประกันว่าผลงานที่ได้รับจะยังเกิดสัมฤทธิ์ผลดังที่คาดหวังไว้ สมาคมฯ มีความต้องการข้อมูลทางเทคนิคและทางสังคมด้วยควบคู่กัน ปัจจุบันสมาคมฯ สามารถจัดเก็บข้อมูลโดยรวมรวมวิทยาการต่างๆ เอาไว้ นอกจากนั้นพยายามจัดเก็บข้อมูลที่บันทึกจากการทำงานในพื้นที่ อย่างไรก็ตามสมาคมฯ ยังต้องการข้อมูลอื่นๆ อีกมาก ซึ่งต้องอาศัยจากแหล่งวิชาการและหน่วยงานอื่นๆ ทั้งของรัฐบาลและเอกชนมาสนับสนุน

การประสานงานภายในเป็นปัญหาที่สำคัญอีกปัญหาหนึ่งของการบริหารโครงการ เนื่องจากว่าลักษณะการทำงาน ของสมาคมฯ ทำเป็นทีม การที่จะทำให้ทีมงานทำงานอย่างประสานกลมกลืนนั้นเป็นเรื่องไม่่ง่ายนัก ทีมงานจะประกอบด้วย กรรมการสมาชิก และเจ้าหน้าที่ ซึ่งเวลาทำงานแต่ละฝ่ายไม่ตรงกัน นอกจากนั้นเพื่อรักษาสมาชิกให้มีส่วนร่วมยังต้องคิดค้นงานเพื่อ

ให้ทีมงานต่อเนื่องไม่เกิดสภาพงานขาดช่วงนาน ๆ ซึ่งหมายถึงว่าสมาชิกที่ไม่มีบทบาทก็ขาดหายไป ด้วย การประสานงานที่ดีนั้นจะต้องแบ่งหน้าที่รับผิดชอบที่ชัดเจน เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในหมู่ผู้ปฏิบัติงาน การวิเคราะห์ถึงรายละเอียดของงานและการจัดวางบุคลากรที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งที่สำคัญ

2.3 การบริหารการเงิน

ปัญหาที่ประกอบด้วย การหาเงินทุนมาดำเนินงาน การวางแผนการใช้เงิน การจัดเก็บหลักฐานและจัดทำบัญชีของการใช้จ่ายที่ผ่านมา

การหาเงินทุนมาดำเนินงานเป็นปัญหาใหญ่ ซึ่งอาจส่งผลต่อเสถียรภาพขององค์กร องค์กรที่มีระบบการทำงานที่มีประสิทธิภาพก็จะสร้างผลงานที่ดี และถ้ามีการประชาสัมพันธ์ที่ดีด้วย แล้วก็อาจหาเงินทุนมาสนับสนุนงานได้ไม่ยาก แหล่งเงินทุนส่วนใหญ่ยังได้จากต่างประเทศ ซึ่งมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 90-100 ของเงินทุนดำเนินงานทั้งหมด ลักษณะเช่นนี้ทำให้ออกมาของสมาคมฯ ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เราไม่สามารถเข้าไปมีส่วนควบคุมอะไรได้เลย ซึ่งแตกต่างกับธุรกิจเอกชนที่แสวงหากำไรทั่วไป ดังนั้นปัญหานี้ยังเป็นปัญหาที่สำคัญตลอดเวลาของฝ่ายบริหารของสมาคมฯ

ปัญหาสำคัญอีกปัญหาหนึ่ง คือ ปัญหาการรวบรวมหลักฐานการใช้จ่ายและการทำบัญชีบันทึกการใช้จ่ายของสมาคมฯ งานนี้เป็นงานที่สำคัญมากเพราะมันแสดงถึงความบริสุทธิ์ใจในการบริหารงานและเป็นความเชื่อถือที่ฝ่ายบริหารและดำเนินการ ได้รับมอบหมาย จากสมาชิกและผู้สนับสนุนโครงการ นอกจากนั้นตัวเลขที่แสดงออกมายังเป็นตัวบ่งชี้ถึงประสิทธิภาพของการทำงาน และสถานภาพทางการเงินในแต่ละช่วงของสมาคมด้วย

2.4 ปัญหาบุคลากร

ประเด็นใหญ่ๆ ที่เป็นปัญหา คือ การขาดแคลนบุคลากรมืออาชีพ ปัญหาการพัฒนาจิตสำนึก และความสามารถของบุคลากร

แม้ว่าใน 2-3 ปีงานพัฒนาขององค์กรเอกชนจะมีการขยายตัวมากก็ตาม แต่บุคลากรที่เข้ามาสู่วงการนี้ส่วนใหญ่ยังอยู่ในระดับอาสาสมัคร ทั้งนี้พิจารณาจากเป้าหมายในการทำงานของบุคลากร คือ การเข้ามาเรียนรู้และศึกษาสังคม มีจำนวนน้อยที่จะยึดถือเป็นงานอาชีพ ดังนั้น

จึงพบว่า การเปลี่ยนแปลงเจ้าหน้าที่ขององค์กรต่าง ๆ มีอัตราสูงซึ่งจะมีผลต่องานขององค์กร โดยทั่วไปโครงการขององค์กรมีระยะยาวเกิน 1 ปี และถึงแม้จะเป็นโครงการ 1 ปีก็ตาม แต่ก็ยังเป็นโครงการที่ต่อเนื่องมาจากปีก่อน ๆ การเข้าออกของบุคลากร จึงทำให้งานขาดการต่อเนื่องไม่มีการถ่ายทอดประสบการณ์หรือบทเรียนและมีลักษณะต้องเริ่มต้นใหม่ทุกปี

งานบางประเภทของสมาคมต้องการความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น งานด้านช่าง และเนื่องจากงานพัฒนาโดยทั่วไป ยังไม่สามารถให้หลักประกันทางสังคมที่ทำให้เจ้าหน้าที่เกิดความพอใจได้ จึงทำให้สมาคมขาดแคลนบุคลากรด้านนี้ตลอดเวลาที่ผ่านมา

องค์กรที่เกิดขึ้นใหม่ ไม่มีบุคลากรที่มีประสบการณ์ในงานพัฒนาประจำอยู่แล้วในระยะเริ่มต้น ดังนั้นจึงเกิดความระส่ำระสายอยู่พอสมควรต่อปัญหาแนวทางพัฒนา ยิ่งเจ้าหน้าที่ไม่พยายามจะสู้กับปัญหาหรือพิสูจน์แนวคิดของตัวเองด้วยแล้ว ทำให้ปัญหาภายในองค์กรขยายตัวมากขึ้นซึ่งมีปัญหาคือการทำงานขององค์กรในระยะหนึ่ง

งานพัฒนาชนบทเป็นงานที่ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ที่มากำหนดปัญหาและการคลี่คลายปัญหา ปัจจัยดังกล่าวคือ การขยายตัวของเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐบาล การแพร่กระจายของสินค้าที่กระตุ้นให้คนต้องซื้อ การแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากแหล่งต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นปัจจัยที่เราเองควบคุมไม่ได้โดยตรง ดังนั้นการคลี่คลายของปัญหาชนบทจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของนักพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว จึงพอสรุปได้ว่าปัญหาการพัฒนาชนบทเป็นปัญหาที่ยากและซับซ้อนมาก เนื่องจากการทำงานพัฒนาชนบทเป็นการทำงานกับคน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนที่มีพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมต่างกัน ดังนั้นองค์กรพัฒนาจึงต้องเปิดโอกาสให้ผู้ทำงานได้เรียนรู้ ให้เวลาต่อการปรับตัวและทำความเข้าใจปัญหา การจัดทำโครงการที่มีลักษณะผูกมัดด้านเวลาและการบรรลุนางเชิงวัตถุประสงค์มากเกินไป จึงเป็นโครงการที่เจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานไม่ชอบแต่การทำโครงการที่ไม่ระบุการคาดหวังถึงผลงานที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจนเพียงพอ ก็เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องเช่นกัน ดังนั้นการทำโครงการต่าง ๆ จึงต้องเปิดโอกาสให้เจ้าหน้าที่เข้ามามีบทบาทในการกำหนดโครงการ หรืออาจให้มีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและนโยบายขององค์กรด้วย ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้ได้มีการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกันของแต่ละฝ่าย

แม้ว่าบุคลากรที่มาทำงานพัฒนาส่วนใหญ่จะมีความสำคัญต่อสังคมสูงอยู่ก็ตามแต่ก็ยังเป็นผู้ที่มีอารมณ์อ่อนไหวขาดความหนักแน่น เมื่อพบกับปัญหาและอุปสรรคแล้วมักเกิดความรู้สึก

ข้อแก้ นอกจากนั้นบุคลากรส่วนใหญ่เติบโตมาจากงานกิจกรรมนักศึกษา ซึ่งอาจมีวิธีการทำงานที่แตกต่างจากองค์กรพัฒนาโดยทั่วไป เป็นต้นว่าองค์กรต้องมีระบบงาน มีการทำงานที่บางครั้งถูกกำหนดเป็นโครงการประจำปีไว้แล้ว และไม่มีพี่เลี้ยงหรือระบบอุปถัมภ์ทางความคิดแก่บุคลากรใหม่ ๆ ดังนั้นผู้ที่เข้ามาทำงานจะต้องสู้กับปัญหาและเป็นสิ่งที่เขาจะต้องเรียนรู้และสรุปให้ได้ด้วยตัวของเขาเอง ความสัมพันธ์ภายในองค์กรน่าจะมีบรรยากาศและมีความสัมพันธ์ในการทำงานฉันท์เพื่อน ซึ่งแต่ละคนในองค์กรควรมีความเป็นตัวของตัวเองมากกว่าระบบพี่น้องที่มีลักษณะคอยฟังฟังและอุปถัมภ์กันทางความคิด

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการทำงานในองค์กรจำเป็นต้องมีแบบแผนและมีความต่อเนื่อง บุคลากรที่เข้าสู่การนี้จะต้องพัฒนาความสามารถของตนเองและยอมเรียนรู้วิธีการใหม่ ๆ โดยเฉพาะการฝึกฝนทักษะบางด้านที่จำเป็น เช่น การสื่อความหมายในคำให้การพูด การเขียน การใช้ภาษา การทำโครงการและทำรายงาน การเรียนรู้ที่ทำงานระยะยาว การกำหนดขั้นตอนการทำงาน อีกประการหนึ่งก็คือลักษณะการทำงานขององค์กรไม่มีการควบคุมเหมือนระบบงานอื่น ๆ ดังนั้นเจ้าหน้าที่ต้องมีวินัยและเข้มงวดต่อตัวเอง ควรมีตารางทำงานประจำอาทิตย์ ควรรู้อยู่เสมอว่าขณะหนึ่ง ๆ นั้นตัวเองกำลังทำงานอะไรอยู่

ผู้ที่เข้ามาสู่วงการนี้ส่วนใหญ่จะรับรู้ถึงปัญหาของสังคมมาอย่างดีแล้ว แต่ยังมีขาดความสนใจอย่างลึกซึ้งถึงขบวนการแก้ปัญหาและความยากง่ายของการทำงานเพียงพอ จึงทำให้มีความคาดหวังต่องานและต่อองค์กรสูงเกินความเป็นจริง นอกจากนั้นยังไม่เข้าใจความจำกัดของตัวเองและขององค์กรในการแก้ปัญหา จึงทำให้ผู้ทำงานต้องผิดหวังบ่อย ๆ และเลิกรากันไปซึ่งถือว่าเป็นการสูญเสียทรัพยากรที่มีค่าของวงการไป

3. เทคโนโลยีกับการพัฒนาชนบท

3.1 ความหมายของเทคโนโลยี

ชาวชนบทมีวิธีที่จะได้ปัจจัยอุปโภคบริโภค 2 ทาง คือ ทำการผลิตเองและโดยการซื้อหรือแลกเปลี่ยน สิ่งที่ได้มาจากการผลิตเองชาวชนบทจะต้องใช้แรงงาน ความรู้บวกกับทักษะและการใช้เทคโนโลยี ถ้าจะปลูกบ้านด้วยไม้ไผ่หลังหนึ่ง ชาวบ้านต้องเข้าป่าตัดไม้ไผ่ ต้องมีเครื่องมือแปรรูปสภาพไม้ไผ่ ขนส่งและดำเนินการก่อสร้าง ได้ผลผลิตออกมาเป็นบ้าน วิเคราะห์ขบวนการทำงานของชาวชนบทจะแยกแยะได้ว่า

แรงงาน คือ การที่ชาวบ้านคนเดียวหรือหลายคนออกแรงทำงานตั้งแต่ต้นจนจบ ซึ่งวัดค่าได้ มีหน่วย คน-ชั่วโมง หรือ คน วัน

ความรู้ คือ ความรู้เรื่องไม้ไฟ การเลือกพันธุ์ที่เหมาะสม อายุไม้ไฟและการที่จะใช้ไม้สัด หรือตากแห้งแล้วอย่างไรจะดีกว่ากันสำหรับงานก่อสร้าง

ทักษะ คือ ความสามารถในการใช้เครื่องมืออย่างเหมาะสมกับงาน ความสามารถในการทำงานช้าหรือเร็ว ความปราณีตในการยึดไม้เข้าด้วยกัน การทำให้สิ่งปลูกสร้างมีความคงทนแข็งแรง การออกแบบรูปทรงที่สวยงาม เป็นต้น

เทคโนโลยี คือ 1) เครื่องมือและประสิทธิผลของเครื่องมือที่ใช้ เช่น มีมีดที่ใช้ได้คือ สะดวกมือ คมและทนทาน หรือเครื่องมืออื่น ๆ หรือสิ่งประดิษฐ์ที่ช่วยทุ่นแรงและช่วยให้ทำงานดีขึ้น

2) แผนการทำงาน ถ้าทำงานหลายคนต้องจัดวางระบบการทำงาน มีการแบ่งหน้าที่ซึ่งแต่ละคนไม่จำเป็นต้องมีทักษะระดับเดียวกัน กำหนดขั้นตอนในการทำงานซึ่งอาจเรียกสิ่งนี้ว่าการบริหารและการจัดการ

ผลผลิต คือ บ้านที่สร้างเสร็จแล้ว ซึ่งจะต้องดูว่ามีคุณภาพดีหรือเลวอย่างไร ซึ่งคุณภาพของบ้านจะถูกกำหนดจาก ความรู้ ทักษะ และเทคโนโลยี

เทคโนโลยีสรุปแล้ว คือ เครื่องมือในการทำงาน เป็นผลผลิตจากความสามารถของมนุษย์และกลับมารับใช้มนุษย์ ยุคสมัยที่ผ่านมาเทคโนโลยีมีความก้าวหน้าตลอดเวลาและยุคปัจจุบันเทคโนโลยีกลายเป็นสินค้าและเคลื่อนย้ายถ่ายเทได้

3.2 การใช้เทคโนโลยีแล้วเกิดผลเสียเพราะผู้ใช้มีความรู้ไม่เพียงพอ

การใช้เทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาหรือเพื่อทำประโยชน์อื่นใดก็ตาม ต้องเข้าใจว่าความรู้และทักษะของผู้ใช้ เครื่องมือและการทำงานจะต้องสัมพันธ์กัน เช่น การใช้เครื่องมือที่ซับซ้อนก็ต้องมีบุคลากรที่ได้รับการฝึกอบรม การพัฒนาสังคมของประเทศก็ย่อมพัฒนาส่วนใหญ่พบว่าความสัมพันธ์ทั้ง 4 อย่างขัดกัน เคยมีตัวอย่างหนึ่งกล่าวถึงการใช้รถแทรกเตอร์ของชาวนาในประเทศแถบอัฟริกา ซึ่งรถแทรกเตอร์ได้กลายเป็นเศษเหล็กไร้ค่าเมื่อถูกใช้ในชุมชนหนึ่งไม่นานและกลายเป็นความสูญเปล่าเพราะราคาแพงต้องสั่งเข้าจากต่างประเทศ วิเคราะห์ถึงสาเหตุของปัญหาที่มี

ความเป็นไปได้หลายกรณี คือ ประการที่หนึ่ง ถ้ายังใช้แผนการผลิตแบบเก่าซึ่งเคยใช้กับแรงงาน สักว่แล้วย่อมเกิดความสูญเปล่า เพราะประสิทธิผลของแรงงาน สักว่ต่ำกว่าประสิทธิผลของรถ แทรคเตอร์มาก ดังนั้นต้องจัดแบ่งหน้าที่การทำงานและวางแผนการทำงานให้เหมาะสมกับประสิทธิ ผลของรถแทรคเตอร์มาก ดังนั้นต้องจัดแบ่งหน้าที่การทำงานและวางแผนการทำงานให้เหมาะสม กับประสิทธิผลของเครื่องมือ ประการที่สอง ถ้าเกษตรกรไม่มีความรู้เรื่องเกษตรกรรมแผนใหม่ เลย ไม่มีความเข้าใจเรื่องรถแทรคเตอร์ไม่ได้รับการฝึก การซ่อมบำรุงรักษาเครื่องมือแล้ว เมื่อ ใช้ไปไม่นานเครื่องก็พังและก็ต้องกลายเป็นเศษเหล็กในที่สุด กรณีเทคโนโลยีที่ใช้ อาจเรียกว่า เทคโนโลยีไม่เหมาะสมก็คงจะได้

3.3 การใช้เทคโนโลยีแล้วเกิดผลเสียเพราะผู้ใช้มุ่งหมายที่ไม่ถูกต้อง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เทคโนโลยีคือเครื่องมือซึ่งเป็นผลผลิตจากความสามารถของมนุษย์ การใช้เทคโนโลยีแล้วเกิดผลเสียขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายในการนำมาใช้ด้วย เช่น การนำเทคโนโลยี มาทำการผลิตที่รวมศูนย์มาก ๆ ก็ทำให้เกิดความไม่สมดุลย์ของธรรมชาติขึ้นทำให้สิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นพิษกลายเป็นของเสียที่ย้อนกลับมามหามนุษย์ ความจริงแล้วเทคโนโลยีไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัวอะไร เลย ถ้าเรารู้จักก็สามารถควบคุมมันได้ ถ้ายกตัวอย่างตลอด ๆ สักตัวอย่างหนึ่ง เช่น ขวาน ทำหน้าที่ ได้ 2 หน้าที่ คือ เป็นเครื่องมือตัดไม้ได้ ซึ่งให้ประโยชน์สูงมากแก่ช่างไม้หรือผู้มีอาชีพตัดพื้น ทรายแต่ขวานก็เป็นอาวุธได้ ถ้ามนุษย์ทะเลาะกันเกิดโทษะไม่สามารระงับอารมณ์ได้ ก็ใช้ขวาน จามหัวกันได้เหมือนกัน เรามีข้อวินิจฉัยได้หรือไม่ว่า ขวานนั้นดีหรือเลว

3.4 การเลือกใช้เทคโนโลยีในการผลิตต้องพิจารณาปริมาณคุณภาพและราคาของ ผลผลิต

ปัจจุบันมีการแบ่งระดับของเทคโนโลยี เช่น เทคโนโลยีชั้นสูง เทคโนโลยีระดับกลาง เป็นต้น เทคโนโลยีอาจพิจารณาที่ระดับความซับซ้อน คือ ความสามารถในการทำงานได้อย่าง เยี่ยมยอด เช่น เครื่องคำนวณสมองกล หรือพิจารณาได้ในแง่ประสิทธิผลหรือพิจารณาได้ในแง่ ราคา ซึ่งทั้งสามสิ่งนี้สัมพันธ์กันเช่น ถ้าเทคโนโลยีซับซ้อนประสิทธิภาพสูงราคาก็แพงด้วย

การจะเลือกใช้เทคโนโลยีระดับไหนนั้นควรพิจารณาความต้องการของผู้ใช้ คือ ปริมาณ ผลผลิต คุณภาพของสิ่งที่ผลิตได้และราคาของผลผลิต เช่น การผลิตต้องการใช้ปริมาณแรงงาน ไม่มาก แต่ต้องการผลผลิตสูง ก็ควรใช้เทคโนโลยีระดับสูง ถ้ามีแรงงานมากต้องการผลผลิตไม่ มากคุณภาพปานกลาง ไม่ต้องใช้เทคโนโลยีระดับสูงก็ได้

การให้ได้ว่าค่าผลผลิตต่ำลงนั้นอาจมีวิธี 2 วิธีคือ การหาจุดเหมาะสมระหว่างราคาเทคโนโลยีกับค่าแรงงาน อีกวิธีหนึ่งคือใช้เทคโนโลยีที่ลดการสูญเสีย เช่น การลดการสูญเสียพลังงานในขบวนการผลิต ในขณะที่ราคาพลังงานสูงอย่างรวดเร็วถ้าทำด้วยวิธีนี้ เราก็สามารถลดต้นทุนการผลิตลง ก็นำไปสู่การลดราคาผลผลิตลงได้ด้วย เทคโนโลยีแบบนี้เรียกว่า “เทคโนโลยีประหยัดพลังงาน” ซึ่งเป็นสิ่งที่นำมาใช้กันมากในบ้านเราในยุคที่น้ำมันแพง

3.5 การผลิตเพื่อบริโภค การผลิตเพื่อการขาย การแก้ปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรม เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกใช้เทคโนโลยีในการพัฒนาชนบท

(1) ถ้ากำหนดเป้าหมายให้การผลิตของชุมชนเป็นการผลิตเพื่อบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิตต่างชนิดกันก็สามารถจำกัดอยู่ในระดับหมู่บ้าน ได้หรือละแวกบ้านข้างเคียง ได้เช่นกัน หมู่บ้านจะมีจำนวนเท่าใดนั้นคงจะขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์ คือ ความใกล้ไกลของกลุ่มหมู่บ้าน การกำหนดเป้าหมายการผลิตและขอบเขตของการแลกเปลี่ยนเช่นนี้ เทคโนโลยีที่ใช้ในการผลิตก็ไม่ต้องมีระดับสูงมาก เป็นต้นว่าพลังงานที่ใช้ก็อาจใช้แรงคนหรือแรงสัตว์ เครื่องมือก็แค่สิ่งประดิษฐ์พื้นบ้าน และภายในชุมชนเหล่านี้ก็ต้องทำกิจกรรมควบคู่กับเกษตรกรรม เพื่อสร้างปัจจัยอุปโภคบริโภคอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ

(2) ถ้ากำหนดเป้าหมายการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยน การแลกเปลี่ยนผลผลิตจะขึ้นตรงแค่ไหน จะเป็นระดับตำบล อำเภอหรือระดับจังหวัด สมมติว่าให้การแลกเปลี่ยนอยู่ภายในระดับจังหวัด ความเป็นไปได้จะเกิดขึ้นต้องมีการแบ่งงานภายในจังหวัดนั้น เช่น บางอำเภอเป็นที่ดอนทำการเกษตรไม่ได้ แต่มีฝีมือในเรื่องเครื่องปั้นดินเผา หรือการทอผ้า บางอำเภอเป็นที่ลุ่มมีน้ำท่วมตลอดปีแต่ทำการประมงได้ บางอำเภอเป็นที่ที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกพืชไร่ บางอำเภอมีพื้นที่ที่ทำนาได้ดี ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีการแลกเปลี่ยนภายในระดับจังหวัด การผลิตของอำเภอหนึ่ง ๆ ต้องมีปริมาณสูงพอที่จะเลี้ยงทั้งจังหวัดได้ ดังนั้นเทคโนโลยีที่ใช้ก็ต้องมีระดับสูงกว่ากรณีแรก อาจมีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก ต้องมีกลไกแลกเปลี่ยน เช่น มีพ่อค้าคนกลางเป็นตัวแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างอำเภอ หรือมีตลาดกลางเพื่อเป็นที่แลกเปลี่ยน สังคมก็จะเปิดกว้างขึ้น ลักษณะเช่นนี้การผลิตจะรวมศูนย์กว่ากรณีแรก

(3) ถ้าทรัพยากรที่จำเป็นในการผลิตของชุมชนนั้นเสื่อมหรือถูกทำลายไป ไม่ว่าจะเหตุใดก็ตาม ซึ่งเป็นปัญหาหนักในภาคอีสานและภาคเหนือที่แหล่งน้ำธรรมชาติเสียหาย เกิดภาวะ

แห่งแล้ว หรือเกิดสภาวะน้ำท่วม เป็นต้น เมื่อสภาพเปลี่ยนไปเช่นนี้ การใช้เทคโนโลยีระดับ
 หนึ่งบ้านที่เคยใช้ก็ไม่อาจแก้ปัญหาหนึ่งได้ การแก้ปัญหาต้องพิจารณาว่าจะจัดปัญหาหรือบรรเทา
 ปัญหา การจัดปัญหาต้องใช้เทคโนโลยีมาแก้ปัญหาซึ่งคงจะทำได้ในระดับรัฐบาลเท่านั้น เพราะ
 ค่าใช้จ่ายสูงและต้องให้เวลาในการแก้ไข ปัญหาในอีสานที่แห้งแล้งสมาคม ฯ ต้องใช้วิธีบรรเทา
 ปัญหาโดยพยายามทำให้สิ่งที่ทำได้ เช่น พยายามเก็บน้ำบริเวณให้ใช้ได้ตลอดปีหรือในฤดูผลิต
 หนึ่ง ๆ จะวางเป้าหมายให้ขึ้นมาเพียงพอเพียงอย่างไร

ทรัพยากรธรรมชาติในบางแห่งถูกทำลายด้วยความไม่รู้ เช่น ปัญหาดินเสื่อมสภาพหรือ
 ขาดความอุดมสมบูรณ์อันเนื่องมาจากการผลิตแผนใหม่ มีการใช้ปุ๋ยเคมีที่ไม่ถูกต้อง กรณีเช่นนี้
 เป็นเพราะเกษตรกรไม่รู้ถึงการ ไม่รู้จักปุ๋ยดีพอ ต้องการแต่เร่งปริมาณผลผลิตเพื่อนำไปขาย
 ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในหมู่ชาวนาภาคกลางที่การดำรงชีพของเกษตรกรผูกติดกับระบบใหญ่แล้ว ถ้าการ
 แก้ปัญหาโดยให้เกษตรกรหันมาใช้วิธีการผลิตดั้งเดิมจะเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากภายใต้ทรัพยากรที่
 เสื่อมสลายนั้นคงไม่ให้เกิดประโยชน์แก่เกษตรกรเลยว่า วิธีนี้จะให้ผลผลิตแก่เขาเพียงพอหรือไม่
 วิธีการคงจะต้องเป็นแบบอื่นคือต้องใช้เทคโนโลยีมาแก้ปัญหาซึ่งคงเป็นปัญหาที่ไม่ยากสำหรับนัก
 เกษตร

สรุปแล้วความคิดที่นำเทคโนโลยีมาพัฒนาชนบทนั้นก็คงจะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขต่าง ๆ
 ดังกล่าวแล้ว ใครจะมองเห็นว่าชนบทมีปัญหาอะไร การพิจารณาว่าจะใช้หรือไม่ใช้เทคโนโลยีมา
 พัฒนาชนบท หรือถ้าจะใช้เทคโนโลยีระดับไหนนั้นคงขึ้นอยู่กับแนวคิดในการพัฒนาชนบทด้วย

4. แนวคิดในการพัฒนาชนบท

4.1 ผลกระทบต่อชนบทอันเนื่องจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาก่อให้เกิดผลดีในบางด้าน แต่ขณะเดียวกันก็ได้สร้างผลเสีย
 คนบางกลุ่มได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษาและสวัสดิการต่าง ๆ จาก
 รัฐบาล แต่มีคนจำนวนมากในชนบทนอกจากจะไม่ได้รับผลเหล่านี้แล้วยังต้องเป็นฝ่ายเสียผล
 ประโยชน์ด้วย

ประการแรก ศึกษานโยบายเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นข้อสรุปจากนักเศรษฐศาสตร์
 (ดร. เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง) ได้เขียนในบทความเรื่อง “การระดมประชาชนเพื่อการพัฒนาชนบท”

สรุปได้ว่าในเรื่องที่เกี่ยวกับโครงสร้างการตลาดและนโยบายสินค้าเกษตรต้องกำหนดที่กรุงเทพฯ
 ดังนั้น ชนบทที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ย่อมได้รับราคาต่ำกว่าท้องถิ่นที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ สินค้า
 อุตสาหกรรมผลิตโดยผู้ผลิตที่อยู่รอบ ๆ กรุงเทพฯ ราคาถูกกำหนดที่กรุงเทพฯ ชาวชนบทที่ซื้อ
 สินค้าอุตสาหกรรมก็ต้องซื้อในราคาที่แพงกว่าท้องถิ่นที่อยู่กรุงเทพฯ การกำหนดราคาสินค้านึ่งขึ้น
 อยู่กับอำนาจต่อรอง เกษตรกรเป็นผู้ผลิตสินค้าเกษตรและเป็นผู้ซื้อสินค้าอุตสาหกรรมมีอำนาจต่อ
 รองต่ำกว่า ดังนั้นเกษตรกรจึงเป็นผู้เสียเปรียบทั้งสอง สำหรับเรื่องการคลังพบว่า ชาวชนบท
 จะต้องเสียภาษีทางอ้อมให้รัฐบาลและรัฐบาลจะหารายได้ที่มาจากรายได้จากภาษีทางอ้อมคิดเป็นร้อยละ 80
 ของรายได้ที่มาจากรายได้ทั้งหมดนอกจากนั้นถ้าพิจารณาปัญหาการเงินก็จะพบอีกว่าเงินได้ไหลเวียน
 ในลักษณะที่เงินไหลจากชนบทเข้ากรุงเทพฯ มากกว่าเงินไหลจากกรุงเทพฯ ออกสู่ชนบท

ประการที่สอง พิจารณาปัญหาการศึกษาและทัศนคติของชาวชนบทอันเป็นผลจากการ
 พัฒนา การที่หยิบยกปัญหานี้มาพิจารณานี้เพราะเหตุว่าคนเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุดของการ
 พัฒนาประเทศ และการพัฒนาเศรษฐกิจแบบที่ผ่านมานี้คนมีโอกาสได้ศึกษามากกว่าที่ได้เปรียบ
 คนที่ไม่มีโอกาสที่จะได้รับการศึกษา พิจารณาจากระบบการศึกษาพบว่าเป็นระบบการศึกษาที่เปิด
 โอกาสให้ชาวชนบทได้เรียนรู้ในระดับสูงน้อยมาก แม้การศึกษาภาคบังคับจะถูกกำหนดขึ้นก็ตาม
 แต่การปฏิบัติกลับได้รับผลในแง่ที่ชาวชนบทยังไม่เห็นความสำคัญของการใฝ่หาความรู้เพิ่มเติมหรือ
 เขาอาจจะเห็นความสำคัญแต่เขาไม่มีโอกาสจะหาจากที่ไหนก็ได้ ในด้านทักษะและความสามารถ
 ของชาวชนบทพบว่าเขาจะได้รับการเรียนรู้โดยการถ่ายทอดกันเอง เนื่องจากการทำมาหากินในชีวิต
 ประจำวัน ความสามารถที่เด่น ๆ เป็นลักษณะเฉพาะของชุมชนขาดการส่งเสริมและสนับสนุนที่ดี
 ทำให้วิธีการทำมาหากินของชาวชนบทมีการพัฒนาช้ามากซึ่งไม่สามารถเทียบได้กับในเมือง ใน
 ปัญหาที่เกี่ยวกับทัศนคติของชาวชนบทนั้น เนื่องจากอยู่ในสังคมที่ต่ำต้อยกว่าก็ได้ ทำให้เกิดทัศน-
 คติบางอย่างที่ไม่ถูกต้องแก่ชาวชนบทด้วย จึงเป็นการซ้ำเติมชาวชนบทและได้กลายเป็นอุปสรรค
 ต่อพลังสร้างสรรค์ที่มีอยู่ในมนุษย์เอง

ประการที่สาม เป็นปัญหาเกี่ยวกับการเมือง เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ
 เป็นแบบเสรี สังคมได้มีการแยกแยะหน้าที่การงานภายในสังคมชัดเจน และขณะเดียวกันก็แบ่งปัน
 ผลประโยชน์กันในกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ด้วย ดังนั้นจึงจำเป็นต้องเปิดโอกาสให้มีการรวมตัวทาง
 เมืองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองและเพื่อหาตัวแทนของตนขึ้นไปจัดสรรผลประโยชน์ของสังคม

พิจารณาจากนโยบายทางการเมืองของรัฐบาลจะเห็นว่า เป็นระบอบการเมืองแบบอุปถัมภ์ กลไก
รัฐสภายการปกครองและทหารยังมีอิทธิพลโดยตรงต่อชาวชนบทมากกว่ากลไกการเมืองจากระบบ
พรรคการเมือง ระบอบการเมืองแบบอุปถัมภ์ไม่เอื้อต่อการพัฒนาพลังทางการเมืองที่เป็นพื้นฐาน
ถึงแม้ว่าจะมีกลไกและโครงสร้างการเมืองและการบริหารในระดับท้องถิ่น เช่น การจัดตั้งชาวบ้าน
ในรูปแบบต่าง ๆ ก็ตามแต่กลไกเหล่านี้ มีลักษณะขึ้นต่อกลไกของรัฐและที่สำคัญมากก็คือ มีการ
ครอบงำทางความคิดจากระบบราชการ ในแต่ละหมู่บ้านพบว่า มีองค์กรชาวบ้านหลายองค์กรหรือ
หลายกลุ่มแต่องค์กรหรือกลุ่มเหล่านี้ขาดวิญญาน เนื่องจากเป็นองค์กรที่มิได้ริเริ่มขึ้นมาจากความ
ต้องการของชาวบ้าน จึงขาดการมีส่วนร่วม

4.2 พัฒนาการของชุมชนชนบทอันเนื่องจากการพัฒนาประเทศ

ชาวชนบทมีความสามารถและเรียนรู้ที่จะอยู่กับธรรมชาติได้ การที่เขาอยู่กับธรรมชาติ
ในชุมชนดั้งเดิมของเขา นั้น ทำให้เกิดการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และศิลปวัฒนธรรม
ไปพร้อมกัน มีการแบ่งงานในชุมชน การรวมกลุ่มและระบบแลกเปลี่ยนสิ่งของ เนื่องจากระบบ
เหล่านี้ เกิดขึ้นจากชุมชนเหล่านี้ ดังนั้นชาวชนบทจึงสามารถเรียนรู้มาใช้ให้เกิดประโยชน์
ควบคุมมันได้และสามารถพัฒนามันได้ จึงทำให้เกิดการพัฒนาอย่างกลมกลืนระหว่างคน ระบบ
ต่าง ๆ และธรรมชาติแวดล้อมทำให้เราสรุปได้ว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลงวัตถุได้ แต่ทั้งนี้
ต้องเป็นสิ่งที่เขาควบคุมมันได้

การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นการพัฒนาที่มีความสำคัญมาก ทุกสมัยของการพัฒนาประเทศ
วิเคราะห์แล้วจะเห็นว่าระบบเศรษฐกิจนี้ คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีการผลิตขนาดใหญ่หรือเป็นการ
ผลิตที่รวมศูนย์ เช่น ระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม การพัฒนาเศรษฐกิจในทำนองนี้เป็นต้อง
ใช้เทคโนโลยีที่สอดคล้องกับมัน คือ เป็นเทคโนโลยีระดับสูงใช้เครื่องมือที่ทันสมัย ดังที่ได้กล่าว
แล้วว่า การพัฒนาได้นำไปสู่ระบบรวมศูนย์ทางเศรษฐกิจ โดยที่กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของตลาด
สินค้าเกิดการรวมศูนย์ทางการคลังและการรวมศูนย์ของระบบการเงิน ระบบนี้ใช้สร้างและพัฒนา
กลไกตลาดที่แผ่คลุมไปทั่วประเทศ เป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพมาก ซึ่งสามารถสร้างความต้องการ
ใช้หรือบริโภคสินค้าใหม่ ๆ ที่อุตสาหกรรมผลิตขึ้น นอกจากนั้นยังเป็นกลไกที่สามารถกระตุ้นการ
ผลิตในภาคเกษตรกรรมให้เกิดการขยายตัวของการผลิตทั้งด้วยวิธีการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ และ
การบุกเบิกพื้นที่การผลิตเพิ่มขึ้นด้วย จึงเป็นสาเหตุของการทำลายแหล่งน้ำธรรมชาติไปพร้อมกัน

ระบบเศรษฐกิจเช่นนี้ เป็นสิ่งเหลือวิสัยที่ชาวชนบทจะเข้าใจมันได้ในระยะเริ่มแรก การแตกสลายของชุมชนดั้งเดิมได้เริ่มเกิดขึ้นกับชุมชนกลางสมัยเปิดประเทศค้าขายกับต่างประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อการผลิตข้าวเป็นการผลิตเพื่อขายและส่งออกต่างประเทศและตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2500 ซึ่งเป็นการเริ่มต้นวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเป็นต้นมา ชุมชนชนบทอื่น ๆ ก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การขยายถนนหนทาง การเข้าถึงชุมชนของระบบสื่อสารสมัยใหม่ การขยายตัวของการใช้พลังงานไฟฟ้า เป็นสิ่งที่เกื้อหนุนต่อการเริ่มขยายตัวของระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ มันทำให้มีการขยายวงของการตลาด การแลกเปลี่ยนออกไปจากกรุงเทพฯ ชุมชนชนบทต้องเปลี่ยนแปลง ชาวชนบทต้องเปลี่ยนวิถีชีวิต การผลิตต้องพึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น พร้อม ๆ ไปด้วยการสูญหายของวิธีการผลิตแบบเดิม

ถ้าพิจารณาชาวคนหนึ่งที่ต่องทั้งเครื่องมือและวิธีการผลิตดั้งเดิม หันมาใช้พันธุ์ข้าวแบบใหม่ ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ใช้เครื่องจักรแทนควายนั่น เขาเลือกใช้มันเองหรือเขาถูกบังคับให้ต้องทำเช่นนั้น ความจริงมีอยู่ว่าเขาไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นอกจากจะได้ประโยชน์จากการใช้ในระยะเวลาแล้ว ยังได้รับการกระตุ้นจากรัฐบาลและเอกชนที่มีผลประโยชน์โดยตรงด้วย เขาจึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของวัตถุสิ่งหนึ่ง สิ่งหนึ่งคือระบบเศรษฐกิจที่มีคนกลุ่มหนึ่งควบคุมมัน

แม้ว่าปัจจุบันสภาพเหล่านี้เป็นสิ่งซึ่งชาวชนบทส่วนหนึ่งสามารถเข้าใจอย่างลึกซึ้งแล้วว่า เขาสูญเสียผลประโยชน์ของเขา ให้แก่คนกลุ่มหนึ่งที่ควบคุมระบบอยู่ก็ตาม แต่กว่าที่เขาจะสรุปปัญหาได้ก็จะต้องใช้เวลาที่ยาวนานจนกระทั่งผลกระทบของสิ่งนี้เกิดกับเขาอย่างเป็นรูปธรรม แต่ว่าเขาก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของระบบไปแล้ว ก่อนที่เขาจะรู้ตัว ดังนั้นระบบเศรษฐกิจเช่นนี้และเทคโนโลยีที่เป็นเครื่องมือของระบบนี้เป็นสิ่งที่ชาวชนบทไม่อาจจะควบคุมได้อย่างเด็ดขาด จะเป็นไปได้ก็เพียงแต่ว่าเขาจะอยู่ภายใต้มันอย่างยอมจำนนหรืออย่างมีความสำคัญของการปฏิเสธ

4.3 พัฒนาการความคิดเห็นของชาวชนบทในการแก้ปัญหา

ทางออกของชาวชนบทในปัจจุบันนี้สามารถสรุปได้จากแนวความคิด 2 แนว คือ ประการแรก คือ การยอมอยู่ใต้ระบบแต่สร้างอำนาจต่อรองขึ้น ซึ่งก็เป็นวิธีการทั่วไปของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม ที่กลุ่มคนอาชีพต่าง ๆ สามารถที่จะสร้างกลุ่มของตนขึ้นมาต่อรองผลประโยชน์ได้ ภายใต้วิธีการเช่นนี้ชาวชนบทก็ต้องพยายามสร้างอำนาจต่อรองทั้งทางการเมืองและ

ทางเศรษฐกิจด้วย การสร้างอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจนั้นอาจรวมถึงการพยายามควบคุมเทคโนโลยีบางระดับเพื่อรักษาคุณภาพของผลผลิตให้ยาวนานสำหรับการปล่อยออกสู่ตลาดในเวลาที่เหมาะสม เช่น เทคโนโลยีภายหลังการเก็บเกี่ยว และนอกจากนี้พยายามสร้างระบบการผลิตที่ตนเองสามารถควบคุมได้ตลอดทั้งวัฏจักร เช่น ความพยายามลดการพึ่งพาอาศัยโรงสีข้าวของพ่อค้าคนกลางการค้ากลไกตลาดในบางระดับ เช่น การซื้อขายป้อนเอง หรือความพยายามขายผลิตผลของตนโดยผ่านพ่อค้าคนกลางน้อยที่สุด เป็นต้น วิธีการเช่นนี้จะสามารถทำได้แค่ไหนนั้นขึ้นอยู่กับปัญหาการรวมกลุ่มของเกษตรกรเอง ซึ่งเป็นการคลี่คลายของปัญหาที่นำศึกษา

แนวคิดประการที่สอง คือ ความพยายามที่จะแยกตัวออกจากระบบเศรษฐกิจใหญ่ โดยการสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองขึ้น แนวความคิดนี้มีเหตุผลที่สนับสนุนอยู่ก็คือ การเห็นว่าชุมชนชนบทดั้งเดิมนั้นยังคงหลงเหลืออยู่ในบางพื้นที่ และการดำรงชีพของชาวชนบทนั้นโดยปกติแล้วสามารถอยู่ได้เองกับธรรมชาติโดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยสิ่งของต่าง ๆ จากภายนอกเลย ต่างจากคนที่อยู่ในเมืองซึ่งขาดเงินทองแล้วก็ไม่สามารถจะอยู่ได้ จากเหตุผลดังกล่าว การพึ่งตนเองของชาวชนบทก็จะต้องมีขบวนการ ที่หนึ่งจะต้องมีการแยกแยะถึงคุณและโทษของมันเสียก่อนแทนที่จะปฏิเสธทุกสิ่งทุกอย่าง นอกจากนั้นจะต้องฟื้นฟูทรัพยากรที่ถูกทำให้เสื่อมสลายไป และการฟื้นฟูเอาวิธีการดำรงชีพแบบดั้งเดิมในบางส่วนมาใช้

4.4 การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับแนวการพัฒนาแบบพึ่งตนเอง

ชาวชนบทอาจจะพบทางออกของปัญหาบางไหนด และทางออกเหล่านั้นจะมีความเป็นไปได้หรือไม่คงจะเป็นสิ่งที่ต้องติดตาม สมมติว่าแนวความคิดพึ่งตนเองมีความเป็นไปได้ และชาวชนบทเองได้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ของเขาหรือมีความคิดต่อการพัฒนาที่ชัดเจนแล้ว สิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณาก็คือ การสร้างระบบทางเศรษฐกิจใหม่ขึ้นในชุมชนและการเลือกใช้เทคโนโลยีที่สอดคล้องกัน ทั้งระบบเศรษฐกิจและเทคโนโลยีนี้จะต้องเป็นระบบที่เป็นไปได้ที่ชาวชนบทจะสามารถเรียนรู้และควบคุมมันได้ในที่สุด และก็ไม่ว่าเป็นที่บ้านจะเรียนรู้ก่อนจึงค่อยสร้างระบบเหล่านั้นขึ้น ตรงข้ามระบบอาจถูกสร้างขึ้นมาก่อน และการเรียนรู้อาจจะติดตามมาเองได้ ทั้งนี้เพราะระบบเป็นสิ่งรูปธรรม เมื่อผ่านการปฏิบัติแล้วก็สามารถจะเรียนรู้ได้ เมื่อเข้าใจมันแล้วก็อยู่ในแล้วก็อยู่ในวิสัยที่จะควบคุมและสามารถพัฒนาได้ ถ้าการพัฒนาของชุมชนดั้งเดิมที่ได้กล่าวมาแล้ว การพัฒนาทางวัตถุด้วยวิธีเช่นนี้แตกต่างกับการพัฒนาทางวัตถุที่ผ่านมา คือ การพัฒนาแบบ

นี้ชาวชนบทจะรู้สึกเป็นเจ้าของในสิ่งที่เขาสามารถเข้าใจได้ ใช้ประโยชน์จากมันได้และควบคุมมันได้ ซึ่งการพัฒนาวัตถุที่ผ่านมาไม่มีการศึกษาและวิเคราะห์คุณค่าของมันเพียงพอ และมีแนวโน้มที่จะเป็นสิ่งที่ตั้งชาวชนบทไปฟังฟังระบบใหญ่ หรือไม่ก็เป็นวัตถุที่นำมาเพื่อการชดเชย สิ่งที่ชาวชนบทต้องสูญเสียอันเนื่องมาจากจากการพัฒนาที่ผ่านมา ซึ่งหลาย ๆ คนกล่าวว่าเป็นการสังกมลงเคราะห์

5. บทสรุป

การพัฒนาชนบทคงจะไม่สามารถเห็นผลการเปลี่ยนแปลงได้ในระยะอันใกล้ ผลที่จะเกิดขึ้นกับชนบทนั้นคงจะไม่บรรลุเป้าหมายในแนวเดียวกันทั่วทั้งประเทศ มีความพยายามจากหลายฝ่ายที่จะเข้ามาแก้ปัญหาในชนบทโดยเฉพาะความพยายามจากภาครัฐกิจเอกชน ซึ่งเป็นภาคที่มีทรัพยากรมากและมีพื้นฐานทางเศรษฐกิจในชนบทรองรับอยู่แล้วพอสมควร ขณะเดียวกันก็มีความพยายามที่จะแก้ปัญหาจากองค์การพัฒนาเอกชนและจากรัฐบาลเอง

ที่ผ่านมาชาวชนบทมีโอกาสน้อยมากที่จะรับรู้ถึงสิ่งที่อยู่ในสังคมใหญ่ที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของเขา และการมีส่วนกำหนดอนาคตของเขา นอกจากนี้พัฒนาการของการผลิตที่ผ่านมาที่มีส่วนตีกรอบให้เขาต้องพะวงอยู่กับปัญหาภายในชุมชนและการต่อสู้กับธรรมชาติเพื่อให้อยู่รอด แต่ข้อจำกัดทางวัตถุเหล่านี้คงจะค่อย ๆ หดหายไป และชาวชนบทคงจะสามารถเป็นผู้หาทางออกให้แก่ตนเองได้ในที่สุด

“นิคมสร้างตนเองกับการพัฒนาชนบท : บทประเมินเบื้องต้น”*

ดร. อีร์เวทย์ ประมวลวรรัฐการ

คำนำ

ปัจจุบันรัฐบาลถือการพัฒนาชนบทเป็นกุญแจสำคัญในการสร้างเสถียรภาพของประเทศ เพราะพลังการผลิตที่สำคัญที่สุดของประเทศยังอยู่ในภาคเกษตรกรรม ในขณะที่สภาวะความยากจนของประชากรในชนบทมีแนวโน้มสูงขึ้น ฉะนั้น จึงควรให้มีการศึกษาทบทวนถึงวัตถุประสงค์และบทบาทขององค์กรต่าง ๆ ในชนบท ทั้งนี้ เพื่อที่จะสามารถชี้ให้เห็นความสามารถและศักยภาพของประชากรในชนบทในการประเมินความสำเร็จของแผนการพัฒนาของรัฐบาล อันจะก่อให้เกิดความพยายามที่จะปรับปรุงกลไกการพัฒนาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาวะข้อเท็จจริงของปัญหาในชนบท เพื่อให้การพัฒนามีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

นิคมสร้างตนเอง มีค่าจะได้รับความสำคัญในฐานะเป็นองค์กรหรือองค์ประกอบในกระบวนการพัฒนาชนบท ทั้ง ๆ ที่บทบาทของนิคมเกี่ยวข้องกับภารกิจทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างใกล้ชิด แม้กระทั่งในปัจจุบัน รัฐบาลยังคงให้งานนิคมสร้างตนเองมีลักษณะเป็นงานสงเคราะห์ชุมชนไม่เทียบเท่าโครงการที่อยู่บนนโยบายพัฒนาระดับชาติ อย่างไรก็ตาม งานนิคมสร้างตนเองในปัจจุบันได้เข้าไปเกี่ยวพันกับชีวิตในชนบทมากขึ้น กิจกรรมของนิคมได้ขยายออกไป

* บทความนี้ใช้ข้อมูลบางส่วนที่ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย คือ คุณสุภัทร ไพลิน ร่วมกันเก็บระหว่างเดือนเมษายน 2524-มีนาคม 2525 สำหรับโครงการวิจัยของสถาบันเอเชียศึกษา จุฬาฯ เรื่องความช่วยเหลือต่างประเทศต่อการพัฒนาเกษตรในประเทศไทย สนับสนุนโดยมูลนิธิ Volkswagen Stiftung ประเทศเยอรมัน ผู้เขียนขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ในกรมประชาสงเคราะห์ ผู้เชี่ยวชาญและที่ปรึกษางานนิคมสร้างตนเอง ที่ให้ความร่วมมือในการสัมภาษณ์และอนุญาตให้สังเกตการณ์ในนิคม ความเห็นต่าง ๆ ในบทความนี้ไม่ผูกพันกับสถาบันทั่วทุกภาคของประเทศ หรือบุคคลใดที่กล่าวถึง และเป็นความรับผิดชอบของผู้วิจัยแต่ผู้เดียว

อย่างกว้างขวางในบางพื้นที่ของ 38 จังหวัด รวมทั้งเปิดมาถึงปัจจุบัน 58 แห่งทั่วทุกภาคของประเทศเป็นเนื้อที่ทั้งหมดประมาณเกือบ 8 ล้านไร่ มีการลงทุนทั้งในงบประมาณของรัฐและจากความช่วยเหลือระหว่างประเทศที่ใช้จ่ายไปแล้วเป็นจำนวนมหาศาลหลายพันล้านบาท มีการใช้แรงงานราษฎรสร้างผลผลิตบนที่ดินของรัฐ มีการส่งเสริมอาชีพการรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์ การตลาดเพื่อจุดประสงค์ที่จะให้ราษฎรเหล่านี้ได้ “สร้างตนเอง” นิคมจึงควรได้รับความสนใจในฐานะที่มีวัตถุประสงค์ร่วมของการพัฒนาชนบท คือ มุ่งหวังให้ประชากรในชนบทได้มีระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีขึ้น

ด้วยเหตุที่นิคมถูกมองข้ามความสำคัญในฐานะเป็นกลไกที่อาจเอื้อต่อการพัฒนาชนบท นิคมสร้างตนเองจึงยังคงดำเนินไปตามแนวปรัชญาของการสังคมนิยมสังเคราะห์ชนชั้น ยิ่งไปกว่านั้นงานของนิคมปราศจากการประเมินในเชิงผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม การบริหารหรือแง่กฎหมายอย่างจริงจัง แท้จริงแล้ว ปัญหาที่นิคมเกี่ยวข้องอย่างมากกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทปัจจุบันอย่างน้อยที่สุด ขณะนี้พื้นที่นิคมกำลังขยายตัวเพิ่มมากขึ้น และดำเนินไปอย่างสวนทางกับเนื้อที่ป่าไม้ที่กำลังมีปริมาณลดลงอย่างรวดเร็ว นิคมหลายแห่งได้เปิดขึ้นในป่าสงวน นิคมมีโครงการอย่างไรหรือไม่ ในการใช้พื้นที่ดิน เพื่อรักษาระบบนิเวศเดิม ผลที่ได้รับทางเศรษฐกิจการเมืองค้ำกับสภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ต้องเสียคุณภาพไปอย่างไร อย่งไรก็ตาม ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่า ภายใต้ระบบงานของนิคมที่เป็นอยู่เวลานี้ การพัฒนาชนบทจะสามารถใช้ศักยภาพของโครงการนิคมสร้างตนเองเพื่อสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในด้านนี้อย่างไร

การพิจารณาจำเป็นต้องเริ่มจากปัจจัยมูลฐานของการเปิดนิคมโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง จากนั้นจึงจะศึกษาปัญหาภายในนิคม ทั้งในแง่การปฏิบัติงานและทิศทางการพัฒนานิคม ในตอนท้ายจะชี้ให้เห็นปัญหาที่จะกระทบต่อราษฎรในชนบท อันเกิดจากการจัดระบบองค์กรของนิคมที่ยังต้องมีการปรับปรุงฐานะ บทบาท และวิธีการที่จะช่วยให้เกิดมีการพัฒนาในชนบทอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

มูลเหตุของการสร้างนิคม

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ผลทำให้ต้องเปิดนิคม เพื่อสนองความต้องการของราษฎรไร้ที่ดินทำกินที่เพิ่มขึ้นโดยธรรมชาติ และที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนและอ่างเก็บน้ำ การขยาย

เมือง ยุทธปัจจัยทางการเมือง การทหาร รวมทั้งการสร้างพื้นฐานสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจอื่นๆ อย่างไม่รู้แก่ตาม ผลของขบวนการพัฒนายังนำไปสู่การเกิดช่องว่างในสังคม ซึ่งมีผลถึงปัญหาความยากจนที่ไม่อาจปรับตัวเข้ากับทิศทางการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคมได้

(1) **ปัญหาที่ดิน** ปัจจุบันการไร้ที่ดินทำกินเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเกิดจากการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว แม้ว่าอัตราการเพิ่มประชากรจะลดลงก็ตาม บปรากฏการณ์เช่นนี้นำไปสู่ปัญหาการบุกเบิกที่ดินป่าสงวนมากขึ้น กรมป่าไม้ประสบกับปัญหาดังกล่าวอย่างมาก การบรรเทาความรุนแรงของปัญหาส่วนหนึ่งจึงเป็นภาระของกรมประมงเพราะจะต้องเปิดนิคมสร้างตนเองเพิ่มขึ้นเพื่อรับราษฎรไร้ที่ดินทำกินเข้าไปประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่ง อย่างไรก็ตาม นิคมที่ตั้งขึ้นนั้น บางส่วนมีบริเวณที่ครอบคลุมป่าที่หมดสภาพป่าสงวนมาก่อนและมีราษฎรที่ไร้ที่ดินทำกินเข้าไปอยู่อาศัยแล้ว โดยมีเอกสารสิทธิพร้อม ในสถานการณ์เช่นนี้ บางครั้งมีปัญหาความขัดแย้งการถือสิทธิครอบครองที่เพาะปลูกของนิคมกับสิทธิการถือครองที่ดินตามกฎหมาย นิคมประเภทนี้อาจรวมราษฎรที่มาจากแหล่งเสื่อมโทรมในเมืองภายหลังจากมีการปรับปรุงเมืองปัจจุบันนิคมประเภทนี้มี 30 แห่ง รวมพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3.2 ล้านไร่ กระจายอยู่ใน 24 จังหวัด

(2) **ปัญหาจากการพัฒนา** การสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำขนาดยักษ์ เพื่อการไฟฟ้าและการชลประทานเกษตรในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา มีผลให้ราษฎรส่วนหนึ่งต้องสละพื้นที่เพาะปลูกและที่อยู่อาศัย รัฐบาลได้มอบหมายให้กรมประมงจัดหาแหล่งที่ทำกินใหม่ ราษฎรส่วนมากที่เดือดร้อนจากผลกระทบดังกล่าวนี้ ย่อมไม่มีทางเลือกอื่น ทางรัฐบาลก็มักให้ความเชื่อมั่นว่าชีวิตในนิคมจะมีความสุขไม่น้อยไปกว่าถิ่นเดิม ซึ่งปัจจุบันได้กลายเป็นที่เก็บกักน้ำไปแล้ว การสำรวจหาแหล่งที่ทำกินใหม่มักทำโดยขาดการศึกษาอย่างถ่องแท้ถึงวิถีชีวิตเดิมของชาวบ้านกับแนวทางปรับตัวกับสิ่งแวดล้อมใหม่ เช่น ย้ายจากที่ลุ่มมาเป็นที่ยดอน นิคมหลายแห่งตั้งขึ้นในแผ่นดินที่ค่อนข้างกันดาร ไม่เหมาะในการเพาะปลูก ดินมีคุณภาพต่ำ และยากต่อการปรับพื้นที่ที่มีลักษณะลุ่มๆ ดอนๆ ในบางนิคมพบว่า ผิวดินบางภาคมีหินดานอยู่ลึกไม่เกินหนึ่งฟุต แม้นิคมบางแห่งจะติดกับลำน้ำ แต่ก็ยังขาดเทคโนโลยีพอที่จะใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำลำธารเหล่านั้นได้ ทั้งนี้ยังไม่ต้องพูดถึงการจัดองค์กรภายในนิคมที่จะนำไปสู่ความร่วมมือระหว่างราษฎรภายในนิคมเอง ที่มักจะประสบปัญหาอยู่เสมอ อันเนื่องมาจากค่านิยมของการใช้ชีวิตแบบตัวใครตัวมัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีสภาพภูมิหลังของราษฎรในนิคมที่แตกต่างกันมาก อันเนื่องมาจากปัญหาทางการเมือง เช่น

การนำราษฎรที่เรียกว่า “คอมมูนิสต์คลับใจ” มาอยู่รวมกันกับราษฎรที่สูญเสียที่ทำกินอันเกิดจาก ขบวนการพัฒนาอื่น ๆ เป็นต้น นิคมประเภทนี้มีจำนวน 8 นิคม รวมพื้นที่ประมาณ 1.2 ล้านไร่ กระจายอยู่ในท้องที่ 8 จังหวัด

(3) **ปัญหากลยุทธ์ทางการเมือง** นิคมเหล่านี้มักอยู่ชายแดน ซึ่งเป็นบริเวณที่เชื่อว่า มีปัญหา “ความมั่นคงของชาติ” นิคมประเภทนี้ในระยะ 10 ปีที่ผ่านมาเกิดขึ้นมาก รัฐบาลได้ใช้อำนาจที่มีอยู่ใน พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511 จัดการแปลงป่าสงวนปรับพื้นที่ให้ราษฎรเข้าไปอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น เหตุผลเบื้องหลังที่ใช้กำหนดที่ดินนิคมประเภทนี้ มาจากความเชื่อใน ยุทธวิธีทางการทหารและการเมืองที่ว่า “ยอมเสียป่าแต่รักษาคคนไว้” และพดง่าย ๆ ก็คือ รัฐบาลปัจจุบันเน้นกลยุทธ์ความมั่นคงของชาติไว้ คนเป็นเป้าหมายที่ต้องเก็บเอาไว้เป็นฐานอำนาจสำคัญ และการยอมเสียป่า ถือว่าเป็นการสูญเสียที่คุ้มค่า เพราะการเก็บป่าไว้ก็เท่ากับเปิดโอกาสหาที่ทำกินให้กับฝ่ายตรงข้ามและเชื่อว่า ในที่สุดป่าก็จะมาล้อมเมือง ประเทศชาติก็จะสูญเสียทวีปไทย นิคมประเภทนี้มี 20 แห่ง รวมเนื้อที่ประมาณ 3.8 ล้านไร่ นับเป็นเนื้อที่จำนวนสูงสุด กระจายอยู่ในท้องที่เพียง 8 จังหวัดเท่านั้น

เฉลี่ยแล้วแต่ละนิคมมีเนื้อที่ไม่ต่ำกว่า 1 แสนไร่ บางนิคมมีเนื้อที่ถึง 3 แสนไร่ อย่างไรก็ตาม ทุกนิคมมีพื้นที่ว่างเปล่ากว่าครึ่งที่มีได้กำไรประโยชน์ทางการเกษตร จึงน่าสงสัยว่า พื้นที่ของนิคมส่วนมากซึ่งมีพื้นที่ไม่มีค่าเชิงเศรษฐกิจต่าง ๆ อยู่มาก ได้ใช้ประโยชน์เพื่อกิจการอันใด ปัญหาดังกล่าวน่าจะทราบได้เมื่อพยายามทำความเข้าใจเรื่องฐานะของนิคมในแง่กฎหมายซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

โครงสร้างภายในนิคม

(1) **การบริหาร** เมื่อนิคมเปิดขึ้น พื้นที่ในนิคมจะถูกแบ่งเป็นเขต ๆ แต่ละเขตมีหัวหน้าเขตและผู้ช่วยหัวหน้าเขตดูแลแทนผู้ปกครองนิคมซึ่งเป็นผู้แต่งตั้ง หัวหน้าเขตมีฐานะคล้ายผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของสมาชิก และรับวิธีการส่งเสริมอาชีพจากเจ้าหน้าที่เกษตรนิคมเพื่อแจ้งให้สมาชิกนิคมทราบ

หากแต่ละเขตมีจำนวนครัวเรือนที่สามารถตั้งเป็นหมู่บ้านได้แล้ว ทางอำเภอก็จะเข้าไปจัดตั้งหมู่บ้านในเขตต่าง ๆ ตามกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 โดยจัดให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าเขตทุกคนอยู่ในฐานะผู้รับสมัครเลือกตั้ง เมื่อได้ตัวผู้ใหญ่บ้านแล้ว ตำแหน่ง

หัวหน้าเขต ก็หมดสภาพลงโดยปริยาย ผู้ใหญ่บ้านจะดูแลความสงบเรียบร้อยแทนนายอำเภอตาม
 นัยของกฎหมายลักษณะปกครองท้องถิ่น

เมื่อได้ดำเนินการตั้งเป็นหมู่บ้านแล้ว อำนาจการปกครองก็จะเบี่ยงโอนอำเภอบ้าง ใน
 ทางปฏิบัติเกือบจะแยกอำนาจปกครองระหว่างอำเภอกับนิคมไม่ได้ เพราะนิคมไม่ได้สูญเสียอำนาจ
 ปกครองยังคงมีหน้าที่เหมือนเดิม คือ ควบคุมทะเบียนสมาชิก การรับ ถอนถอนสมาชิกภาพของ
 ราษฎรในนิคม การส่งเสริมอาชีพ ตลอดจนการจัดการหนี้สินของสมาชิก หน้าที่ที่เพิ่มขึ้นก็คือ
 นิคมต้องแจ้งให้ทางอำเภอทราบถึงความเคลื่อนไหวเหล่านี้ และสำหรับตัวผู้ใหญ่บ้านจะก็รองรับ
 นโยบายทั้งของนิคมและอำเภอในขณะเดียวกัน สภาพของนิคมส่วนมากจึงมีบางส่วนที่แบ่งเป็น
 เขตหมู่บ้านและบางส่วนเป็นเขตนิคม การปกครองในนิคมจึงมีลักษณะลึกลับที่ว่า บางส่วนจะ
 ต้องเกี่ยวข้องกับอำเภอ แต่ส่วนใหญ่ยังอยู่ในอำนาจของนิคมที่ไม่ต้องร่วมกับอำเภอเพื่อหลัก
 เล็งของความซบเซาและความคลุกเคล้า นิคมกับ อำเภอจึงมีอยู่หาโอกาสปรึกษาหารือประสานงาน
 งานกัน หากมีปัญหาที่อยู่นอกเหนืองานที่มีลักษณะเป็นราชการ

(2) การดำเนินงาน ดังที่กล่าวแล้ว สมาชิกนิคมทุกคนควรจะได้รับแบ่งเนื้อที่
 ทำการเกษตรไม่เกิน 25 ไร่ จากนั้นจะมีบางส่วนได้รับอาชีพกั้นเกษตร ให้ราษฎรณโลก สาธารณ-
 สุขการศึกษาแก่บุตรหลานสมาชิก

เจ้าหน้าที่เกษตรของนิคมจะเป็นหลัก ในการปฏิบัติงาน เช่น แนะนำวิธีการปลูกพืช
 และบำรุงรักษาด้วยเทคนิคใหม่ ๆ แนะนำเรื่องการตลาดโดยอาศัยวิธีการของสหกรณ์ซึ่งจัดตั้งขึ้น
 ในนิคม ช่วยพิจารณาให้สินเชื่อ ซึ่งเป็นเงินทุนหมุนเวียน โดยแต่ละนิคมก็รับความช่วยเหลือจาก
 ส่วนกลางคือกรมประชาสงเคราะห์ปีละประมาณ 1 ล้านบาท หรือครอบครัวละประมาณ 1 หมื่น-
 บาท เมื่อนิคมเดิมกิจการเจริญก้าวหน้าก็จะสามารถสร้างเงินทุนหมุนเวียนเองได้ โดยที่เงินทุน
 หมุนเวียนเดิมและไม่ต้องขอจากส่วนกลางอีก ในทางปฏิบัติ นิคมส่วนมากทีเดียวที่เป็นหนี้ส่วน
 กลาง แต่โชคดีที่มีบางนิคมสามารถคืนเงินทุนหมุนเวียนแรกให้ส่วนกลางส่งต่อไปยังนิคมที่คิดเห็น
 ให้กำเนิดมา (ซึ่งมักจะสร้างหนี้สินต่อไป) เจ้าหน้าที่การเงินของนิคมจึงเป็นบุคลากรที่น่าเห็นใจ
 เพราะมีปัญหาทั้งส่วนล่างคือ สมาชิกนิคม และส่วนบนคือ กรมฯ มีสถิติที่น่าสนใจว่า ประมาณ
 10 ปีที่ผ่านมา มีเจ้าหน้าที่นิคมปกครองเงินการจัดการทำนการเงิน และถูกไล่ออกจากราชการ
 ไม่ต่ำกว่า 10 คน

ข้าราชการอื่นที่อาจพบได้ในนิคม ก็มีผู้ช่วยพยาบาล และครูจากกระทรวงศึกษาธิการ หรือจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด

แต่ละนิคมจะมีรถจี๊ปประจำโครงการหนึ่งคัน และอาจมีรถมอเตอร์ไซค์สำหรับเจ้าหน้าที่เกษตรด้วย เจ้าหน้าที่ที่มีบ้านพักรับรองอยู่ในนิคม ผู้ปกครองนิคมบางแห่งมีบ้านพักขนาดงามพร้อมด้วยเครื่องอำนวยความสะดวก แต่ปัจจุบันส่วนมากชำรุดแล้ว เพราะขาดการบำรุงรักษา บ้านรับรองบางนิคมเป็นผลพลอยได้จากโครงการพัฒนาอื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกรมชลประทาน ที่สร้างให้เป็นพิเศษในโครงการสร้างนิคม เป็นทำนองตอบแทนที่กรมประชาสงเคราะห์รับราษฎร ที่ต้องอพยพจากการสร้างอ่างเก็บกักน้ำและเขื่อน

รูปแบบการพัฒนานิคม

เนื่องจากงบประมาณจากรัฐบาลเพื่อตั้งเป็นทุนหมุนเวียนมีจำกัด และไม่พอกับจำนวนสมาชิกที่เพิ่มขึ้น กรมประชาสงเคราะห์จึงขอให้รัฐบาลติดต่อขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศ เพื่อสนับสนุนโครงการนิคม ปัจจุบันทางกรมได้รับโดยผ่านกรมวิเทศสหการในรูปเงินกู้เปล่า เงินกู้ระยะยาววัตถุประสงค์ ผู้เชี่ยวชาญ จากสถาบันระหว่างประเทศต่าง ๆ เช่น ในสหรัฐอเมริกา เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ และจากองค์การพัฒนาระหว่างประเทศ เช่น USAID ธนาคารโลก และธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย (ADB)

จากความช่วยเหลือนี้ กรมประชาสงเคราะห์สามารถวางโครงการบริหารนิคมออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

(1) **รูปแบบแรก** ทางราชการให้ความช่วยเหลือเป็นบางเรื่องโดยเฉพาะ เช่น อาจส่งเสริมเฉพาะการเพาะพันธุ์พืชชนิดใหม่ หรืออาจส่งเสริมการเลี้ยงโคนม หรือโคเนื้อ และสร้างทุ่งหญ้าแทนการปลูกข้าว หรืออาจแนะนำวิธีการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ที่ผสมผสานกัน ในโครงการที่เลือกสรรตามความเหมาะสมนี้ ทางนิคมจะได้รับการสนับสนุนเรื่องเงินทุนหมุนเวียน เพื่อให้สมาชิกนำไปประกอบการ นิคมจะทำการเลือกว่า สมาชิกคนใดจะอยู่ในโครงการเหล่านี้ ในบางนิคมอาจมีผู้เชี่ยวชาญคอยให้คำแนะนำ ซึ่งส่วนมากจะมอบให้เจ้าหน้าที่เกษตรเป็นผู้จัดการ ส่วนมากเงินทุนหมุนเวียน อุปกรณ์ และผู้เชี่ยวชาญส่วนมากจะเป็นความช่วยเหลือจากต่างประเทศ

มีข้อนำสังเกตว่า การบริหารแบบ “ราชการ” ในส่วนของนิคมมักจะมองข้ามความแตกต่างของพื้นที่ เช่น ในเรื่องการส่งเสริมการเพาะปลูก เคยมีกรณีตัวอย่างที่ส่งเสริมการปลูกสับปะรดทั้งภาคเหนือและภาคอีสาน ผลคือ เกษตรกรไม่ได้ผลผลิตที่คุ้มค่ากัน ทำให้เกิดหนี้สิน นอกจากนี้การส่งเสริมการเกษตรในนิคมมักมุ่งให้ความช่วยเหลือเฉพาะเงินทุนเบ็ดเตล็ดอยู่ ขณะเดียวกัน ก็ไม่สอดคล้องกับการให้ความช่วยเหลือด้านปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพ เช่น การพัฒนาดิน พัฒนาแหล่งน้ำ หรือการจัดระบบชลประทานเพื่อการเกษตรอย่างจริงจัง อันเนื่องมาจากข้อจำกัดในค่านงบประมาณและบุคลากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีลักษณะโดดเดี่ยวทางการบริหารของนิคมที่ทำให้มีการประสานงานน้อยมาก หรือไม่พยายามเกี่ยวข้องกับงานของกระทรวงอื่น ๆ ที่ปฏิบัติการอยู่ในจังหวัดในอำเภอ นั้น ๆ

(2) **ในรูปแบบที่สอง** การพัฒนานิคมจะมีลักษณะเบ็ดเสร็จ และเพิ่งจะเริ่มลงมือทำการเพื่อ “ทดลอง” 5 แห่งในจำนวนเกือบ 60 นิคมที่มีอยู่ในปัจจุบัน การดำเนินการโครงการใช้ทุนค่อนข้างสูง และระยะเวลาไม่ต่ำกว่า 5 ปี จึงหวังจะเริ่มเห็นผลได้ รัฐบาลไทยจะต้องกู้เงินมาทำการพัฒนารวมทั้งมีเงินสมทบประมาณครึ่งหนึ่งของเงินกู้อีกจำนวนหนึ่งด้วย

นิคมทั้ง 5 แห่งนี้อยู่ในเขตจังหวัดภาคใต้ทั้งสิ้น คือ ยะลา นราธิวาส สตูล ระนอง (ปากจั่น) พังงา (ท้ายเหมือง) 3 แห่งแรกกู้เงินจากธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเชีย สำหรับนิคมที่ปากจั่น และท้ายเหมืองนั้นได้รับเงินกู้จากเยอรมัน 135 ล้านบาท เงินให้เปล่าจากเยอรมันเช่นกัน 30 ล้านบาท รัฐบาลไทยออก 81 ล้านบาท รวมทั้งสิ้น 246 ล้านบาท ภายใต้อำนาจ 55,625 ไร่

การดำเนินการตามโครงการพัฒนานิคมแบบนี้ เริ่มขึ้นโดยกรมประชาสัมพันธ์จะจ้างบริษัทรับเหมาทำการบุกเบิกพื้นที่เตรียมดินเพื่อเพาะปลูก บำรุงรักษาตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ในเงื่อนไขการกู้เงิน สมาชิกในนิคมไม่ต้องร่วมดำเนินการแต่อย่างใด ในระยะที่บริษัทรับเหมาลงมือปรับพื้นที่บ่าอยู่นี้ คงรับเงินค่าจ้างชีพจากกรมประชาสัมพันธ์เดือนละ 400 บาท จนกว่าบริษัทรับเหมาจะทำการเตรียมพื้นที่ให้เสร็จจนถึงขั้นปลูกพืชตามสัญญา ซึ่งมักจะใช้เวลา 3-4 ปี จากนั้นจึงให้สมาชิกเข้าถือครองที่ดินของตนเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์

จากการสังเกตเมื่อปี พ.ศ. 2525 การบุกเบิกพื้นที่นิคมซึ่งจัดอยู่ในขั้นที่หนึ่ง จำต้องล่าไปอีก 1 ปี หลังจากล่าไปแล้วอย่างน้อยเกือบ 2 ปี ตามกำหนดดินนั้น โครงการนี้จะเสร็จสิ้นภายในระยะเวลา 6 ปี ระหว่าง ปี พ.ศ. 2523-2528 และมีอีก 4-5 ขั้นตอนที่ล่ากว่าจะถึงขั้นรอเก็บเกี่ยวผลผลิต

ความล่าช้า^๕ ทำให้เกิดผลกระทบต่อการเตรียมจ้างบริษัทผู้รับเหมารายย่อยต่อไปอีก และอาจยังมีปัญหาตามเกี่ยวกับราคาวัสดุที่มีราคาสูงมากชนิดด้วย เป็นที่เชื่อได้แน่นอนว่าโครงการนี้ไม่อาจหวังผลได้ภายในเวลาดำหนด

อาจกล่าวได้ว่า การบริหารนิคมแบบเบ็ดเสร็จที่กำลังเริ่มดำเนินการอยู่ใน 5 จังหวัดภาคใต้ (ระนอง พังงา ยะลา นราธิวาส และสตูล) ^๕ มองในแง่หนึ่ง ก็คงเป็นการปรับหรือทดลองการบริหารงานนิคมในอีกรูปแบบที่กรมประมงคาดว่าจะได้ผล ตามคำแนะนำจากเจ้าของเงินกู้ที่ต้องการเห็นรูปแบบการพัฒนาเช่นนั้น ในด้านการดำเนินงาน เจ้าของเงินกู้จะจ้างบริษัทผู้รับเหมาใหญ่ในกรณีนิคมปากจั่นและท้ายเหมือง ผู้รับเหมาใหญ่เป็นบริษัทเยอรมันชื่อ GITEC CONSULT GmbH ซึ่งใกล้ชิดกับกระทรวงการให้ความช่วยเหลือประเทศด้อยพัฒนา (GTZ) ของเยอรมัน GITEC จะส่งผู้เชี่ยวชาญมาประจำในพื้นที่นิคม 2 คน และให้มีคนไทยร่วมด้วย 1 คน การตัดสินใจของทั้งสามคนขึ้นอยู่กับคณะกรรมการพัฒนานิคมในส่วนกลางที่อนุมัติก่อนการทำงานของผู้เชี่ยวชาญไม่เห็นด้วยกับการกำหนดชนิดพืชผลให้ปลูกในนิคม ฝ่ายผู้เชี่ยวชาญเห็นว่า สภาพภูมิอากาศในจังหวัดระนองควร จะปลูกพืชที่ตลาดโลกมีความต้องการระยะยาวเช่น มะม่วงหิมพานต์ มากกว่ายางพารา เป็นที่เชื่อได้ว่า การเปลี่ยนแปลงที่จะปลูกพืชที่เหมาะสมตามความเห็นของผู้เชี่ยวชาญนี้คงจะไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายนัก ปัญหาอื่นที่น่าสนใจก็คือ ในความเห็นของผู้เชี่ยวชาญการที่รัฐบาลไทยขาดการสนับสนุนประเภทของอุตสาหกรรมที่รองรับผลผลิตทางเกษตร เช่น ไม่มีการส่งเสริมการตั้งโรงงานทำยางสังเคราะห์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญหาเช่นนี้คงมีคำตอบจากผู้สันทัดในการวางแผนอุตสาหกรรมแล้วว่า ขณะนี้ยังไม่อยู่ในวิสัยที่รัฐบาล จะทำเช่นนั้นได้ อันอาจมีเหตุมาจากปัญหาการจัดอันดับความสำคัญของการส่งเสริมปัญหา ก็คือ เมื่อไรจึงจะถึงเวลาที่การเกษตรและอุตสาหกรรมจะได้รับการวางแผนประสานกันอย่างเป็นระบบมากขึ้น

พื้นที่ในจังหวัดระนอง และพังงา ดูน่าจะให้ความหวังต่อโครงการนิคมได้ค่อนข้างสูง เนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์ ปัญหาอยู่ที่ว่า ในขณะที่ทั้งสองจังหวัดนี้มีอุตสาหกรรมชุกแล้ว ความต้องการแรงงานจากภาคอุตสาหกรรมอาจนำไปสู่การสูญเสียการลงทุนทางก้นเกษตร เนื่องจากแรงงานในนิคมก็ดูเหมือนจะหายากเต็มทีแล้ว หากในอนาคตรายได้จากผลผลิตทางเกษตรภายในนิคมไม่อยู่ในเชิงกำไรเปรียบรายได้จากการรับจ้างชุกแล้ว ก็น่ากลัวว่าการลงทุนในนิคมอาจจะไม่คุ้มค่าอย่างยิ่ง

ประเด็นสำคัญของการบริหารโครงการเบงรุทริจินี้ก็คือ กรมประชาสงเคราะห์ได้ละทิ้งปรัชญาเดิมของการจัดนิคมสร้างตนเองโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ นิคมปากจั่น และท้ายเหมือง กลายเป็นนิคมที่บริษัทรับเหมาส่งให้โดยสมาชิกนิคมไม่ต้องเดือดร้อนมาสร้างโดยตนเองเลย แถมยังมีเงินรับประทานเปล่า ๆ ที่เรียกว่า “ค่ายังชีพ” เดือนละ 400 บาทเป็นปี ๆ เกรงว่า พอถึงเวลาเข้าครอบครัว สมาชิกนิคมก็หวังเพียงทำหน้าที่ชนผลิตที่เก็บเกี่ยวไปขายเท่านั้น เมื่อได้เงินมาแล้วก็คงกตัญญูอยู่เฉย ๆ และคงหวังรับเงินเดือน ๆ ละ 400 บาทต่อไป และถึงแม้กรมประชาสงเคราะห์จะเลิกจ่ายแล้วตอนนั้นสมาชิกก็คงไม่ว่าอะไร ยอมขาดรายได้ 400 บาทต่อเดือน ไปทำงานอื่นก็กว่าที่จะลงมือหว่านไถเพาะปลูก ฉะนั้น การเตรียมของผู้รับเหมาตลอด 5-6 ปีจึงอาจเป็นเรื่องน่าเศร้าเนื่องจากการเตรียมเพื่อถูกเก็บเกี่ยวเพียงครั้งเดียว หลังจากนั้น สมาชิกที่นับว่าขยันที่สุดก็คงตัดแปลงพื้นที่เฉพาะพอจะทำเป็นสวนครัวปลูกผักแพง แตงกวา ขมิ้น โหระพา พริกขี้หนู เพื่อทำกับข้าวพอเลี้ยงตัวเอง โดยปล่อยพื้นที่ส่วนใหญ่ว่างเปล่ามิได้ทำประโยชน์คุ้มค่าเท่าตนเอง

นิคมกับฐานะทางกฎหมาย

ปัญหาที่น่าสนใจของนิคมอีกเรื่องหนึ่งก็คือ ฐานะของนิคมในแง่กฎหมาย ปัจจุบันมีนิคมสร้างตนเองที่ยังมิได้มีพระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งหลายแห่ง ทั้ง ๆ ที่กรมประชาสงเคราะห์ได้เข้าไปดำเนินงานเป็นเวลาไม่น้อยกว่า 10 ปี นิคมบางแห่งที่มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งนิคม และมีแผนที่แนบเขตท้ายพระราชกฤษฎีกา อันถือว่าถูกต้องตาม พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511 ก็เป็นนิคมที่กรมฯ ไล่เข้าไปดำเนินการมาก่อนหน้าที่จะมีพระราชกฤษฎีกา ในบางรายก็มากกว่า 10 ปีเช่นกัน กล่าวโดยสรุปคือนิคมส่วนมากได้มีการดำเนินการเป็นเวลานาน ก่อนที่จะเป็นนิคมที่ถูกต้องตามกฎหมาย

เพื่อความกระจ่าง เราควรหันมาพิจารณาประเด็นกฎหมายแม่บทที่ใช้เป็นหลักในการจัดตั้งและดำเนินงานของนิคมสร้างตนเองดังต่อไปนี้

เดิมทีเดียว การจัดตั้งนิคมสร้างตนเองได้อิง พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2485 ต่อมาจึงได้มีการปรับปรุงแก้ไข พรบ. ฉบับนี้โดยออก พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2504 ต่อมาก็ได้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายทั้งสองฉบับนี้ และได้ออก พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511 ซึ่งใช้เป็นหลักในการจัดตั้งและดำเนินงานนิคมอยู่ในปัจจุบัน

การจัดตั้งนิคมสร้างตนเองอาจเกิดจากคำริของรัฐบาลได้ทั้งในมาตรา 6 ของ พรบ. ฉบับปี พ.ศ. 2511 ที่ให้อำนาจรัฐบาลในการจัดที่ดินของรัฐ เพื่อให้ประชาชนได้มีที่ดินเคสถาน และประกอบอาชีพเป็นหลักแหล่งโดยจัดตั้งเป็นนิคมได้

แต่การดำริตามอำนาจของคณะรัฐบาลจะมีผลทางนิติบัญญัติก็ต่อเมื่อได้ *กระทำโดยพระราชกฤษฎีกา* ตามที่ พรบ. ฉบับล่าสุด (พ.ศ. 2511) ระบุไว้ในมาตรา 7 และให้มีแผนที่กำหนดแนวเขตที่ดินของนิคมไว้ท้ายพระราชกฤษฎีกานั้น มิฉะนั้นการจัดตั้งนิคมจะยังไม่ถือว่าเกิดขึ้นตามกฎหมาย

รัฐบาลอาจดำริให้มีการจัดตั้งนิคมขึ้นในเขตป่าสงวนของชาติ เมื่อเห็นว่าได้มีราษฎรเข้าไปถือทำประโยชน์โดยที่มีอาจป้องกันได้แล้ว ในการนี้คณะรัฐมนตรีจะมอบให้กรมประชาสงเคราะห์ดำเนินการร่วมกับหน่วยราชการอื่น เช่น กรมป่าไม้ กรมที่ดิน ทำการสำรวจที่ดินเพื่อจัดสรรตามแบบของการจัดตั้งนิคม ในกรณีนี้ทางกรมจะต้องได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติที่มีระบุไว้ในประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 มาตรา 14 เมื่อคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติอนุมัติแล้ว จึงดำเนินการประกาศโดยพระราชกฤษฎีกาการจัดตั้งนิคมจึงจะถือว่าถูกต้องตามกฎหมาย

เมื่อจัดตั้งนิคมถูกต้องตามกฎหมายแล้ว อธิบดีกรมประชาสงเคราะห์จึงมีอำนาจปฏิบัติการในที่ดินของนิคมเกี่ยวกับไม้หวงห้าม แร่ หรือทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์เป็นเงินหรือทรัพย์สินอย่างอื่น เพื่อบำรุงส่งเสริมการอันเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมของนิคม ทั้งนี้เป็นอำนาจตามความในมาตรา 14 ของ พรบ. จัดที่ดินเพื่อการครองชีพ พ.ศ. 2511 และในมาตรา 17 ของ พรบ. ฉบับเดียวกันนี้ อธิบดีกรมประชาสงเคราะห์มีอำนาจในการที่จะออกระเบียบเกี่ยวกับการเงิน การจัดการทรัพย์สิน และหนี้สินของสมาชิก อันเกี่ยวกับกิจการอื่น ๆ ของนิคม ตลอดจนการปกครองนิคมและกิจการอื่น ๆ เพื่อประโยชน์ของนิคม

ปัจจุบัน คำสั่งกรมประชาสงเคราะห์ที่ 583/2513 เรื่องระเบียบการปกครองนิคมสร้างตนเอง พ.ศ. 2513 คือแม่บทใหญ่ที่ใช้ในการปฏิบัติราชการของนิคมสร้างตนเองมาจนถึงทุกวันนี้

ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ ประการแรก มีนิคมหลายแห่งที่มีได้จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติประการต่อมาคือคำสั่งของอธิบดีกรมประชาสงเคราะห์ในการทำไม้หรือเหมืองแร่ หรือคำสั่งอื่นใด

ก็ควรจะไม่ต้องว่ามีผลตามกฎหมายได้ในกรณีที่กระทำกับนิคมที่ยังมิได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกา และที่น่าเป็นห่วงก็คือ สมาชิกนิคมจะถูกมองว่าเป็นกลุ่มราษฎรที่มีอภิสิทธิ์ในทรัพย์สินของชาติ เห็นถือว่าราษฎรที่ประกอบกิจการเกษตรในชนบททั่วไป ที่น่าสงสัยด้วยก็คือ เหตุใดสมาชิกนิคมจึงยังไม่อาจยกฐานะทางเศรษฐกิจจนผลผลิตในการทำให้ ทำเหมืองแร่ แม้จะได้รับอภิสิทธิ์เช่นนี้

เท่าที่ปรากฏในทางปฏิบัติ เมื่อกรมประชาสงเคราะห์ได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้จัดตั้งนิคมแล้ว ทางกรมก็จะขออนุญาตทำไม้ในเขตนิคมที่จะตั้งนั้นโดยปฏิบัติตามกฎหมายป่าไม้ เมื่อได้รับอนุญาตแล้ว ทางกรมประชาสงเคราะห์จะเป็นฝ่ายรับเอาผลประโยชน์จากการทำไม้ที่มอบให้เอกชนรับช่วงไปนำมาใช้ในกิจการของนิคม ในความเป็นจริง ไม้ที่กรมประชาสงเคราะห์ได้รับอนุญาตให้ทำนั้นไม่ถือว่าเป็นไม้ในเขตนิคม หากนิคมนั้นยังไม่ได้จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย

นิคมบางแห่งมีกรณีพิพาทกับราษฎร ที่ตั้งหลักแหล่งอยู่ก่อนที่นิคมจะมากำหนดบริเวณนิคมซึ่งครอบคลุมที่ตั้งหลักแหล่งของราษฎรนั้น ที่เป็นกรณีพิพาทก็เฉพาะในกรณีที่นิคมไม่อาจรับสมาชิกนิคมที่มีเนื้อที่ถือครองเกินพิภก 25 ไร่ตามระเบียบของนิคมได้ ประเด็นนี้ได้อยู่ที่ราษฎรที่มีเกิน 25 ไร่ นั้นผิดระเบียบนิคมหรือไม่ แต่อยู่ที่ความถูกต้องว่าราษฎรที่ถือครองที่เกินเกิน 25 ไร่ นั้นมีสิทธิตามกฎหมายอะไร เรื่องนี้มีข้อเท็จจริงว่า ในบริเวณที่กรมการปกครองเห็นว่า มีราษฎรเข้าไปตั้งหลักแหล่งแล้ว และพื้นที่หมดสภาพป่าสงวนแล้ว นายอำเภอเห็นสมควรใช้อำนาจที่มีอยู่ใน พรบ. ลักษณะปกครองท้องที่ พรบ. พ.ศ. 2457 จัดตั้งเป็นหมู่บ้าน ตำบล มีกำหนด ผู้ใหญ่บ้านปกครองดูแล สำหรับราษฎรที่ขยันขันแข็งบางรายก็ได้รับเอกสารสิทธิเกี่ยวกับที่ดินที่ออกโดยกรมที่ดิน เช่น ตราจองหรือ นส. 3 และราษฎรเหล่านั้นก็ได้เสียภาษีบำรุงท้องที่ครบถ้วนให้แก่รัฐเป็นประจำ

ปัญหาที่เกิดกับราษฎรเหล่านั้นก็คือ บางรายโดยเฉพาะที่มีกรรมสิทธิ์ถือครองเกิน 25 ไร่ จะถูกขับไล่ให้ออกไปหาที่ทำกินของตน บางรายจำเป็นต้องขายทิ้งเพื่อว่าจะได้ไม่ต้องย้ายออกไปทางออกของราษฎรเหล่านี้ล้วนทำไปเพราะความเขลาในสิทธิอันชอบธรรมของตนทั้งสิ้น ราษฎรบางรายที่ขัดแย้งคำสั่งของกรมประชาสงเคราะห์ถึงกับประสมเคราะห์กรรมแปลก ๆ มีรายหนึ่งที่ถูกไฟไหม้บ้านติด ๆ กันจึงถึงกับต้องให้ศาลพิพากษาว่ามีสิทธิอันชอบธรรมที่จะพำนักอาศัยอยู่ในนิคมหรือไม่

การไม่นำพาต่อขบวนการทางกฎหมายเท่าที่พบในกรณีของกรมประชาสงเคราะห์ ในส่วนงานนิคมสร้างตนเองนี้ ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา การแก้ปัญหาของกรมจึงจำต้องดำเนินการเป็นการภายใน และขาดการยึดตัวบทกฎหมาย ทั้งที่ในบางกรณีอาจจำเป็นต้องหารือกับกรมอื่นที่เกี่ยวข้องกับปัญหาด้วย อย่างไรก็ตามก็ดี กรมประชาสงเคราะห์ก็ไม่อาจอ้างความถูกต้องของการจัดตั้งนิคมเพื่อทำการปรึกษาหารือกับหน่วยราชการอื่นได้อย่างสะดวก เพราะฐานะของนิคมเองก็เป็นปัญหาอยู่แล้ว ทำให้หน่วยราชการอื่นไม่กล้าร่วมแก้ปัญหาด้วย ปัญหาในนิคมส่วนหนึ่งจึงเป็นปัญหาหัววัวหลัก ระหว่างความถูกต้องตามกฎหมายกับการประสานงานบริหาร ผลเสียจึงตกอยู่กับราษฎร

ผลกระทบของการพัฒนานิคม

โดยหลักการแล้ว นิคมสร้างตนเองมีลักษณะเป็นโครงการชั่วคราว เพื่อช่วยให้ราษฎรที่ยากจนได้สามารถเลี้ยงตัวเองได้ และมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกับราษฎรที่ไม่อยู่ในข่ายที่จะต้องเข้ามาอาศัยอยู่ในนิคม และเมื่อราษฎรเลี้ยงตัวเองได้แล้ว กิจการของนิคมก็น่าจะสลายตัวลง การที่มีกิจการนิคมขยายมากขึ้น และหันไปเห็นว่าโครงการนี้มีให้ช่วยเหลือปัญหาความยากจนในชนบทได้อย่างมีประสิทธิภาพ

อาจเป็นเรื่องที่น่าเห็นใจว่า บุคลากรที่จะเป็นกำลังพัฒนานิคมมีจำนวนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับความรับผิดชอบ นิคมบางแห่งมีเนื้อที่ถึง 3 แสนไร่ ผู้ปกครองนิคมกับเจ้าหน้าที่เกษตรซึ่งถือว่าเป็นหลักของนิคมไม่อาจควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแรงงาน ในขณะที่ทุนและเครื่องมือเครื่องมือน้อยอยู่ในสภาพขัดสนเป็นส่วนมาก พอลงเจ้าหน้าที่เกษตรส่วนใหญ่จบการศึกษา ระดับ ปวช. (ทางเกษตรกรรม) มีบางนิคมเท่านั้นที่มีเจ้าหน้าที่เกษตรจบการศึกษาระดับ ปวส. (ทางเกษตรกรรม) เจ้าหน้าที่เกษตรจบระดับปริญญาตรีและมาประจำอยู่ในนิคมมีจำนวนน้อยมาก

ปัญหาที่ดูเหมือนจะตามมาก็คือ ราษฎรไม่ค่อยให้ความเชื่อถือต่อเจ้าหน้าที่เกษตร แม้บางรายจะพยายามลงทุนสารพัดอย่างสุดกำลังแล้วก็ตาม ที่โชคร้ายมากขึ้นก็เมื่อการสาธิตประสบความสำเร็จล้มเหลวก็อาจเนื่องมาจากข้อจำกัดของทุนที่ไม่มีพอใช้จ่าย เมื่อเป็นเช่นนี้สมาชิกนิคมก็หมดศรัทธาทิ้งตัวบุคลากรและวิธีการเกษตรสมัยใหม่ ยิ่งเมื่อทุกครั้งที่มีเจ้าหน้าที่เกษตรคนใหม่มาประจำปัญหาการสร้างศรัทธาในการทำงานกับสมาชิกนิคมจึงเป็นเรื่องที่น่าหนักใจมากในการปฏิบัติ

งาน เพราะสมาชิกนิคมมักจะไม่อยอมรับความสามารถจนกว่าจะแสดงให้เห็นประจักษ์ว่า เจ้าหน้าที่ผู้^๕นั้นจะยกระดับรายได้ให้เขาได้จริง

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ นอกจากจะมีการผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนเจ้าหน้าที่ไปประจำนิคมต่าง ๆ ก่อนข้างบ่อยมากแล้ว ยังมีปัญหาของความซื่อสัตย์ในการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่นิคมด้วย เท่าที่พอล่าวไถ่เวลานี้ก็คือ เพียงชั่วระยะไม่ถึง 10 ปีผ่านมานี้ มีบุคลากรที่ปฏิบัติงานอยู่ในนิคมที่ได้รับความช่วยเหลือเฉพาะจากโครงการของรัฐบาลเยอรมัน 10 กว่าราย ถูกไล่ออก เนื่องจากพบว่ามีความบกพร่องในเรื่องการเงิน

เรื่องปัญหานิคมในฐานะที่อยู่ในระบบราชการก็คล้ายกับหน่วยราชการอื่น คือ ขาดแรงจูงใจของเจ้าหน้าที่ในรูปของผลการตอบแทนที่เป็นเงินก้อน สวัสดิการ และการปลูกฝังคำนิยมให้รักหน้าที่การทำงานที่นั่นทำอยู่ เจ้าหน้าที่ส่วนมากอาจทำไปเพราะหางานอย่างอื่นที่ดีกว่าไม่ได้ ปัญหาที่เป็นปัญหาใหญ่ที่มีทรงงักอยู่ที่การเปลี่ยนโครงสร้างระบบราชการ หรือปรับปรุงโครงสร้างให้งานราชการบางอย่างดำเนินกิจการโดยภาคเอกชนได้บ้าง ซึ่งรัฐบาลจะต้องเริ่มคิดในเรื่องนี้ได้แล้ว เพื่อจะช่วยให้งานราชการมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เราไม่อาจยอมรับได้เต็มที่ว่า ระบบงานราชการของนิคมได้ช่วยให้ฐานะของสมาชิกนิคมส่วนรวมดีขึ้นเท่าที่เป็อยู่เวลานี้ สมาชิกนิคมมีหนี้สินเพิ่มขึ้น อันเกิดจากปัญหาด้านการตลาด ทำให้ไม่อาจหาเงินใช้สินเชื่อบริษัทจากสหกรณ์นิคมในรูปปุ๋ย เครื่องมือ เมล็ดพันธุ์พืช อุปกรณ์บำรุงพืชผลต่าง ๆ ได้ การเป็นหนี้สินของสมาชิกนิคมมิใช่เหมือนกับนิคมเท่านั้น ยังรวมไปถึงพ่อค้าในตลาดด้วย สมาชิกนิคมที่เป็นหนี้สินก็ไปอยู่ในฐานะจะถูกยึดทรัพย์ได้ เมื่อหมดทางก็ต้องกู้จากพ่อค้า ผลคือ เมื่อมีผลผลิตพ่อค้าก็รับซื้อซึ่งแน่นอนว่า จะต้องในราคาต่ำ เพื่อคงสภาพหนี้ไว้ต่อไป ในขณะเดียวกันก็เพิ่มกำไรเกินควรให้กับพ่อค้า เมื่อเป็นเช่นนี้บทบาทของสหกรณ์นิคมที่จะทำหน้าที่การตลาดจึงเป็นรองความสามารถของพ่อค้าไปโดยปริยาย

สมาชิกนิคมบางคนเป็นหนี้สินล้นพ้นตัวถึงขนาดต้องแอบขายที่ดินที่ถือครองนั้นให้กับนายทุน เพื่อเอาเงินมาชำระกับนิคม ฝ่ายนิคมเองก็รู้ว่าเป็นเรื่องผิดระเบียบ แต่เมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์ในการแสดงความสำเร็จของการดำเนินงานของนิคมต่อส่วนกลาง ก็ไม่ทำเรื่องฐานะของสมาชิก ซึ่งขายที่ของตนหมดสิ้น ในนิคมก็คงอยู่ในนิคมทำมาหากินบนที่ดินผืนนั้นต่อไปโดย

เปลี่ยนแปลงสถานภาพกลายเป็นผู้เช่าอย่างลับ ๆ ซึ่งทางนิคมก็มักจะลุ่มลวย และไม่ถึงกับจะต้องตัดสมาชิกภาพหรือให้ย้ายออกไปจากนิคมอย่างหนึ่ง ยกเว้นกรณีการเกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงผู้ถือครองคนใหม่ ที่สมาชิกเองก็อยู่ในฐานะที่ไปไหนไม่รอดอยู่แล้ว

การแก้ไขการบริหารงานนิคมเพื่อนำไปสู่การยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจของราษฎรคงไม่ใช่เรื่องง่าย การแก้ไขฐานะทางกฎหมายของนิคมให้ถูกต้องคงไม่เพียงพอเช่นกัน คงต้องพิจารณาสภาพการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเป็นหลักในการเริ่มต้นวางแผน

สรุปแนวทางเลือก

หลักการกว้าง ๆ เพื่อปรับปรุงการจัดการให้เป็นระบบมากขึ้นน่าจะเป็นดังนี้

เนื่องจากรานพัฒนาชนบทในปัจจุบันจำเป็นต้องร่วมกันหลายฝ่ายระหว่างหน่วยราชการต่าง ๆ งานนิคมสร้างตนเองจึงจำเป็นต้องมีการดำเนินงาน โดยเฉพาะในกรณีที่จะต้องมีการตัดสินใจปัญหาต่าง ๆ ไม่โดดเดี่ยวเท่ากับที่เป็นมา เช่น ระเบียบคำสั่งต่าง ๆ ควรได้มีการกลั่นกรองให้ถี่ถ้วนมากกว่าที่จะผ่านโดยตรงจากอธิบดี ฉะนั้น โครงสร้างของการบริหารนิคมควรจะมีองค์ประกอบที่จะช่วยให้มีความสัมพันธ์กับหน่วยงานอื่น ๆ โดยเฉพาะในระดับกรม เพื่อที่จะประสานความคิดกับผู้บริหารระดับอธิบดีที่อาจอยู่ภายในกระทรวงเดียวกันหรือกระทรวงอื่น ๆ ลักษณะการทำงานจึงค่อนข้างจะเป็นในรูปคณะกรรมการปฏิบัติภารกิจมากขึ้น เพื่อสวัสดิการชนบททำนองนั้น หรืออาจจะใช้คณะกรรมการที่ทำงานเกี่ยวกับความยากจนของประชาชนแห่งชาติทำหน้าที่หลัก ด้วยวิธีนี้จะช่วยชลอการออกคำสั่งของอธิบดีกรมประมงเพราะเหตุซึ่งกฎหมายมอบอำนาจไว้ให้มากมายเกินไป และคอกอกจะไม่เหมาะสมกับสภาพชนบทที่ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติมากพอที่จะให้ผู้ใดมีอำนาจประโยชน์ได้อีกแล้ว ในขณะที่เดียวกัน การติดต่อระหว่างเจ้าหน้าที่ในส่วนกลางกับนิคมจะต้องมีมากขึ้น เพื่อสอดคล้องความต้องการของสมาชิกนิคมว่าจะมีวิธีทางใดที่จะดำเนินการให้ลุล่วงไปได้

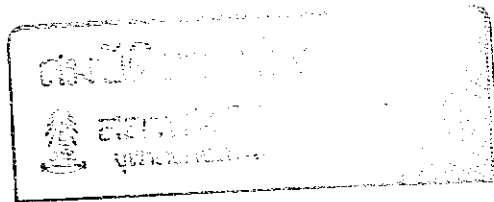
งานของนิคมจะต้องเป็นการประสานสอดคล้องกับงานพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นแม่บทใหญ่ของนโยบายรัฐบาลปัจจุบันและอนาคตนับแต่บัดนี้ไป งานนิคมสร้างตนเองควรเลิกกลยุทธ์เดิมอันหนึ่ง ที่มักจะผูกพันกับผลประโยชน์ในเขตป่าสงวน ในที่นี้จะต้องตระหนักว่า งานนิคมเป็นงานสงเคราะห์ซึ่งจำเป็นต้องเริ่มจากการหาสมมุติฐานว่า อะไรที่เขาต้องการเยียวยา บำบัด รักษา ฟื้นฟู แม้กรมประมงสงเคราะห์จะอยู่ในฐานะหรือมีอำนาจตามกฎหมายที่จะตั้งนิคมในป่าสงวนได้ ก็หาใช่

เป็นเหตุที่กรม ฯ จะต้องหาเฉพาะเขตในป่าสงวนเพื่อเปิดนิคมใหม่ กรมประชาสงเคราะห์ไม่ควรตั้งข้อสังเกตว่า หากมีป่าไหนถูกใครบุกรุกจะต้องมุ่งไปสร้างนิคมที่นั่นโดยเฉพาะ กลยุทธ์ใหม่จึงอยู่ที่ว่าหากจะขยายนิคมก็ต้องมีเหตุผลพิเศษ หรือจะรับสมาชิกใหม่ก็ต้องมีเหตุผลพิเศษเช่นกัน

หากใช้เนื้อที่ 8 ล้านไร่ของนิคมปัจจุบัน ราษฎรยากจนที่นับได้ขณะนี้ 11 ล้านคนจะเข้าอยู่ได้ครบพอดี ถ้าขนาดครอบครัวเฉลี่ยเท่ากับ 6 คน ครอบครัวราว 2 ล้านครอบครัวนั้นก็จะได้รับที่ดินเฉลี่ยครอบครัวละ 4 ไร่ ซึ่งน่าจะพอเลี้ยงตนเองได้สบาย ถ้าที่ดินไม่เป็นหินเป็นกรวดเป็นทรายมีบ่อน้ำขุดหาได้ใกล้เคียง หากอนาคตมีเครื่องจักรช่วย และนิคมสนับสนุนเพียงพอ อาจได้ผลผลิตไปขายองกรมกำไรดี เมื่อถึงเวลานั้นสมาชิกคนอื่น ๆ สามารถออกหาอาชีพนอกนิคมได้ในยามที่ความเจริญได้กระจายไปทั่วถึงภายใต้นโยบายพัฒนาชนบท เนื้อที่ 4 ไร่่นั้นควรมีกฎหมายบังคับไม่ให้ขายเป็นระยะเวลาตีเสียว่า 30 ปี ในระยะนี้จะเป็นที่กินประจำครอบครัวโดยมอบให้เป็นมรดกกับลูกคนใดคนหนึ่งตามประเพณีหรือกฎหมายที่อาจกำหนดขึ้น เช่น ลูกชายคนโตหรือคนสุดท้องแล้วแต่ความนิยม เป็นต้น กลยุทธ์ดังกล่าวเป็นเพียง “ตุ๊กตา” เพื่อปูแนวทางดำเนินงานเท่านั้น นิคมอาจขยายออก เนื้อที่จัดสรรอาจเพิ่มขึ้นอีก จำนวนครอบครัวประชากรยากจนอาจมากขึ้นหรือลดลง ซึ่งจะต้องมีสถิติข้อมูลที่จะกำหนดจะดำเนินแผนงานตามกลยุทธ์นี้ได้ ทั้งนี้จะเป็นไปได้ถ้าแผนการพัฒนาชนบทสามารถดำเนินไปตามเป้าหมาย และไม่เกิดผลสะท้อนกลับที่จะทำให้เกิดประชากรยากจนเพิ่มขึ้น ระหว่างที่อยู่ในกระบวนการพัฒนา มิฉะนั้นแล้วงานของนิคมสร้างตนเองจะไม่อาจรับจำนวนของราษฎรที่ช่วยตัวเองไม่ได้ที่จะมีเกินกว่ากำลังเจ้าหน้าที่พินที่ในนิคมและงบประมาณ ตัวชี้วัดความสำเร็จของนิคมก็คือความสามารถที่จะผลิตประชากรที่ช่วยตัวเองได้ออกไปจากนิคมได้ในอัตราเพิ่มขึ้น ประชากรเหล่านี้ก็จะไปรวมอยู่กับประชากรอื่นที่ช่วยตัวเองได้เช่นกัน ในขณะที่เดียวกันเศรษฐกิจก็อยู่ในระดับที่เกิดการลงทุน และมีงานทำ นิคมก็กลายเป็นชุมชนเกษตรกรรม เลี้ยงประชากรที่อยู่เมืองใกล้เคียงที่เกิดขึ้นมา

ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า นิคมสร้างตนเองเป็นองค์การในชนบทที่จะต้องมืบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท เป็นตัวแปรสำคัญของปัญหาาระบบนิเวศน์วิทยา เป็นกั้นชนสำหรับความกดดันระหว่างปัญหาการไร้ที่ทำกินกับการเพิ่มจำนวนประชากร และเป็นปัญหาของรัฐในการจัดระบบบริหารให้สอดคล้องอย่างน้อยที่สุด ระหว่างกรมการปกครอง กรมที่ดิน กรมชลประทาน กรมส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมสหกรณ์ ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ยกมาเป็นตัวอย่างเท่านั้น

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โทร. 2511897

นายวันชัย ศิริชนะ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา สิงหาคม 2527

2611-292/500

